

**PESÄNJAKO PUOLISONSA PERINEEN LESKEN JÄLKEEN –
PUOLITTAMISPERIAATTEESTA POIKKEAMINEN JA SEN
EDELLYTYKSET**

Lapin yliopisto
Oikeustieteiden tiedekunta
Varallisuus oikeus
Maisteritutkielma
Marika Teppo
Kevät 2022

Lapin yliopisto, oikeustieteiden tiedekunta

Työn nimi: Pesänjako puolisonsa perineen lesken jälkeen – puolittamisperiaatteesta poikkeaminen ja sen edellytykset

Tekijä: Marika Teppo

Oppiaine: Varallisuus oikeus

Työn laji: Maisteritutkielma

Sivumäärä: X + 65 s.

Vuosi: 2022

Tiivistelmä:

Tutkielmassani selvitän, miten perintökaaren 3 luvun säännöksiä, jotka mahdollistavat poikkeamisen puolisonsa perineen lesken jälkeen toimitettavassa pesänjaossa noudatettavasta puolittamisperiaatteesta, pitää tulkita. Kun perittävä on kuollut lapsettomana, mutta avioliitossa ollessaan, perintö menee eloonjääneelle puolisolle. Lesken kuoltua pesä lähtökohtaisesti jaetaan molempien puolisojen sukulaisten kesken tasan eli puolittamisperiaatetta noudattaen. Puolittamisperiaatteesta voidaan kuitenkin tiettyjen perintökaaren säädettyjen edellytysten täytyessä poiketa.

Tutkimukseni on oikeusdogmaattinen eli tutkimuskohteenani on voimassa oleva oikeus, erityisesti perintökaaren 3 luku, jonka säännöksiä systematisoin ja joista esitän tulkintakannanottoja. Tutkimuksessani havaitsen, että PK 3 luvun säännökset sisältävät runsaasti sellaisia sanavalintoja, jotka jättävät säännöksiin tulkinnanvaraa. Säännösten soveltaminen kuitenkin edellyttää, että säännöksiä tulkitaan oikein ja yhteneväisesti. Esimerkiksi PK 3:4:n vastikesäännöstä soveltavan pesänjakajan on tiedettävä, mitä lainkohdassa tarkoitetaan ansiotoiminnalla tai voiko vaurastumisetuna erottaa muita suorituksia kuin perinnön, testamentin tai lahjan.

Kirjoitetun lain ohella poikkeussäännösten tulkinnassa suurta roolia näyttelevät niin lain esityöt kuin oikeuskäytäntökin. Perintökaaren esityöt ovat jo lähes sadan vuoden takaa, mutta niistä on silti löydettävissä tukea poikkeussäännösten tulkintaan. Myös ruotsalaisen perintölain esityöt ovat oiva apu tulkinnassa. Hovioikeudet ja korkein oikeus ovat antaneet jonkin verran PK 3 luvun säännösten soveltamista koskevia ratkaisuja, joista voidaan johtaa tulkintaohjeita. Tiettyiltä osin tulkinnassa on tukeuduttava myös oikeuskirjallisuuteen, sillä oikeuskäytäntö ja lain esityöt eivät vastaa kaikkiin kysymyksiin.

Tutkimuksessani selviää, että puolittamisperiaatteen asema pääsääntönä ei ole kovin vahva. Vaikka poikkeussäännöksiä on tulkittava suppeasti ja mahdollisimman tarkkarajaisesti, täytyvät jonkin yksittäisen poikkeussäännöksen edellytykset suhteellisen monessa pesänjaossa. Avioehtosopimusten yleistyessä puolittamisperiaatteen asema pääsääntönä tulee myös todennäköisesti väistymään. Lisäksi pesänjaon osapuolet voivat keskinäisen sopimusvapautensa nojalla sopia, että tiettyä poikkeussäännöstä sovelletaan, vaikka säännökseen vetoava perillinen ei olisikaan kyennyt näyttämään kaikkien soveltamisedellytysten olemassaoloa toteen.

Avainsanat: pesänjako, puolison perintöoikeus, puolittamisperiaate, vastike, vaurastumisetu

SISÄLLYS

LÄHTEET	V
LYHENTEET	X
1 JOHDANTO	1
1.1 Tutkimuksen tausta	1
1.2 Tutkimuksen aihe ja rajaukset.....	4
1.3 Tutkimusmetodi	5
2 PUOLISON PERINTÖOIKEUS	7
2.1 Puolison perintöoikeuden sisältö	7
2.2 Puolison perintöoikeuden tausta	8
2.3 Toissijaisten perillisten perintöoikeuden tausta	11
2.4 Puolison perintöoikeus ja toissijaisten perillisten perintöoikeus vastakkain	12
3 PESÄNJAKO LESKEN JÄLKEEN: PÄÄSÄÄNTÖNÄ PUOLITTAMISPERIAATE	14
3.1 Puolittamisperiaatteen sisältö	14
3.2 Pesänjaon vaiheet	16
4 POIKKEUKSET PUOLITTAMISPERIAATTEESTA	19
4.1 Poikkeussäännöksistä yleisesti	19
4.2 Avio-oikeuden rajoituksesta johtuva tai muu aviovarallisuussuhteista johtuva poikkeaminen	20
4.3 Testamenttimääräys muun kuin lesken hyväksi.....	22
4.4 Lesken antaman lahjan aiheuttama omaisuuden vähentyminen	23
4.4.1 Poikkeamisperusteesta yleisesti.....	23
4.4.2 Lahja tai siihen rinnastuva oikeustoimi	26
4.4.3 Toissijaisten perillisten oikeuden huomioon ottaminen	32
4.4.4 Omaisuuden olennainen vähentyminen.....	35
4.4.5 Vastike	38
4.4.6 Lahjan tai sen arvon palauttaminen	39

4.5 Pesän vaurastumisen erottaminen	46
4.5.1 Pesän vaurastumisesta yleisesti	46
4.5.2 Vaurastumisedun määrittäminen	48
4.5.3 Lesken saama perintö, testamentti tai lahja	52
4.5.4 Lesken harjoittama ansiotoiminta.....	53
5 POIKKEUSPERUSTEIDEN YHTÄAIKAISUUS.....	61
6 LOPUKSI	63

LÄHTEET

KIRJALLISUUS

Aarnio, Aulis – Kangas, Urpo: Suomen jäämistöoikeus I. Perintöoikeus. 6., uudistettu painos. Alma Talent 2016.

Aarnio, Aulis – Kangas, Urpo – Puronen, Pertti – Rabinä, Timo: Perunkirjoitus ja perinnön veroseuraamukset. 8., uudistettu painos. Talentum Pro 2016. (Aarnio ym. 2016)

Aarnio, Aulis – Savolainen, Matti: Erään selitysteoksen herättämiä perintökaaren tulkintaongelmia. JFT 3/1968, s. 214–256.

Hakulinen, Y.J.: Avio-oikeus ja puolison perintöoikeus. Eräistä epäkohdista perheoikeudellisessa lainsäädännössä perintö- ja testamenttilainsäädännön uudistusehdotusta silmälläpitäen. Defensor Legis 1/1935, s. 277–298.

Helin, Markku: Onko aviovarallisuusjärjestelmämme vanhentunut? Lakimies 7–8/2010, s. 1310–1325.

Hirvonen, Ari: Mitkä metodit? Opas oikeustieteen metodologiaan. Helsingin yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta 2011.

Hirvonen, Ari: Oikeuden ja lainkäytön teoria. Helsingin yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta 2012.

Kangas, Urpo: Lahja. Lakimiesliiton Kustannus 1993.

Kangas, Urpo: Lesken oikeudellinen asema. Oikeusdogmaattinen tutkimus lesken sosiaaliturvan laajuudesta. Suomalainen Lakimiesyhdistys 1982.

Kangas, Urpo: Perhe- ja jäämistöoikeuden perusteet. Talentum 2013.

Kangas, Urpo: Perimyksen tehtävät ja perimysjärjestys. Lakimies 7–8/1984, s. 1051–1075.

Kangas, Urpo: Puolison oikeudesta hallita jäämistöä PK 3 luvun nojalla. Lakimies 6/1983, s. 731–753.

Kangas, Urpo: Suomen henkivakuutuslaki. Lakimiesliiton Kustannus 1995.

Kangas, Urpo: Toissijaisten perillisten suoja ja lahjansaajan palautusvastuu. Oikeustapauskommentti KKO 1999:75, s. 534–537 teoksessa KKO:n ratkaisut kommentein. 1999. Osa 1. Lakimiesliiton Kustannus 1999.

Lohi, Tapani: Aviovarallisuus oikeus. Alma Talent 2016.

Lohi, Tapani: Pesänjako, vastike ja lahjansaajan palautusvastuu. Lesken antamien lahjojen oikeusvaikutukset PK 3 luvun 3 §:n mukaan. Suomalainen Lakimiesyhdistys 2006.

Mikkola, Tuulikki: Lesken asema jäämistö- ja vero-oikeudessa. 2., uudistettu painos. WSOYpro Oy 2010.

Mikkola, Tuulikki: Perittävän tekemät lahjoitukset ja niihin liitetyt määräykset: määräämisvalan rajoista ja mahdollisuuksista. Defensor Legis 2/2013, s. 312–325.

Määttä, Tapio – Paso, Mirjami: Johdatus oikeudellisen ratkaisun teoriaan. Helsingin yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta 2019.

Norri, Matti: Leskeysaikana tapahtuneitten omaisuuden enennysten ja -vähennysten huomioon ottaminen jaettaessa perintö lapsettomien aviopuolisoiden jälkeen. Defensor Legis 9–10/1994, s. 706–709.

Norri, Matti: Perintö ja testamentti. Käytännön käsikirja. 7., uudistettu painos. Alma Talent 2017.

Saarenpää, Ahti: Havaintoja puolison perintöoikeudesta toisen puolison kuoltua rintaperillisittä, s. 189–238 teoksessa Juha Pöyhönen (toim.), Puolisoiden omaisuuden ositus ja jako. Kustannusyhtiö Juridica Ky 1984.

Saarenpää, Ahti: Perinnönyhteys ja perinnön ennakko. Defensor Legis 4/2004, s. 602–617.

Saarenpää, Ahti: Tasajaon periaate. Tutkimus jäämistöoikeudellisen tasajaon periaatteen toteuttamisesta tuomioistuinkäytännössä. Kustannusyhtiö Juridica 1980.

Savolainen, Matti: Pesäosuuksien määräämisestä perintökaaren 3 luvun mukaan. Lakimies 3/1967, s. 449–474.

Siltala, Raimo: Johdatus oikeusteoriaan. Helsingin yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta 2001.

Walín, Gösta – Lind, Göran: Kommentar till Ärvdabalken. Del I (1–17 kap.). Arv och testamente. Sjätte reviderade upplagan. Norstedts Juridik 2008.

INTERNETLÄHTEET

Digi- ja väestötietovirasto. Tietoa virastosta. Avoin data. Holhous-, avioehto-, lahjoitusasiat, vihkimisoikeudet. Avioehtoasiat > Tiedostot > Rekisteröinnit. [<https://dvv.fi/mare>] (24.2.2022)

Tilastokeskus. 1. Perheisiin kuuluu 73 prosenttia väestöstä.

[https://www.stat.fi/til/perh/2018/02/perh_2018_02_2020-01-31_kat_001_fi.html] (24.2.2022)

Tilastokeskus. 2. Nettovarallisuus suurin 65–74-vuotiailla.

[https://www.stat.fi/til/vtutk/2019/vtutk_2019_2021-06-08_kat_002_fi.html] (24.2.2022)

Tilastokeskus. Kuolleiden määrä kasvoi edellisvuodesta.

[https://www.stat.fi/til/kuol/2020/kuol_2020_2021-04-23_tie_001_fi.html] (24.2.2022)

Tilastokeskus. Perheiden määrän lasku pysähtynyt.

[https://www.stat.fi/til/perh/2020/perh_2020_2021-05-28_tie_001_fi.html] (24.2.2022)

Tilastokeskus. Pikkulapsiperheiden määrä vähentynyt lähes viidenneksellä 2010-luvulla.

[https://www.stat.fi/til/perh/2019/perh_2019_2020-05-22_tie_001_fi.html] (24.2.2022)

VIRALLISLÄHTEET

HE 225/1982 vp. Hallituksen esitys Eduskunnalle perintökaaren muuttamisesta.

HE 6/1964 vp. Hallituksen esitys Eduskunnalle perintölainsäädännön uudistamisesta.

Korkeimman oikeuden lausunto esitysehdotuksesta perintölaiksi 1941. Suomen Lakimiesliiton Kustannus Oy 1965. (KKO:n lausunto 1941)

Lvk 2/1935. Ehdotus perintö- ja testamenttilainsäädännön uudistamiseksi perusteluineen.

Lainvalmistelukunnan julkaisuja 1935. (Ehdotus 1935)

Lvk 5/1938. Ehdotus hallituksen esitykseksi Eduskunnalle perintölaiksi sekä siihen liittyvä lainvalmistelukunnan mietintö. Lainvalmistelukunnan julkaisuja 1938. (Esitysehdotus 1938)

OM 2004:6. Perintökaaren uudistamistarpeet. Oikeusministeriön työryhmämietintöjä 2004:6.

Statens Offentliga Utredningar 1925:43 Justitiedepartementet. Lagberedningens förslag till revision av ärvdabalken. Stockholm 1925. (SOU 1925:43)

Verohallinto. Maatilan sukupolvenvaihdos verotuksessa. Diaarinumero A262/200/2017.

[<https://www.vero.fi/syventavat-vero-ohjeet/ohje-hakusivu/48496/maatilan-sukupolvenvaihdos-verotuksessa/>] (Verohallinnon ohje dnro A262/200/2017)

OIKEUSTAPAUKSET

Korkein oikeus

KKO 1981 II 41

KKO 1990:46

KKO 1992:99

KKO 1995:76

KKO 1998:113

KKO 1999:75

Hovioikeudet

Helsingin HO 9.1.1991 S 90/404

Helsingin HO 25.11.1992 S 91/1078

Itä-Suomen HO 29.3.1994 S 92/804

Kouvolan HO 28.2.1986 S 84/286

Kouvolan HO 19.1.1994 S 92/105

Kouvolan HO 12.4.2001 S 00/301

Turun HO 23.10.1996 S 96/483

Turun HO 27.9.1999 S 99/26

Vaasan HO 26.6.2000 S 99/45

Ruotsin HD

NJA 2013 s. 736

LYHENTEET

AL	avioliittolaki 234/1929
HE	hallituksen esitys
HO	hovioikeus
KKO	korkein oikeus
LahjaL	lahjanlupauslaki 625/1947
MK	maakaari 540/1995
PerVL	perintö- ja lahjaverolaki 378/1940
PK	perintökaari 40/1965
VakSopL	vakuutusopimuslaki 543/1994
vp	valtiopäivät
ÄB	Ärvidabalken 637/1958, Ruotsi

1 JOHDANTO

1.1 Tutkimuksen tausta

Jokainen meistä kohtaa jossakin vaiheessa elämäänsä läheisen kuoleman ja sen perintöoikeudelliset vaikutukset. Joudumme pohtimaan perintöoikeudellisia kysymyksiä äitiemme, isiemme, isovanhempiemme, sisarustemme tai tätiemme, setiemme ja enojemme jälkeen. Pääpiirteittäin perimystä sääntelevän lain, perintökaaren (40/1965, PK), sisältö onkin suomalaisille tuttu. Perintökaareissa säädetään muun muassa perimysjärjestyksestä eli siitä, kenelle vainajan omaisuus kuoleman johdosta siirtyy.¹ Suomessa perimysjärjestys rakentuu parenteeliperiaatteelle, jonka mukaan perilliset on jaettu perillisryhmiin eli parenteeleihin. Parenteeleja on kolme. Jos perittävältä on jäänyt ensimmäiseen parenteeliin kuuluvia perillisiä, perintö menee heille. Tällöin toisen ja kolmannen parenteelin perintöoikeus jää toteutumatta. Jos taas ensimmäiseen parenteeliin kuuluvia perillisiä ei ole, menee perintö toiseen parenteeliin, ja niin edelleen.² Nämä parenteeliperiaatteen mukaiset säännökset sukulaisten perintöoikeudesta on koottu perintökaaren 2 lukuun.

Perintöoikeudelliset kytkökset kansalaisten arjessa lisääntyvät koko ajan, sillä Tilastokeskuksen mukaan kuolleiden määrä Suomessa on kasvussa. Vuonna 2020 Suomessa kuoli 55 488 henkilöä. Miehet kuolevat keskimäärin 75,3-vuotiaina ja naiset keskimäärin 82,1-vuotiaina.³ Koska naiset useimmiten elävät miehiä pidempään, kohtaavat naiset myös miehiä useammin puolisonsa kuoleman ja leskeksi jäämisen. Siinä tyypillisessä tilanteessa, jossa vainajalta jää leski ja rintaperillisiä, perintö menee ensimmäiseen parenteeliin eli rintaperillisille. Avio-oikeuden laajuudesta riippuen myös eloonjäänyt puoliso voi saada tasinkona osan vainajan omaisuudesta. Perintökaaren säännökset rintaperillisten perintöoikeudesta harvoin aiheuttavat tulkintaongelmia. PK 2:1.2:n mukaan kukin rintaperillinen saa yhtä suuren osan perinnöstä.⁴ Sen sijaan, jos vainaja on ollut naimaton ja lapseton, perinnön saavat toiseen parenteeliin kuuluvat vainajan vanhemmat. Mikäli hekin ovat kuolleet, perintö menee vainajan sisaruksille. Jos toiseen parenteeliin kuuluvia sukulaisia ei ole, perintö menee kolmanteen parenteeliin eli vainajan

¹ Omistajanvaihdosta koskevan normiston ohella perintökaari sisältää myös kuolinpesän hallintoa koskevia säännöksiä sekä yhteiskunnallisia käsityksiä perimyksen oikeudenmukaisuudesta ja perimyksen tehtävistä.

² Aarnio – Kangas 2016, s. 64.

³ Tilastokeskus, kohta Kuolleiden määrä kasvoi edellisvuodesta.

⁴ Rintaperillisten lakiosaoikeus tai saadut ennakkoperinnöt tuovat sääntelyyn lisäksi oman ulottuvuutensa, mutta näihin kysymyksiin en tässä tutkielmassa ota kantaa.

isovanhemmille. Jos isovanhemmat ovat kuolleet, perinnön saavat vainajan tädit, sedät ja enot. Serkut sen sijaan eivät enää peri.

Nykyisen perintökaaren voimaantulon jälkeen yhteiskunta ja erityisesti perherakenteet ovat muuttuneet, mikä väistämättä vaikuttaa myös perintöoikeudellisten säännösten soveltamiseen. Tilastokeskuksen tilastot ja raportit puhuvat karua kieltään: perheiden⁵ määrä on ollut Suomessa jatkuvasti laskussa. Erityisesti lapsiperheiden määrä on vähentynyt. Vasta vuonna 2020 perheiden määrän lasku pysähtyi. Esimerkiksi vuonna 1990 aviopareja, joilla oli lapsia, oli 640 062 kappaletta, kun taas vuonna 2020 vastaava luku oli enää 387 059 kappaletta. Samaan aikaan lapsettomien avioparien määrä on lähtenyt nousuun. Kun tarkastellaan eri perhetyyppien määrän kehitystä yli puolen vuosisadan ajanjaksolta, voidaan havaita, että erityisesti lapsettomien avioparien määrä on lisääntynyt huomattavasti. Sotavuosien jälkeen vuonna 1950 lapsettomia aviopareja oli 176 650 kappaletta. Vuoteen 1980 mennessä määrä oli lähes tuplaantunut ja tällaisia perheitä oli 302 808 kappaletta. Nykyään lapsettomia aviopareja on jo yli puoli miljoonaa.⁶ Lapseton aviopari onkin nykyään Suomen yleisin perhetyyppi.

Toisaalta lukuja vertaillaessa on pidettävä mielessä, että tilastot kertovat vain perhetyypeistä tietyllä hetkellä. Tilastoissa lapsettomien avioparien kategoriaan luetaan esimerkiksi avioparit, joiden lapset ovat jo muuttaneet pois kotoa. Vastaavasti avioparit, joilla ei vielä tilastointihetkellä ole ollut lapsia, on tilastoissa merkitty lapsettomiksi aviopareiksi, vaikka heille olisi myöhemmin tullut perheenisäystä. Siksi tilastoista ei voida puhtaasti tehdä sitä johtopäätöstä, että lapsettomien avioparien määrän kasvu johtuisi pelkästään pysyvästi lapsettomien parien määrän lisääntymisestä. Myös esimerkiksi syntyvyudessa tapahtuneet vaihtelut ovat jättäneet jälkensä tilastoihin.

Perimysjärjestyksen rakentuessa parenteeliperiaatteelle vaikuttavat lapsettomat avioparit ensisilmäyksellä jäävän erikoiseen asemaan perimysjärjestyksen ulkopuolelle. Eloonjäänyt avio puoliso ei kuulu mihinkään kolmesta parenteelista. Rintaperillisittä kuolleen ja avioliitossa olleen vainajan jälkeen oikeus perintöön ei kuitenkaan määräydy puhtaasti parenteeliperiaatteen mukaan. PK 3 lukuun onkin otettu säännökset puolison perintöoikeudesta. Eloonjäänyt puoliso perii, mikäli vainajalta ei jäänyt rintaperillisiä ja hän oli kuollessaan naimisissa. Puolison perintöoikeus täydentää puhdasta parenteeliperiaatetta noudattavaa perimysjärjestystä. Koska

⁵ Perheellä tarkoitetaan tässä yhteydessä samassa taloudessa asuvia henkilöitä. Ks. Tilastokeskus, kohta Pikkulapsiperheiden määrä vähentynyt lähes viidenneksellä 2010-luvulla.

⁶ Tilastokeskus, kohta Perheiden määrän lasku pysähtynyt; Tilastokeskus, kohta 1. Perheisiin kuuluu 73 prosenttia väestöstä.

lapsettomiin avioparien määrä on kasvanut, tulevat myös PK 3 luvun säännökset useammin sovellettaviksi. Ensiksi kuolleen puolison kuoleman jälkeen omaisuuden omistusoikeus siirtyy hyvin vaivattomasti leskelle, sillä muita oikeudenomistajia ei ole. PK 3 luvussa säännellään varsinaisen puolison perintöoikeuden ohella myös omaisuuden jakamisesta eloonjääneen puolison kuoleman jälkeen. Tällöin lesken pesä jaetaan molempien puolisoitten sukulaisten kesken pääsääntöisesti tasan.

Eri perhetyyppien lukumäärän ohella on syytä kiinnittää huomiota myös varallisuuden jakautumiseen eri ikäluokkien välillä. 65–74-vuotiaat johtavat tilastoja: heillä on keskimäärin suurin nettovarallisuus. Tätä selittää se, että varallisuus luonnollisesti kasvaa iän myötä, koska sitä kertyy pitkällä aikavälillä. Varallisuuden kertymiseen vaikuttavat muun muassa säästäminen, omaisuuden arvonnousu, saadut perinnöt ja lahjat sekä muut pääomansiirrot. Yli 74-vuotiailla varallisuus tosin jo alkaa kääntyä laskuun, mutta varallisuuseroja esimerkiksi 75-vuotiaiden ja 90-vuotiaiden välillä varmasti esiintyy, vaikka tilastollisesti yli 74-vuotiaita käsitellään omana yhtenä ikäluokkana. Tilastoista selviää myös, että lapsettomiin parien nettovarallisuuden mediaani, 190 500 euroa, on lähes neljä kertaa suurempi kuin yhden hengen talouden nettovarallisuuden mediaani ja kolmanneksen suurempi kuin parien, joilla on lapsia. Suurimmillaan nettovarallisuus kuitenkin on yli 65-vuotiailla lapsettomilla pareilla. Heidän nettovarallisuutensa mediaani on noin 257 300 euroa.⁷

Näyttääkin siltä, että lapsettomat avioparit, varsinkin yli 65-vuotiaat, ovat keskimäärin kaikista varakkaimpia. Kun samalla otetaan huomioon, että miesten keskimääräinen elinikä on noin 75 vuotta ja Suomen yleisin perhetyyppi on lapseton aviopari, voidaan palapelin palaset yhdistää toisiinsa. Ilman rintaperillisiä kuolleen ja avioliitossa olleen henkilön jäämistö voi olla odotettua suurempi. Niinpä puolison perintöoikeudella on valtava taloudellinen merkitys niin leskelle kuin vielä leskenkin kuoltua hänen perillisilleen ja ensiksi kuolleen puolison toissijaisille perillisille. Koska lesken jälkeen toimitettavassa pesänjaossa voi olla kysymys arvomääräisesti suurista summista ja puolisoitten oikeudenomistajat eivät välttämättä tunne toisiaan lainkaan, ovat PK 3 luvun säännökset hyvin alttiita tulkintaa koskeville erimielisyyksille. Oikeudenomistajien edut voivat myös olla keskenään ristiriidassa, mikä on omiaan aiheuttamaan kitkaa osapuolten välille.

⁷ Tilastokeskus, kohta 2. Nettovarallisuus suurin 65–74-vuotiailla.

1.2 Tutkimuksen aihe ja rajaukset

Puolison perintöoikeutta ja lesken jälkeen toimitettavaa pesänjakoa koskevat PK 3 luvun säännökset tulevat tilastojenkin valossa yhä useammin sovellettaviksi. Käytännön perintöoikeuden parissa työskennellessäni olen myös havahtunut siihen, että mainittujen säännösten soveltaminen itse asiassa on arkipäivää. Hyvin usein vastaan tulee tilanteita, joissa puolisonsa vuosikautia sitten perinyt leski on nyt itse menehtynyt ja hänen jälkeensä on toimitettava ensin perunkirjoitus ja sen jälkeen pesänjako. Lesken perillisille tulee usein yllätyksenä, että he eivät perikään koko omaisuutta, vaan jäämistöä tulevat jakamaan myös ensiksi kuolleen puolison perilliset. PK 3:1.2:n mukaan nimittäin ensiksi kuolleen puolison perilliset saavat lähtökohtaisesti puolet lesken pesästä. PK 3 luku sisältää lisäksi säännökset siitä, milloin tästä pääsääntönä pidettävästä puolittamisperiaatteesta voidaan poiketa.

Perehdyn tutkimuksessani puolisonsa perineen lesken kuoleman jälkeen toimitettavaan pesänjakoon ja erityisesti pesänjaossa tyypillisestä puolittamisperiaatteesta poikkeamisen mahdollisuuksiin. PK 3:1.2:n mukaisella puolittamisperiaatteella on pesänjaossa pääsäännön asema, mutta PK 3 luvun muut säännökset mahdollistavat siitä poikkeamisen tietyin edellytyksin. Poikkeussäännökset jättävät kuitenkin monilta osin sijaa tulkinnalle, sillä lainkohdissa käytetyt sanavalinnat eivät ole kovin tarkkarajaisia ja saavat lukijan pohtimaan, mitä säännöksen soveltaminen tosiasiasa edellyttää. Tutkimuskysymykseni on, miten lesken jälkeen toimitettavaa pesänjakoa koskevia PK 3 luvun poikkeussäännöksiä on tulkittava, jotta niiden soveltaminen eli puolittamisperiaatteesta poikkeaminen on mahdollista.

Tutkimuksessani käsittelem lähtökohtaisesti sopimusjakona tehtävää pesänjakoa. Toimitusjakoon liittyviä kysymyksiä en erityisesti tarkastele, mutta lainkohtien tulkintaan ja soveltamiseen liittyvät seikat pätevät sellaisenaan myös toimitusjaoissa. Tulkintakysymysten ratkaisemisella saattaa tosiasiasa olla suurempi merkitys nimenomaan toimitusjakona toteutettavassa pesänjaossa, jossa osapuolilta puuttuu samanlainen sopimusvapaus kuin sopimusjakona toimitettavassa jaossa. Keskityn tutkimuksessani siihen hetkeen, jolloin lesken omasta varallisuudesta ja hänen puolisoltaan perimästä varallisuudesta koostuva niin sanottu lesken pesä tulee jaettavaksi kahden eri perillistahon kesken. Tämän pesänjaon jälkeen kummankin perillistahon sisällä suoritettavaa perinnönjakoa en käsittele, sillä sitä koskevat tavalliset perinnönjakoon soveltuvat perintökaaren normit. Puolison perintöoikeutta ja toissijaisten perillisten asemaa sekä perimyksen taustoja käsittelem siinä määrin, kuin se tutkimuksen ydinkysymyksen pohjustamiseksi on tarpeellista.

Ennen puolittamisperiaatteeseen paneutumista käyn luvussa 2 yleisellä tasolla läpi puolison perintöoikeutta ja sen taustalla vaikuttavia tekijöitä sekä lesken ja toissijaisten perillisten oikeuksien yhteensovittamiseen liittyviä haasteita. Pesänjaossa pääsääntönä tunnettua puolittamisperiaatetta käsittelen luvussa 3. Samassa yhteydessä tutkin pesänjaon eri vaiheita. Luvussa 4, joka muodostaa keskeisimmän osan tutkielmastani, keskityn niihin erilaisiin perusteisiin, joilla puolittamisperiaatteesta voidaan poiketa. Näitä PK 3 luvun poikkeussäännöksiä ja ennen kaikkea niiden soveltamisen edellytyksiä tutkin yksi kerrallaan sen jälkeen, kun olen ensin yleisellä tasolla avannut puolittamisperiaatteesta poikkeamisen taustoja. Pilkon jokaisen PK 3 luvun poikkeussäännöksiin osiin ja esitän perustellun tulkintani säännöksen soveltamisesta. Pääpaino luvussa on PK 3:3:n mukaisen vastikesäännöksen ja PK 3:4:n mukaisen vaurastumispykälän tulkinnassa, sillä niihin liittyy eniten tulkinnanvaraisuutta. Poikkeusperusteet voivat joskus tulla sovellettavaksi yhtä aikaa samassa pesänjaossa. Tätä poikkeusperusteiden yhtäaikaisuutta käsittelen luvussa 5. Lopuksi luvussa 6 esitän johtopäätökseni tutkimuksesta.

1.3 Tutkimusmetodi

Tutkimusmetodini on lainopillinen eli oikeusdogmaattinen. Tutkimuskohteenani on voimassa oleva oikeus, jonka normeja tulkitsen ja systematisoin. Tutkimuksessani selvitän PK 3 luvussa olevien puolison perintöoikeutta koskevien oikeusnormien tarkempaa sisältöä ja tulkitsen niitä sekä esitän tulkintakannanottoja mainituista säännöksistä.⁸ Lainopillinen ote tutkimukseen on luonteva valinta, sillä tarkastelemani perintökaaren säännökset vaikuttavat ensi näkemältä varsin selviltä ja mutkattomilta, mutta lähempi tarkastelu osoittaa, että ne jättävät siltäkin tulkinnalle sijaa. Esimerkiksi toissijaisten perillisten vastikeoikeutta koskeva PK 3:3 sisältää sanoja, kuten ”asianmukainen” ja ”olennainen”, jotka ovat siten epäselviä, että niitä on täydennettävä tulkinnalla. Oikeusnormien tulkinta onkin lainkäytön pakollinen osa. Tulkinnan tehtävänä on paljastaa oikeusnormien merkityssisältö ja kuvata se tulkintalauseessa.⁹

Lainopillisen otteen ohella noudatan tutkielmassani oikeuslähdeoppia. Oikeuslähteiden perusteella määrittyy oikeudellisen ja ei-oikeudellisen raja. Oikeuslähteitä onkin pidettävä sekä tuomioistuinten harjoittaman ratkaisutoiminnan että lainopillisen tulkinnan perusteena. Erityisesti *Aulis Aarnion* kehittelemän normatiivisen oikeuslähdeopin mukaan lähtökohta on, että oikeuslähteet voidaan jakaa niiden velvoittavuuden perusteella vahvasti velvoittaviin, heikosti velvoittaviin ja sallittuihin oikeuslähteisiin. Vahvasti velvoittavia oikeuslähteitä ovat kirjoitettu

⁸ Siltala 2001, s. 8–9 ja 22; Hirvonen 2011, s. 21–26; Määttä – Paso 2019, s. 7–8.

⁹ Hirvonen 2012, s. 132–133.

laki ja maantapa. Heikosti velvoittavia oikeuslähteitä ovat esimerkiksi lain esityöt ja tuomioistuinten ennakkoratkaisut. Sallittuihin oikeuslähteisiin luetaan muun muassa oikeuskirjallisuus. Vaikka tätä perinteistä oikeuslähdeoppia onkin pidetty jo jossakin määrin vanhentuneena, sopii se mielestäni tekemääni jäämistöoikeudelliseen tutkimukseen parhaiten. Jäämistöoikeuden alalla kansainväliset ja eurooppaoikeudelliset oikeuslähteet ovat pienemmässä roolissa kuin monella muulla oikeudenalalla, joten niihin liittyvät oikeuslähdeopin vanhentuneisuudesta johtuvat rajoitteet eivät juurikaan vaikuta tutkimukseeni.¹⁰ Oikeuslähteiden hierarkian olen pyrkinyt pitämään mielessäni tutkimusta tehdessäni. Ensisijaisesti olen perustanut tulkintaratkaisuni kirjoitettuun lakiin, lähinnä PK 3 luvun säännöksiin. Mikäli kirjoitettu lakikin on jättänyt tulkintaan aukon, olen tukeutunut lain esitöihin, kuten hallituksen esityksiin ja työryhmien raportteihin. Lisäksi olen hakenut tulkinta-apua korkeimman oikeuden prejudikaateista ja tietyistä hovioikeuksien ratkaisuista. Mikäli vahvasti ja heikosti velvoittavienkin oikeuslähteiden jälkeä tulkinta on jäänyt puutteelliseksi, olen tukeutunut oikeuskirjallisuuteen.

¹⁰ Hirvonen 2012, s. 151 ja 153–155; Määttä – Paso 2019, s. 17.

2 PUOLISON PERINTÖOIKEUS

2.1 Puolison perintöoikeuden sisältö

Kuten jo johdannossa olen todennut, PK 3:1.1:n mukaan aviopuolisolla on oikeus jäämistöön, mikäli perittävä oli kuollessaan avioliitossa eikä häneltä jäänyt rintaperillisiä. Puolison oikeuden kannalta merkitystä on ainoastaan vainajan siviilisäädyltä ja sillä, onko hänellä elossa olevia rintaperillisiä. Niinpä esimerkiksi se, onko puolisoilla avio-oikeutta rajoittavaa avioehtosopimusta tai kauanko avioliitto on kestänyt, ei vaikuta puolison perintöoikeuteen. Tämä johtuu siitä, että perimyksen edellytyksenä on nimenomaan avioliitto – ei se, onko puolisoilla aviovarallisuutta.¹¹ Puolisolla on oikeus jäämistöön myös siinä tapauksessa, että perittävän rintaperilliset ovat kuolleet ennen perittävää tai ovat luopuneet perinnöstä.¹² Tällöin tilanne on käytännössä sama kuin perittävältä ei olisi jäänyt lainkaan rintaperillisiä.

Puolison perintöoikeus rakentuu ajatukselle kaksivaiheisesta perimyksestä. Ensimmäisessä vaiheessa ensiksi kuolleen puolison jäämistö siirtyy leskelle omistusoikeudella. Toisessa vaiheessa eli lesken kuoltua lesken pesä jaetaan ensiksi kuolleen puolison toissijaisten perillisten ja lesken omien perillisten kesken.¹³ Toissijaisilla perillisillä tarkoitetaan ensiksi kuolleen puolison perillisiä eli toiseen parenteeliin kuuluvia vanhempia ja heidän rintaperillisiä. Leskestä taas voidaan käyttää nimitystä ensisijainen perillinen. Ensiksi kuolleen puolison perillisiä nimitetään toissijaisiksi perillisiksi sen vuoksi, että heidän oikeutensa on toissijainen ja lykkääntyy niin pitkäksi aikaa kuin leski on elossa.¹⁴ Tästä syystä toissijaiset perilliset ovat vasta lesken kuolinpesän osakkaita, vaikka ovatkin ensiksi kuolleen puolison perillisiä.

Perintöoikeus hyvin vahvana oikeutena antaa leskelle varsin vapaat kädet toimia. Leski saa perimäänsä omaisuuteen omistusoikeuden eli hänellä on oikeus määrätä perimästään omaisuudesta inter vivos ilman mitään rajoituksia. Tästä huolimatta lesken tekemillä toimilla voi olla vaikutuksia hänen jälkeensä toimitettavassa jaossa.¹⁵ Se, jäikö ensiksi kuolleelta puolisolta toissijaisia perillisiä, vaikuttaa nimittäin lesken oikeuden laajuuteen. Selvää on, että lesken ei

¹¹ Saarenpää 1984, s. 206; Kangas 2013, s. 444–445. Ks. myös Aarnio – Savolainen 1968, s. 218–219, jonka mukaan siviilioikeudellisesti kysymys on siitä, että leski saa puolisonsa omaisuuden puhtaasti perintöoikeuden perusteella. Vero-oikeudellisesti kuitenkin voidaan ajatella, että leski on saanut osan varoista avio-oikeuden nojalla (verovapaasti) ja osan perintönä.

¹² Aarnio ym. 2016, s. 37.

¹³ Aarnio – Kangas 2016, s. 113.

¹⁴ Aarnio ym. 2016, s. 37.

¹⁵ Saarenpää 1984, s. 233. Lesken tekemiä oikeustoimia, jotka voivat vaikuttaa lesken pesän jakoon, käsitellen jäljempänä luvussa 4.4.

milloinkaan tarvitse kysyä toissijaisilta perillisiltä suostumusta oikeustoimiin.¹⁶ Lesken tulee kuitenkin jollain tavalla tiedostaa, ettei hän toimillaan tule loukanneeksi toissijaisten perillisten oikeutta.

Lesken oikeutta rajoittaa PK 3:1.2:n mukainen testamenttauskielto. Leski ei saa testamentilla määrätä omaisuudesta, joka pesänjaossa lesken jälkeen on suoraan lain nojalla menevä ensiksi kuolleen puolison toissijaisille perillisille. Leski saa siis määrätä perimästään omaisuudesta inter vivos mutta ei mortis causa. Käytännössä tämä rajoitus tuntuu usein unohtuneen omaisuut-taan testamentanneilta leskiltä, mikä kokemukseni mukaan aiheuttaa lesken jälkeen toimitetta-vassa pesänjaossa mielenkiintoisia tilanteita. Usein leski on nimittäin laatinut testamentin, jossa hän on määrännyt koko omaisuutensa jaosta. Lesken oikeudenomistajille saattaa tulla yllätyk-senä, että testamenttia ei voida täyttää sellaisenaan, vaan ensin on suoritettava pesänjako lesken perillisten ja ensiksi kuolleen puolison toissijaisten perillisten välillä.¹⁷

2.2 Puolison perintöoikeuden tausta

Puolison perintöoikeus lisättiin lakiin vuonna 1966 perintökaaren uudistuksen yhteydessä. Tie nykyisen sääntelyn saavuttamiseen on ollut pitkä. Jo vuoden 1935 ehdotuksessa perintö- ja tes-tamenttilainsäädännön uudistamiseksi yhdeksi uudistettavan perintölainsäädännön tärkeim-mistä tehtävistä nähtiin perintöoikeuden antaminen puolisolle.¹⁸ Siitä huolimatta lainsäädäntö-työ kesti kolme vuosikymmentä.

Palataan aikaan ennen puolison perintöoikeutta. Suomessa käytössä ollut ja edelleen oleva niin sanottu sukuperimyksen perustuva järjestelmä pohjautuu siihen, että sukulaisten välillä on etu-jen yhteisyys. Yksilön aseman katsottiin riippuvan siitä, minkä perheen jäsen hän oli. Koska perhe oli kasvattanut yksilön ja mahdollistanut tämän pääsyn siihen asemaan, missä hän nyt oli, oli ainoastaan reilua, että yksilön kuollessa hänen omaisuutensa meni hänen perheelleen. Van-hempien oikeutta saada perintö perusteltiin heidän lastensa hyväksi tekemillään taloudellisilla uhrauksilla, joiden myötä lasten oli ollut mahdollista kartuttaa omaa omaisuuttaan. Myös sisa-rusten oikeutta perintöön perusteltiin sillä, että sisarukset tukivat toisiaan taloudellisesti.¹⁹

¹⁶ Aarnio – Kangas 2016, s. 1073.

¹⁷ Testamenttauskiellon vastaisesti tehty testamentti voi olla pätevä, ja jako voidaan toteuttaa sen mukaisesti, jos kaikki lesken perilliset ja ensiksi kuolleen puolison perilliset hyväksyvät testamentin lainvoimaiseksi siitä huoli-matta, että leski on ylittänyt testamenttauskompetenssinsa. Toissijaisten perillisten onkin syytä olla tarkkana hy-väksyessään tällaista testamenttia, sillä hyväksymisellä toissijaiset perilliset voivat epähuomiossa tulla luopu-neeksi oikeuksistaan.

¹⁸ Ehdotus 1935, s. 56.

¹⁹ Ehdotus 1935, s. 44–45 ja 62.

Nykymaailmassa tilanne on kuitenkin toinen. Perinnönjättäjän vanhemmat ovat yleensä jo kuolleet ennen perinnönjättäjää, eikä sisarusten välisellä taloudellisella tuellakaan liene enää yhtä merkittävää asemaa kuin vuosikymmeniä sitten. Lisäksi useimmissa kuolinpesissä, joissa sisarukset ovat perillisasemassa, he myös ovat jo sen verran iäkkäitä, että heidän toimeentulonsa ei riipu tulevasta perinnöstä. Kukin on tahollaan ehtinyt elää omaa elämäänsä ja kartuttaa omaisuuttaan. Sisarusten perintöoikeutta voidaan kuitenkin edelleen perustella läheisellä sukulaisuussuhteella.

Naisten eläessä usein miehiään pidempään ovat eloonjääneen puolison asemaan vuosien varrella tehdyt perhe- ja perintöoikeudelliset muutokset vaikuttaneet nimenomaan naisleskiin. Jo ennen puolison perintöoikeuden ja muiden lesken suojaäännösten säätämistä laissa oli kuitenkin tiettyjä eloonjäävän puolison asemaa turvaavia säännöksiä ja keinoja. Esimerkiksi huomenlahjasta säädettiin laissa. Huomenlahjalla tarkoitetaan lahjaa, jonka aviomies antoi tuoreelle vaimolleen häpäivää seuraavana aamuna. Vaimo sai kuitenkin täydellisen omistusoikeuden lahjaan vain siinä tapauksessa, että mies kuoli häntä aiemmin. Samoin laissa säädettiin naimaosasta eli oikeudesta puolisoitten yhteiseen pesään. Naimaosan suuruus riippui muun muassa siitä, asuiko aviopari maalla vai kaupungissa. Tällaisista säännöksistä huolimatta leski sai kuitenkin käytännössä puolisoitten yhteisestä pesästä vain kertakorvauksen elatustaan varten. Aviovarallisuusjärjestelmällä ja mahdollisella puolisoitten keskinäisellä testamentilla olikin suuri taloudellinen merkitys ennen kuin puolison perintöoikeus säädettiin.²⁰

Jo vuoden 1935 ehdotuksessa tunnustettiin se tosiasia, että puolisoitten välinen elämänyhteys, niin sosiaalinen kuin taloudellinen, on usein vahvempi kuin yhteys sisaruksiin tai vanhempiin. Tämän katsottiin puoltavan sitä, että puolisoilla olisi oikeus periä tai että hän ainakin saisi osakseen jotakin edesmenneen puolisonsa jäämistöstä. Lisäksi havaittiin, että puolisoit usein pyrkivät turvaamaan leskeksi jäävän puolison aseman keskinäisin testamenttein, minkä myös katsottiin puoltavan perimyoikeuden antamista eloonjääneelle puolisoille.²¹ Ehdotuksessa todettiin myös kohtuuskäytännön vaativan sitä, että rintaperillisiltä kuolleen henkilön puolison tarpeet otetaan ensin huomioon. Samalla on kuitenkin huolehdittava siitä, että ensiksi kuolleen puolison toissijaisia perillisiä ei syrjäytetä täysin. Leskelle ei siksi voitu antaa rajoituksetonta

²⁰ Mikkola 2010, s. 1–4.

²¹ Ehdotus 1935, s. 52 ja 57; Esitysehdotus 1938, s. 4.

oikeutta perintöön.²² Sukuperimyksen ja sukulaisten välillä vallitsevan yhteyden merkitys siis oli ja on edelleen vahva, vaikka lesken asemaa on vuosien saatossa asteittain parannettu.²³

Lainvalmistelussa otettiin huomioon, että muissa valtioissa, joissa puolisolle oli jo annettu perimysoikeus, sen perustana oli nimenomaan puolisojen elinikäinen elämänyhteys sekä pyrkimys turvata lesken taloudellinen asema. Puolison perintöoikeuden katsottiin olevan tarpeellinen erityisesti tilanteissa, joissa puolisoilla ei ollut keskinäistä testamenttia eikä myöskään avio-oikeutta. Tällöin uhkana oli, että leski olisi jäänyt puille paljaille, jos koko omaisuus, mahdollisesti mittavakin sellainen, oli yksin vainajan omistuksessa ja leski itse käytännössä varaton.²⁴

Korkein oikeus antoi vuonna 1941 lausuntonsa perintölain esitysehdotuksesta. Lausunnossa korostettiin puolison taloudellisen aseman turvaamisen lisäksi maatalousomaisuuden eli lähinnä kiinteän omaisuuden pysymistä saman suvun hallussa. Tämän näkökulman nähtiin puoltavan sellaista lainsäädännöllistä ratkaisua, jossa eloonjääneelle puolisolle annettaisiin omistusoikeuden sijaan vain käyttöoikeus jäämistöön. Samalla kuitenkin tunnustettiin, että mainittu ratkaisu edellyttäisi monimutkaista sääntelyä. Lisäksi omistus- ja hallintaoikeuden jakautuminen kahden eri tahon, lesken ja ensiksi kuolleen puolison sukulaisten, kesken aiheuttaisi helposti ongelmia. Toisaalta lausunnossa nostettiin esiin, että ongelmia saattaisi aiheuttaa myös ensiksi kuolleen puolison perillisten toissijainen oikeus perintöön. Tällainen toissijainen oikeus edellyttäisi, että lesken ja ensiksi kuolleen puolison toissijaisten perillisten välistä suhdetta tulisi säännellä, mikä osaltaan mutkistaisi perintölainsäädäntöä entisestään.²⁵ Lainvalmistelutöissä kuitenkin annettiin selvästi enemmän painoarvoa lesken rajoittamattomalle vallintaoikeudelle ja vahvalle omistusoikeudelle kuin toissijaisten perillisten oikeudelle puuttua lesken toimiin sen varmistamiseksi, että leski ei hävitä omaisuutta ja tee tyhjäksi toissijaisten perillisten oikeutta. Lesken ja toissijaisten perillisten välisen keskinäisen suhteen sääntely koettiin pienemmäksi pahaksi kuin eloonjääneen puolison oikeuksien kaventaminen.

²² Ehdotus 1935, s. 64.

²³ Muihin lesken asemaan vaikuttaviin parannuksiin ei ole tässä yhteydessä tarpeellista perehtyä. Voidaan kuitenkin todeta, että eloonjääneen puolison turvaksi tarkoitetut oikeudelliset keinot muodostavat yhdessä varsinaisen tilkkutäkin eläkeoikeuksineen ja mahdollisine vakuutuskorvauksineen.

²⁴ HE 6/1964 vp, s. 2. Tilanteet, joissa puolisojen yhteisenä pitämä ja yhteisesti käyttämä omaisuus on tosiasiaa merkittävä vain toisen puolison nimiin, eivät ole harvinaisia. Entisajan maatalousyhteiskunnassa tyypillistä on ollut, että puolisoista vaimo on tullut miehen omistamalle (mahdollisesti perintönä saadulle) tilalle mukanaan vain vähän henkilökohtaista omaisuutta. Puolisot ovat yhdessä harjoittaneet tilanpitoa. Miehen kuollessa vaimo on pahimmassa tapauksessa jäänyt tyhjän päälle, jos hänellä ei ole ollut avio-oikeutta maatalaan ja hänen oma varallisuutensa on ollut hyvin vähäistä.

²⁵ KKO:n lausunto 1941, s. 5–9.

Tuoreemmissa selvityksissä perintökaaren uudistamistarpeista on todettu, että ”perintöoikeutta koskevat arvostukset muuttuvat hitaasti”. Edelleen puoliso on yleensä se, johon perinnönjättäjän kuolema eniten vaikuttaa, ja siksi lesken aseman turvaaminen on yksi perintöoikeuden keskeisimpiä teemoja ja tavoitteita. Toistaiseksi lesken perimyoikeuden on kuitenkin katsottu olevan riittävä ratkaisu lesken ja ensiksi kuolleen puolison toissijaisten perillisten välisten suhteiden järjestämiseksi. Tältä osin ei siis ole tarvetta kehittää perintölainsäädäntöä kuin korkeintaan pieniä yksityiskohtia koskien.²⁶ Sitä ei kuitenkaan käy kiistäminen, etteikö perintökaari muilta osin kaipaisi uudistusta.

2.3 Toissijaisten perillisten perintöoikeuden tausta

Toissijaisten perillisten oikeus perintöön lapsettomana mutta avioliitossa kuolleen perittävän jälkeen kuulostaa muinaiselta jäänteeltä, jonka olemassaololle voi olla nyky maailmassa vaikea löytää perusteita, sillä toissijaiset perilliset ovat usein jo melko kaukaisia nuoremman sukupolven jäseniä, jotka eivät ole välttämättä koskaan edes tavanneet perinnönjättäjää. Perintökaaren esitöissä toissijaisten perillisten oikeutta perintöön perustellaan ensi kädessä maatalouskiinteistön pysyttämiseksi suvun hallussa. Tämän tavoitteen turvaamiseksi ehdotettiin jopa puolison perintöoikeuden sijaan pelkän käyttöoikeuden antamista leskelle. Vielä 1980-luvulla tärkeimpänä toissijaisten perillisten oikeutta puolustavana tekijänä nähtiin nimenomaan perintölainsäädännön yhteiskunnallinen tehtävä ja se, että sillä turvattiin omaisuuden siirtyminen sukupolvelta toiselle. Toisin sanoen yhtenä perintölainsäädännön tehtävänä oli suvun omistusintressien suojaaminen, mitä myös toissijaisten perillisten oikeudella tavoiteltiin.²⁷

Edellä mainitut perustelut maatalouskiinteistön pysyttämiseksi suvun hallussa ja tietyn omaisuuden siirtymisestä sukupolvelta toiselle eivät ole enää tänä päivänä yhtä painavia. Omaisuuden perinyt leski on saattanut luovuttaa maatilaa ennen kuolemaansa, ja siihen hänellä on myös ollut oikeus. Lesken ei tarvitse säilyttää perimäänsä maatalouskiinteistöä ja omaisuutta toissijaisia perillisiä ajatellen vain siksi, että lainsäätäjät on joskus nähnyt sen tarkoituksenmukaiseksi. Maailma perintökaaren säännösten ja lain esitöiden ympärillä on muuttunut. Suomi ei ole enää se sama maatalousyhteiskunta kuin se oli yli puoli vuosisataa sitten. Harvassa ovat ne kuolinpesät, joiden varallisuuteen kuuluu toimiva maatila. Ja vielä harvemmassa ovat ne pesät, joissa leski on harjoittanut kuolemaansa saakka maataloutta puolisoltaan perimällään tilalla. Siksi perintöoikeutta perintöön lesken jälkeen on nykyään vaikea perustella

²⁶ Perintökaaren uudistamistarpeet 2004, s. 2 ja 7–8.

²⁷ Toissijaisten perillisten oikeudesta ks. tarkemmin HE 6/1964 vp, s. 2 ja HE 225/1982 vp, s. 5.

samoilla argumenteilla kuin perintökaaren esitöissä. Toissijaisten perillisten oikeus tarvitsee tuekseen uusia perusteluita.

2.4 Puolison perintöoikeus ja toissijaisten perillisten perintöoikeus vastakkain

Kun perinnönjättäjä kuolee rintaperillisittä, asettuvat ensin vastakkain lesken suojan ja turvan tarve sekä perinnönjättäjän sukulaisten intressi turvata omaisuuden säilyminen suvussa. Erityisesti naislesken perintöoikeuden on koettu vaarantavan omaisuuden säilyminen suvussa, sillä perimyksen kautta varallisuus siirtyy naisen sukuun.²⁸ Puolison perintöoikeuden myötä lesken intressit ovat kuitenkin ajaneet suvun intressien edelle. Koska toissijaiset perilliset ovat perinnönjättäjälle usein puolisoa etäisempiä, on katsottu oikeudenmukaiseksi taata heille ainoastaan rajattu oikeus perittävän jäämistöön. Yhteiskunnan muuttuessa puolison asema on korostunut ja parantanut. Samalla sukuperimyksen asema on heikentynyt.²⁹

Niin puolison kuin toissijaisten perillisten perintöoikeutta tarkasteltaessa on muistettava, että perimyksessä on pohjimmiltaan kysymys omistajanvaihdoksesta tilanteessa, jossa entinen omistaja ei ole enää elossa. Perimyksellä on monia eri tehtäviä, eivätkä ne ole aina keskenään ristiriidattomia, sillä ne ilmentävät lainsäätäjän tavoitteita säätämishetkellä. Yksi merkittävimmistä perimyksen tehtävistä on sen sosiaaliturvatehtävä: perintösäännöksillä yritetään suojata niitä, jotka ovat olleet riippuvaisia perinnönjättäjän varallisuudesta tämän eläessä. Puolison oikeutta perintöön voidaan varmasti perustella perimyksen sosiaaliturvatehtävällä, sillä puoliset yleensä ovat toisistaan riippuvaisia niin taloudellisesti kuin muutenkin. Puolison kuolema saattaa pahimmassa tapauksessa johtaa jopa taloudelliseen katastrofiin. Toissijaisten perillisten oikeutta sen sijaan ei mielestäni voida nykyoloissa lainkaan perustella sosiaaliturvan näkökulmasta. Toissijaiset perilliset eivät ainakaan enää aikuisiällä yleensä ole taloudellisesti tai välttämättä muutenkaan tiiviissä yhteydessä perittävään.

Perimyksellä on lisäksi hyvittämistehtävä: perimyksellä hyvitetään palvelukset, joita perinnönjättäjän hyväksi on tehty. Perinteisesti hyvittämistehtävällä on puollettu erityisesti vanhempien oikeutta perintöön. Samalla tavalla voidaan kenties perustella myös sisarusten oikeutta. Ennen mahdollisen avioliiton solmimista perittävä on saattanut vastaanottaa erilaisia palveluksia ja tukea vanhemmiltaan sekä sisaruksiltaan. Väitän kuitenkin, että avioliiton myötä tällaisen tuen

²⁸ Saarenpää 1984, s. 194–195. On mielenkiintoista, miksi varallisuuden siirtyminen juuri naisen sukuun on nähty ongelmallisena. Yhtä lailla omaisuus siirtyy vieraaseen sukuun, jos puolisona perivä leski on miespuolinen. Kenties asiaa onkin tarkasteltu tästä näkökulmasta puhtaasti siksi, että useimmiten leskeksi jäänyt on nainen.

²⁹ Kangas 1982, s. 143 ja 155; Saarenpää 1984, s. 197.

ja avun tarve vähenee väistämättä, kun arjessa tukena on oma puoliso. Siksi hyvittämistehtävällä voidaan mielestäni nykyään perustella lähinnä puolison oikeutta perintöön. Jos toissijaisten perillisten oikeutta perustellaan hyvittämistehtävällä, täytyy ehkä katsoa kauaskin menneisyyteen löytääkseen ne palvelukset ja avun, joita perinnöllä hyvitetään.³⁰

Ennen kuin puolison perintöoikeus säädettiin, pohdittiin lainvalmistelutyössä monia erilaisia keinoja eloonjääneen puolison ja toissijaisten perillisten oikeuksien yhteensovittamiselle. Ehdotettiin muun muassa, että turvataksaan oikeutensa toissijaiset perilliset pääsisivät jollakin tapaa puuttumaan lesken omaisuudenhallintoon tämän eläessä. Tällainen malli sai kuitenkin osakseen kylmän vastaanoton. Sen nähtiin antavan toissijaistille perillisille liian merkittävän keinon puuttua lesken toimiin. Yhtenä vaihtoehtona esitettiin, että leski saisi puolisoltaan jääneen omaisuuden omistusoikeuden sijaan hallintaoikeudella niin, että puolisoitten omaisuudet pysyisivät erillään. Muitakin vaihtoehtoja toissijaisten perillisten oikeuksien toteutumisen turvaamiseksi harkittiin. Ehdotettiin esimerkiksi, että leski tarvitsisi perimänsä kiinteistön luovutukseen tai panttaukseen suostumuksen toissijaistilta perillisiltä. Korkeimman oikeuden lausunnossa suhtauduttiin kielteisesti tällaisiin rajoituksiin.³¹ Lopulta lainvalmistelussa päädyttiin siihen, että leski sai puolisoltaan jääneeseen omaisuuteen lähes rajoittamattoman omistusoikeuden ja toissijaisten perillisten oikeuksien turvaksi säädettiin tiettyjä lesken pesän jakoa koskevia säännöksiä.

³⁰ Ks. perimyksen tehtävistä Kangas 1984, s. 1051–1066.

³¹ Esitysehdotus 1938, s. 58 ja s. 105–106; KKO:n lausunto 1941, s. 12. KKO katsoi, että perintökaaren vastikesäännös riitti turvaamaan toissijaisten perillisten oikeuden toteutumisen.

3 PESÄNJAKO LESKEN JÄLKEEN: PÄÄSÄÄNTÖNÄ PUOLITTAMISPERIAATE

3.1 Puolittamisperiaatteen sisältö

Kun puolisonsa perinyt leski kuolee, tulee toimitettavaksi lesken pesän jako. Ensiksi kuolleen puolison toissijaisten perillisten odotus lakkaa ja he pääsevät toteuttamaan perintöoikeutensa lesken kuoltua.³² PK 3:1.2 ilmaisee pesänjaossa sovellettavan pääsäännön: ensiksi kuolleen puolison perilliset saavat osakseen puolet lesken pesästä. Pesänjaossa puolittamisperiaatteella on ikään kuin avioliittolain (234/1929, AL) mukaisen osituksen funktio ja jakoa voidaan verrata ositukseen. Puolittamisperiaatteella tähdätään samanlaiseen lopputulokseen kuin mikä osituksella saavutettaisiin, jos avioliitto olisi päättynyt avioeroon.³³

Nähdäkseni puolittamisperiaatetta voidaan pitää yhtenä tasajaon periaatteen³⁴ alalajeista. Tasajaon periaatteessa keskeinen ajatus on, että samassa asemassa olevia perillisiä kohdellaan samalla tavalla. Lisäksi tasajaon periaatetta pidetään lähtökohtana, jota sovelletaan, jos muuta ei ole säädetty.³⁵ Puolittamisperiaatteessa on samoja elementtejä. Siinä osapuolia on kuitenkin vain kaksi, lesken perilliset ja ensiksi kuolleen puolison toissijaiset perilliset, minkä vuoksi pesä jaetaan nimenomaan puoliksi eikä tasan kaikille. Puolittamisperiaate on myös pääsäännön asemassa tasajaon periaatteen tavoin.

Myös käytännön elämä on puoltanut puolittamisperiaatteen soveltamista. Yleensä aviopuolisot ovat avioliiton kestäessä hankkineet yhdessä merkittävääkin omaisuutta ja rahoittaneet sen joko avioliiton aikana kertyneillä ansiotuloilla tai yhdessä otetulla velalla, jota on myös yhdessä maksettu pois.³⁶ Ehkä aiemmin puolittamisperiaatetta on voitu perustella tällaisella argumentilla. Maatalousyhteiskunnassa, jollainen Suomi oli uutta perintökaarta säädettäessä 1930–1960-luvuilla, avioliitot solmittiin nuorina ja omaisuutta hankittiin sen jälkeen yhdessä. Nyky-Suomessa avioitujien keski-ikä on noussut ja monella on jo ennen avioliittoa yksin hankittua omaisuutta, esimerkiksi asunto. Puolittamisperiaate ei enää sovi tähän yhtälöön niin hyvin.

³² Walin – Lind 2008, s. 52 ja 69.

³³ Ehdotus 1935, s. 123–124; Aarnio – Kangas 2016, s. 1089.

³⁴ Ks. Saarenpää 1980, s. 14, jonka mukaan tasajaon periaate käy ilmi mm. PK 23:8:stä, jossa säädetään, että jokaiselle perilliselle tulee antaa osa kaiken laatuudesta omaisuudesta.

³⁵ Saarenpää 1980, s. 56.

³⁶ Kangas 1982, s. 161.

Ruotsin perintölain, Ärvdabalkenin (637/1958, ÄB), esitöiden mukaan lesken kuoleman jälkeisessä pesänjaossa lähtökohtana tulee olla riippumattomuus siitä, miten leski on omaisuutta hallinnut puolisonsa kuoleman jälkeen. Tarkoituksena on, että lesken toimia ei tarvitsisi lähteä selvittämään enää jakovaiheessa, sillä siitä aiheutuisi vain kitkaa pesän osakkaiden välille.³⁷ Puolittamisperiaatetta sovellettaessa lesken tekemien toimien vaikutukset, olivatpa ne sitten hyviä tai huonoja, kohdistuvat tasapuolisesti molempiin perillistahoihin, eikä tarkemmalle tutkimiselle ole tarvetta. Tämä helpottaa ja nopeuttaa pesänjakoa.

Puolittamisperiaatetta sovellettaessa pesän varallisuudessa tapahtuneet muutokset koituvat yhtä lailla molempien perillistahojen hyväksi tai vahingoksi. Mikäli pesä on vaurastunut, saavat sekä lesken perilliset että ensiksi kuolleen puolison toissijaiset perilliset nauttia vaurastumisen hedelmistä. Jos taas pesän arvo on lesken hallinnan aikana alentunut, kärsivät molemmat perillistahot arvon alenemisen. Pesän euromääräisellä arvolla ei vielä tässä vaiheessa jakoa ole mitään merkitystä. Puolittamisperiaatteen nojalla pesän varallisuus jaetaan suhteessa 1:2 riippumatta siitä, puhutaanko sadoista euroista vai sadoista tuhansista euroista.³⁸

Puolittamisperiaate perustuu sille olettamalle, että osituslaskelmakin osoittaa suhdeluvuksi 1:2.³⁹ Se on siis käyttökelpoinen periaate vain tilanteissa, joissa puolisoilla on avio-oikeus kaikkien toistensa omaisuuteen. Tällöin osituslaskelmassa avio-osan suuruudeksi nimittäin saadaan puolet kaikesta puolisoitten avio-oikeuden alaisesta omaisuudesta. *Matti Savolaisen* mukaan puolittamisperiaate myös ohjaa siihen, että perillistahot eivät lähtisi seikkaperäisesti selvittämään puolisoitten varallisuussuhteita ensiksi kuolleen puolison kuolinhetkellä, vaan tyytyisivät määräämään pesäosuudet samansuuruisiksi.⁴⁰

Aivan näin mustavalkoista pesänjako ei aina ole. Kuten PK 3:1.2:ssakin säädetään, puolittamisperiaatetta sovelletaan vain, jos PK 3 luvussa ei muuta säädetä. Puolittamisperiaatteen asema pääsääntönä on kuitenkin vakiintunut, ja poikkeamisen edellytykset ovat hyvin tarkkarajaisia. Erilaisia poikkeamisperusteita ja niiden edellytyksiä tarkastelen luvussa 4.

³⁷ SOU 1925:43, s. 182.

³⁸ Aarnio – Kangas 2016, s. 1090.

³⁹ Savolainen 1967, s. 453.

⁴⁰ Ks. Savolainen 1967, s. 453. Tämän valossa voidaan puolittamisperiaatetta kenties nimittää eräänlaiseksi laiskan miehen malliksi. Useissa pesänjaoissa voisi olla perusteita heiluttaa jakosuhdetta suuntaan taikka toiseen, mutta sopimalla suhdeluvuksi 1:2 mennään siitä, mistä aita on matalin.

3.2 Pesänjaon vaiheet

Kuten edellä olen todennut, lesken kuoleman jälkeen lesken perillisten ja ensiksi kuolleen puolison perillisten kesken jaetaan niin sanottu lesken pesä. Pesällä tarkoitetaan tässä yhteydessä ”omaisuutta, joka jaon toimittamishetkellä kuuluu lesken kuolinpesään”.⁴¹ Eloonjääneen puolison pesä käsittää lesken oman omaisuuden lisäksi hänen PK 3 luvun nojalla puolisoltaan saamansa perinnön sekä sen tuoton.⁴² Pohjimmiltaan lesken pesän jaossa on kysymys sen selvittämisestä, kuinka suuren osan toissijaiset perilliset saavat ja kuinka paljon jää lesken perillisille. Jaossa siis ratkaistaan vain jakotahojen väliset suhteet. Yksittäisten perillisten oikeuksia ei vielä tässä vaiheessa toteuteta.⁴³

Eloonjääneen puolison pesän jako voidaan periaatteessa jakaa kahteen vaiheeseen siinä missä tavallinen perinnönjakokin: ensin tehdään laskennallinen jako ja määritetään perintöosuudet, minkä jälkeen toimitetaan reaalinen jako. Koska tavallinen perinnönjako ja eloonjääneen puolison jälkeen toimitettava pesänjako kuitenkin eroavat toisistaan jako-osuuksien määrittelyn suhteen, on lesken jälkeen toimitettava jako pikemminkin nähtävä kolmivaiheisena kuin kaksivaiheisena. Niin sanotussa tavallisessa perinnönjaossa perintöosuudet määräytyvät puhtaasti sukulaisuussuhteiden perusteella. Eloonjääneen puolison pesää jaettaessa puolisoitten väliset varallisuussuhteet vaikuttavat perillistahojen väliseen jakosuhteeseen. Sen määrittäminen, paljonko ensiksi kuolleen puolison toissijaisille perillisille on suhteellisesti tuleva lesken pesästä, on siksi korostetussa asemassa ja voidaan nähdä itsenäisenä pesänjaon osavaiheena.⁴⁴

Kaikki jaon kolme vaihetta tähtäävät siihen, että toissijaisille perillisille tuleva jako-osuus voidaan määrittää ja erottaa lesken pesästä. Loppu jaetaan lesken perillisille.⁴⁵ Pesänjaon ensimmäisessä vaiheessa määrätään suhteelliset pesäosuudet eli selvitetään, mikä suhteellinen osuus eloonjääneen puolison pesästä kuuluu ensiksi kuolleen puolison toissijaisille perillisille. Jaon tässä vaiheessa sovelletaan suhteellisuusperiaatetta, jonka mukaan pesäosuuksien määräytymiseen vaikuttaa se, missä suhteessa puolisoitten varallisuus on ollut toisiinsa nähden ensiksi

⁴¹ Aarnio – Savolainen 1968, s. 222.

⁴² Aarnio – Kangas 2016, s. 1088.

⁴³ Lohi 2006, s. 23.

⁴⁴ Savolainen 1967, s. 449 ja 452.

⁴⁵ Aarnio – Kangas 2016, s. 1088. Pesänjako lähtee nimenomaan siitä ajatuksesta, että lesken pesästä täytyy ensin erottaa toissijaisille perillisille tuleva osuus. Lesken perillisille tulee se, mitä pesään tämän jälkeen jää. Toisaalta esimerkiksi PK 3:4.1:n mukaista vaurastumisetua lesken perillisille erotettaessa tarkastellaan tilannetta hieman toisesta näkökulmasta – lasketaan, paljonko lesken perillisille kuuluu ja loppu jätetään toissijaisille perillisille. Nähdäkseni pesänjaon tässä vaiheessa voitaisiin yhtä lailla puhua jako-osuuksien erottamisesta toisistaan, kiinnittämättä huomiota siihen, kumman perillistahon jako-osuus pesästä varsinaisesti erotetaan.

kuolleen puolison kuollessa. Mikäli sovelletaan pääsääntöä eli puolittamisperiaatetta, suhdeluvuksi saadaan 1:2. Toissijaisille perillisille kuuluu puolet pesästä ja jäljelle jäävä puoliosuus tulee lesken perillisille. Tilanteita, joissa suhdeluvuksi saadaan jokin muu kuin 1:2, käsittelen jäljempänä luvussa 4. Pesänjaon ensimmäinen vaihe muistuttaa ositusta, mikäli puolisoiden välillä ei ole ollut mitään avio-oikeutta rajoittavaa perustetta. Samoin laskelma, jolla pesäosuudet määritetään, muistuttaa pitkälti osituslaskelmaa. Täytyy kuitenkin muistaa, että kyseessä ei ole ositus. Olisi virheellistä nimetä tällainen lesken jälkeen laadittava jakokirja ositus- ja perinnönjakosopimukseksi, vaikka asiakirjan otsikolla ei juridista merkitystä olekaan.

Ensimmäinen vaihe, jossa suhteelliset pesäosuudet määritetään, on jaon tärkein vaihe. Se muodostaa jaon perustan. Pesänjaon ensimmäisen vaiheen ja suhteellisten pesäosuuksien määrittämisen tärkeys tunnustettiin myös ratkaisussa Helsingin HO 9.1.1991 S 90/404, jossa väärin lasketun suhdeluvun soveltaminen ja pesänjaon toimittaminen väärän suhdeluvun pohjalta katsottiin perinnönjaon moiteperusteeksi. Pahimmassa tapauksessa epäonnistuminen suhteellisten pesäosuuksien määrittelyssä voi siis johtaa jaon pätemättömäksi julistamiseen. Ratkaisun lopputulemasta voidaan tehdä se johtopäätös, että on syytä olla tarkkana sovellettaessa PK 3 luvun säännöksiä jakosuhteista ja puolittamisperiaatteesta sekä mahdollisuuksista poiketa siitä. On oltava selvillä siitä, milloin ja millä edellytyksillä poikkeamisperusteita voidaan soveltaa.

Pesänjaon toisessa vaiheessa määrätään perillistahoille tulevat arvomääräiset pesäosuudet. Ensimmäisessä vaiheessa saadulla suhdeluvulla kerrotaan laskennallisen pesän arvo. Laskennallisella pesällä tarkoitetaan sitä arvomääräistä kokonaisuutta, joka on saatu lisäämällä lesken reaaliseseen pesään (omaisuus, joka leskellä oli kuollessaan) mahdolliset lesken ja ensiksi kuolleen puolison antamat ennakkoperinnöt ja sellaiset lahjat, jotka voivat oikeuttaa vastikevaatimuksiin. Tällä tavalla määritetään toissijaisille perillisille tuleva arvomääräinen pesäosuus. Lesken perillisille tuleva osuus saadaan, kun vähennetään reaalisesta pesästä toissijaisille perillisille menevä osuus. Periaatteessa tämä pesänjaon vaihe on yksinkertainen: ensimmäisessä vaiheessa määritetyllä suhdeluvulla vain kerrotaan lesken pesän arvo. Tosiasiassa juuri arvon määrittäminen monesti osoittautuu vaikeaksi.

Selvää on, että pesän arvoa määrättäessä lähtökohtana voidaan pitää leskeltä jäänyttä omaisuusmassaa sellaisenaan. On kuitenkin mahdollista, että lesken varallisuuteen sisältyy omaisuutta, jonka leski on esimerkiksi saanut testamentilla puolisonsa kuoleman jälkeen. Mikäli lesken saama omaisuutta koskee testamenttiin otettu toissijaismääräys, on tällaiset varat mahdollisesti

jätettävä lesken pesän ulkopuolelle. Tässä yhteydessä on tärkeä havaita, että kysymys ei ole PK 3:4:n mukaisen vaurastumisedun erottamisesta.

Toissijaisten perillisten pesäosuus erotetaan aina lesken netto-omaisuudesta eli vasta sen jälkeen, kun lesken velat on maksettu. Sillä, ovatko lesken velat syntyneet ennen puolison kuolemaa vai sen jälkeen, ei ole merkitystä. Velkojien etusija lienee sanomattakin selvä. Poikkeuksen tähän muodostaa kuitenkin PK 3:3.1:n mukainen lahjanlupaus, jota ei saa täyttää lesken pesästä. Huomionarvoista on, että lesken holtiton velkaantuminen voi kuitenkin tarjota toissijaisille perillisille oikeuden vaatia vastiketta PK 3:3.1:n nojalla. Siihen, voiko tällainen vastikevaatimus menestyä, palaan tarkemmin luvussa 4.4.

Pesänjaon kolmannessa vaiheessa tehdään reaalinen jako eli määrätään, mitä omaisuutta kummankin perillistahon jako-osuuksiin sisältyy. Toisin sanoen tässä vaiheessa määrätään esinekohtaiset pesäosuudet. Ensimmäisessä ja toisessa vaiheessa tehdyn suhteellisten ja arvomäärittämisen pesäosuuksien määrittämisen jälkeen kolmas vaihe on juridisesti yksinkertainen, mutta voi käytännössä muodostua kompastuskiveksi, jos perillistahot eivät pääse yhteisymmärrykseen esineiden jakamisesta. Vasta sen jälkeen, kun pesän omaisuus on tällä tavalla jaettu kahteen osaan, voidaan kummankin perillistahon sisällä tehdä reaalinen jako ja sopia siitä, kuka saa mitään. Perillistahojen sisällä perinnönjakoa ei tarvitse suorittaa heti pesänjaon jälkeen. Osapuolet voivat sopimusvapautensa nojalla siirtää sisäisen jaon myöhemmäksi.⁴⁶

⁴⁶ Pesänjaon kolmivaiheisuudesta ks. Savolainen 1967, s. 450–453; Lohi 2006, s. 30–65; Aarnio – Kangas 2016, s. 1088–1092.

4 POIKKEUKSET PUOLITTAMISPERIAATTEESTA

4.1 Poikkeussäännöksistä yleisesti

PK 3 luvussa on puolittamisperiaatteen lisäksi säädetty tilanteista, joissa lesken pesän jakoon voi tulla sovellettavaksi jokin muu suhdeluku kuin 1:2. Jonkin muun suhdeluvun soveltaminen merkitsee pääsäännöstä eli puolittamisperiaatteesta poikkeamista. Kuten edellä olen todennut, suhdeluvun määrittäminen on pesänjaon tärkein vaihe ja muodostaa perustan koko jaolle. Siten myös se, miten poikkeamissäännöksiä tulkitaan ja sovelletaan, voi merkittävästi vaikuttaa pesänjaon lopputulokseen. Poikkeamisperusteet eivät myöskään sulje toisiaan pois. Samassa pesänjaossa voi tulla sovellettavaksi samaan aikaan useampi poikkeamisperuste, mikä saattaa aiheuttaa jaon toimittajalle harmaita hiuksia.

Puolittamisperiaatteen asema pääsääntönä ei ole erityisen vahva. Pesän puolittaminen on itse asiassa vain presuntio, joka väistyy aina, kun puolisoiden varallisuussuhteet niin edellyttävät. Puolittamisperiaatteesta voidaan poiketa niin lesken perillisten kuin toissijaisten perillisten hyväksi. Poikkeuksilla suojataan molempia perillistahoja.⁴⁷ Siitä huolimatta, että puolittamisperiaate on vain olettamus, tulee poikkeamista vaativan kyetä selvittämään, että poikkeamiselle on edellytykset.⁴⁸ Perusteet, joilla puolittamisperiaatteesta saadaan poiketa, on tyhjentävästi sisällytetty PK 3 lukuun. Ainoastaan näissä säännöksissä mainituilla edellytyksillä jakosuhdeluksi voidaan määrittää jokin muu kuin 1:2. Eri poikkeamisperusteita tarkemmin tarkasteltaessa huomataan, että poikkeamisedellytyksiä tulkitaan melko suppeasti.

Mikäli jo eloonjääneen puolison perunkirjoitusta toimitettaessa tiedetään, millä tavalla pesänjako tullaan tekemään, on tästä hyvä ottaa maininta perukirjaan. Perukirjassa on syytä tuoda ilmi, jos on olemassa jokin peruste poiketa puolittamisperiaatteesta. On hyvä mainita, tullaanko pesänjaossa soveltamaan puolittamisperiaatetta vai sovelletaanko jotakin poikkeamisperustetta. Myös omaisuuden arvostuksessa ensiksi kuolleen puolison jälkeen on oltava hyvin tarkkana, sillä huolimattomuus arvostuksessa johtaa siihen, että lesken jälkeen toimitettavassa pesänjaossa suhdeluku määritetään virheellisesti.⁴⁹ Jakosuhdetta koskevat maininnat auttavat Verohallintoa toimittamaan perintöverotuksen oikein. Ilman erillistä mainintaa perintöverotuksessa

⁴⁷ Aarnio – Kangas 2016, s. 1090.

⁴⁸ Lohi 2006, s. 34.

⁴⁹ Aarnio ym. 2016, s. 148–149; Aarnio – Kangas 2016, s. 1095. Pesänjaon näkökulmasta perukirjan laadulle asetetaan siis kohtalaisen korkeat vaatimukset. Valitettavasti usein perukirjaa pidetään vain veroilmoituksena ja sitä laadittaessa unohdetaan, että se muodostaa aikanaan pohjan tulevalle jaolle.

sovelletaan puolittamisperiaatetta, jolloin riskinä on, että veroviranomaisen näkemys jakosuuksista ei vastaa sitä, miten jako tullaan tosiasiasa tekemään. Perukirjan merkinnöistä on apua myös myöhemmässä vaiheessa pesänjakoa tehtäessä, jos jakokirjan laatii eri henkilö kuin perukirjan on laatinut. Perukirja merkintöineen muodostaa vankan pohjan tulevalle pesänjaolle.

4.2 Avio-oikeuden rajoituksesta johtuva tai muu aviovarallisuussuhteista johtuva poikkeaminen

PK 3:2.1:ssa säädetään, että mikäli puolison kuollessa jommallakummalla tai molemmilla puolisoista on omaisuutta, johon toisella ei ole avio-oikeutta, ensiksi kuolleen puolison jäämistön katsotaan vastaavan yhtä suurta osaa pesästä. Puolisot ovat voineet sopia avio-oikeuden rajoittamisesta avioehtosopimuksella tai puoliso on voinut saada omaisuutta lahjana tai testamentilla siten, että lahjan kohde tai testamentilla saatu omaisuus on saantokirjassa määrätty avio-oikeuden ulkopuolelle. Avio-oikeuden rajoituksesta johtuvat poikkeamiset ovat varmasti vuosien saatossa lisääntyneet ja tulevat edelleen lisääntymään. Avioehtosopimuksia nimittäin rekisteröidään nykyään kaksi kertaa enemmän kuin vielä neljäkymmentä vuotta sitten.⁵⁰

Jotta pesänjaon perustaksi otettava suhdeluku voidaan määrätä oikein, on molempien puolisoitten perukirjoihin merkittävä, mikä omaisuus on avio-oikeudesta vapaata ja millä perusteella. Käytännössä avio-oikeuden laajuuden selvittäminen edellyttää, että Digi- ja väestötietovirastosta pyydetään ote avioehtoasiain rekisteristä tai pyydetään nähtäväksi lahjakirja tai testamentti, jossa avio-oikeuden poissulkeva lauseke on. Avio-oikeuden laajuutta koskevat asiakirjat tulee joko ottaa perukirjan liitteeksi tai ainakin liittää mukaan muuhun perunkirjoitusaineistoon.⁵¹ Tällaisella avio-oikeuden laajuutta koskevalla merkinnällä on erittäin suuri merkitys varsinkin ensiksi kuolleen puolison perukirjassa, vaikka avioehtosopimuksella ei ensiksi kuolleen puolison kuollessa vaikutusta perimykseseen olekaan. Avioehtosopimuksen olemassaololla on vaikutusta vasta lesken jälkeen toimitettavassa pesänjaossa.⁵²

PK 3:2.1:ssa säädetään lisäksi, että jokin muu syy, jonka nojalla ensiksi kuolleen puolison jäämistö ei vastaa puolta puolisoitten omaisuudesta, oikeuttaa puolittamisperiaatteesta poikkeamiseen. Lainkohdassa ei ole avattu tarkemmin, mitä tällaiset muut syyt voivat olla. Selvää on, että säännös kietoutuu avio-oikeuden ympärille, joten vastauksia täytyy hakea avioliittolaista.

⁵⁰ Vuonna 1979 rekisteröitiin 4186 avioehtosopimusta ja vuonna 2021 niitä rekisteröitiin 8371 kappaletta. Ks. Digi- ja väestötietovirasto, kohta Avoin data, Holhous-, avioehto-, lahjoitusasiat, vihkimisoikeudet.

⁵¹ Aarnio ym. 2016, s. 24 ja 41.

⁵² Mikkola 2010, s. 57 ja 134–135. Avioehtosopimuksella on kylläkin ensiksi kuolleen puolison jälkeen merkitystä perintöveroseuraamusten kannalta, mutta lesken oikeuteen periä rintaperillisittä kuollut puolisonsa se ei vaikuta.

AL 92–95 §:ssä säädetään erilaisista vastikkeista, joita voidaan katsoa tarkoitetun edellä mainitussa perintökaaren säännöksessä. Tällaiset vastikevaatimukset ja vastikkeiden maksut johtavat puolittamisperiaatteesta poikkeamiseen ja muodostavat samalla yhden merkittävimmistä poikkeamisperusteista. Vaikka ensiksi kuolleen puolison toissijaisten perillisten ja lesken perillisten välillä ei tule toimitettavaksi ositusta, on avioliittolain mukaisilla vastikesäännöksillä merkitystä pesänjaossa, jos ne olisivat voineet tulla sovellettaviksi, mikäli ositus ensiksi kuolleen puolison jälkeen olisi pitänyt tehdä. Vastikesäännökset ovat normeja, joilla pyritään korjaamaan ja turvaamaan puolittamisperiaatteen toteutuminen erilaisissa häiriötilanteissa. Lesken jälkeen toimitettavassa pesänjaossa sekä ensiksi kuolleen puolison toissijaiset perilliset että lesken perilliset voivat vedota siihen, että puolisollla olisi ollut oikeus vastikkeeseen, jos ositus olisi tullut toimitettavaksi. Sillä, mihin avioliittolain vastikesäännökseen puoliso olisi voinut vedota, ei ole merkitystä. Vastikkeen toteuttaminen pesänjaossa vaikuttaa ainoastaan toissijaisten perillisten suhteelliseen pesäosuuteen, toisin sanoen aiheuttaa poikkeaman puolittamisperiaatteeseen.⁵³

Avioliittolain mukaisia vastikkeita harvinaisempi peruste sille, että ensiksi kuolleen puolison jäämistön ei katsota vastaavaan puolta puolisoiden omaisuudesta, on se, että jälkeen elävä puoliso on rikollisella teolla aiheuttanut puolisonsa kuoleman. AL 59 §:n mukaan tällaisen rikollisen teon tehnyt puoliso menettää osituksessa tasinko-oikeutensa eli hän ei saa avio-oikeuden nojalla mitään vainajan omaisuudesta. Pesänjakoa ajatellen tasinko-oikeuden menettäminen vastaa tilannetta, jossa puolisoilla ei ole ollut avio-oikeutta toistensa omaisuuteen.

Edellä olen käsitellyt puolison kuoleman aiheuttamisen seurauksia ainoastaan avio-oikeuden näkökulmasta. PK 15:1.1:ssa säädetään lisäksi, että perinnönjättäjän kuoleman tahallisesta aiheuttamisesta rikollisella teolla seuraa perintöoikeuden menetys. On mahdollista, että puolisonsa kuoleman aiheuttanut leski menettää tasinko-oikeutensa AL 59 §:n nojalla, mutta säilyttää silti perintöoikeutensa, jos PK 15:1.1:n mukainen tunnusmerkistö ei täyty. Leski voi periä kaiken puolisoltaan jääneen omaisuuden teostaan huolimatta, mutta lesken jälkeen toimitettavassa pesänjaossa ensiksi kuolleen puolison perilliset voivat vaatia, että AL 59 §:n mukainen teko otetaan huomioon suhteellisia pesäosuuksia määritettäessä.⁵⁴ Tällöin eloonjääneen puolison kuoleman jälkeen toimitettavassa pesänjaossa suhdeluvuksi määritetään jokin muu kuin 1:2.

⁵³ Savolainen 1967, s. 461–463; Lohi 2016, s. 467; Aarnio – Kangas 2016, s. 1097.

⁵⁴ Savolainen 1967, s. 456.

4.3 Testamenttimääräys muun kuin lesken hyväksi

Ensiksi kuolleen puolison laatimalla testamentilla voi olla vaikutusta jakosuhteen määräytymiseen. PK 3:2.2:n mukaan on sellaisen omaisuuden arvo, jonka ensiksi kuollut puoliso on testamentilla määrännyt meneväksi jollekulle muulle kuin leskelle, vähennettävä määrättäessä toissijaisille perillisille tulevaa osaa. Tämä poikkeamisperuste voi tulla sovellettavaksi, mikäli ensiksi kuolleen puolison testamenttimääräys koskee ainoastaan osaa hänen jäämistöstään. Tällaisella määräyksellä ensiksi kuollut puoliso on voinut osin syrjäyttää puolison perintöoikeuden tai rajoittaa toissijaisten perillistensä oikeutta.

Jos ensiksi kuollut puoliso on määrännyt esimerkiksi rahastosalkkunsu veljenpojalleen, tulee rahastosalkun arvo vähentää sekä testamentintekijän jäämistöstä että puolisojen koko omaisuudesta. Näin toimitaan siksi, että testamentattu omaisuus jää myöhemmin toimitettavan lesken pesän jaon ulkopuolelle. Jos taas ensiksi kuollut puoliso on testamentannut kaiken kiinteän omaisuutensa omistusoikeudella leskelle ja samalla osin tullut syrjäyttäneeksi toissijaiset perillensä, vähennetään kiinteän omaisuuden arvo ainoastaan testamentintekijän jäämistöstä, ei puolisojen koko omaisuudesta. Testamentattu kiinteä omaisuus nimittäin tulee vielä lesken jälkeen jaettavaksi.⁵⁵ Myös muut sellaiset ensiksi kuolleen puolison tekemät testamentit, joissa on määrätty omaisuutta eloonjääneelle puolisolle, voidaan joutua ottamaan huomioon lesken pesää jaettaessa ja jakosuhdetta määrättäessä. Erityisesti sellaiset testamentit on otettava huomioon, joissa leskelle on annettu täysi omistusoikeus eli oikeus määrätä testamentilla saadusta tai peritystä omaisuudesta myös *mortis causa*.⁵⁶

Testamentit, joilla puolison perintöoikeus on supistettu esimerkiksi PK 12 luvun mukaiseksi käyttöoikeudeksi tai joilla omaisuutta on testamentattu lesken ohi vaikkapa testamentintekijän omille sukulaisille omistusoikeudella, eivät ole lainkaan harvinaisia. Tilanteessa, jossa ensiksi kuollut puoliso on testamentilla ohittanut puolisonsa, sovelletaan PK 3:1a:n säännöksiä lesken oikeudesta pitää jäämistö jakamattomana hallinnassaan. Tyypillisimmin pykälää sovelletaan tilanteissa, joissa perittävältä on jäänyt leski ja rintaperillisiä, mutta lainkohta voi tulla sovellettavaksi myös lapsettomien avioparien kohdalla, jos ensiksi kuollut puoliso on testamentilla ohittanut lesken. Testamentinsaajan asema suhteessa leskeen rinnastuu tällöin rintaperillisen asemaan. Testamentista riippumatta leskellä on oikeus pitää jäämistö jakamattomana hallinnassaan. Vasta, jos testamentinsaaja vaatii jakoa, lesken oikeus supistuu niin kutsutuksi

⁵⁵ Savolainen 1967, s. 464–466.

⁵⁶ Lohi 2006, s. 38–39.

asumissuojaksi. Testamentista ja jaosta huolimatta eloonjääneellä puolisoilla on oikeus pitää puolisoiden yhteisenä kotina käytetty tai muu jäämistöön kuuluva kodiksi soveltuva asunto sekä asuntoirtoaimisto jakamattomana hallinnassaan. Vaikka testamentinsaaja olisi asianmukaisesti antanut testamentin tiedoksi ja testamentti olisi saanut lainvoiman, lesken oikeus ei vielä sen perusteella automaattisesti syrjäydy. Testamentinsaajan on nimenomaisesti vaadittava jakoa, jotta hän saa lesken hallintaoikeuden supistumaan asumissuojaksi.⁵⁷

Tyypillisimpiä määräyksiä lapsettomien aviopuolisoiden keskinäisissä testamenteissa lienevät silti määräykset siitä, että eloonjääneen puolison omistusoikeuden lakattua, toisin sanoen eloonjääneen puolison kuoltua, pesän omaisuus jaetaan kummankin puolison omille perillisille. Tällöin sovellettavaksi tulevat PK 3 luvun säännökset sellaisinaan.

4.4 Lesken antaman lahjan aiheuttama omaisuuden vähentyminen

4.4.1 Poikkeamisperusteesta yleisesti

Tärkein ensiksi kuolleen puolison toissijaisten perillisten oikeutta suojaava poikkeamisperuste löytyy PK 3:3:stä. Jos eloonjäänyt puoliso on antamalla lahjan tai muulla siihen rinnastettavalla toimella aiheuttanut omaisuutensa olennaisen vähentymisen ja samalla jättänyt asianmukaisesti ottamatta huomioon toissijaisten perillisten oikeuden, toissijaisilla perillisillä voi olla oikeus vastikkeeseen pesäosuuden vähentymisen vuoksi. Vaikka lainkohta koskee yhtä lailla lesken antamia lahjoja ja muita siihen rinnastettavia toimia, kuten alihintaisia kauppoja, käytän tässä yhteydessä selkeyden vuoksi lähinnä termejä lahja ja lahjoitus.

Kuten edellä luvussa 2.1 olen todennut, puolisonsa perineellä leskellä on oikeus määrätä niin omasta kuin perimästään omaisuudesta lähes rajoituksetta. Leski saa ryhtyä toimiin *inter vivos* ilman, että hänen tarvitsee pyytää keneltäkään suostumusta. Ainoa rajoitus koskee puolisolta perityn omaisuuden testamenttaamista. Leskelle ei ole määrätty minkäänlaista velvollisuutta säilyttää omaa tai puolisolta perittyä omaisuutta. Eloonjäänyt puoliso saa halutessaan esimerkiksi lahjoittaa tai tuhkata koko omaisuutensa. Lesken elinaikana hänen tekemiinsä toimiin ei voida puuttua. Tarkoituksena on ollut taata eloonjääneen puolison perusturvallisuus, minkä vuoksi rajoituksia tai määräyksiä ei ole haluttu asettaa. Tämän valossa PK 3:3 vaikuttaakin erikoiselta, sillä sen avulla päästään lesken kuoleman jälkeen puuttumaan oikeustoimiin, joihin lesken elinaikana ei kuitenkaan ole haluttu puuttua. Toisaalta eloonjääneen puolison kuolema

⁵⁷ Kangas 1983, s. 750–751.

muuttaa tilannetta. Enää ei ole olemassa mainittua perusturvallisuuden takaamiseen liittyvää syytä.⁵⁸ Sen sijaan esillä ovat ennen kaikkea ensiksi kuolleen puolison toissijaisten perillisten ja lesken omien perillisten oikeudet, jotka saattavat vieläpä olla keskenään ristiriidassa.

Jo puolison perintöoikeuden säätämistä valmisteltaessa tunnustettiin, että ensiksi kuolleen puolison toissijaisten perillisten suojaksi oli säädettävä säännöksiä, joilla turvattaisiin toissijaisten perillisten oikeudet ja estettäisiin eloonjäänyttä puolisoa käyttämästä väärin oikeuttaan hallita perimäänsä omaisuutta. Erilaisia vaihtoehtoja aina vakuuden asettamisesta pesän jakopakkoon pohdittiin. Vaikka toissijaisten perillisten oikeus nähtiin suojaamisen arvoisena, suurempi painoarvo annettiin silti lesken häiriöttömälle omaisuuden hallinnalle. Toissijaisten perillisten ei haluttu antaa liiaksi sekaantua lesken hallintoon.⁵⁹ Lopulta lainvalmistelussa päädyttiin malliin, jossa lesken elinaikana tekemiin toimiin oli mahdollista puuttua korjaavilla toimenpiteillä vasta lesken kuoleman jälkeen, mikäli toissijaisten perillisten oikeus muuten jäisi asianmukaisesti toteutumatta.

PK 3:3:n vastikesäännöksen tavoitteena on korjata lesken tekemästä lahjoituksesta johtuva pesäosuuksien epäsuhtaisuus. Voidaan sanoa, että vastikeoikeus on eräänlainen restitutio-oikeus, jolla pyritään eliminoimaan lesken antamien lahjojen vaikutukset. Toissijaisille perillisille maksettavan vastikkeen avulla heidän pesäosuutensa saatetaan sellaiseksi, jollainen se olisi ollut ilman lesken tekemää lahjoitusta.⁶⁰ Vastikeoikeudella lainsäätäjä on pyrkinyt takaamaan, että ensiksi kuolleen puolison toissijaisille perillisille säästyisi omaisuutta siitä huolimatta, että leski on elinaikanaan voinut määrätä sanotusta omaisuudesta haluamallaan tavalla. Vastikesäännöksestä ei kuitenkaan seuraa, että eloonjääneen puolison tulisi minimoida oma kulutuksensa ja säästää omat ja puolisoltaan perimänsä varat ensiksi kuolleen puolison toissijaisille perillisille tai omille perillisilleen.⁶¹ Eloonjäänyt puoliso saa edelleen vapaasti määrätä omaisuudestaan *inter vivos*. Jos hän kuitenkin haluaa varmistua siitä, että hänen tekemiinsä toimiin ei puututa edes hänen kuolemansa jälkeen, hänen tulee toimissaan ottaa huomioon toissijaisten perillisten oikeudet.

Koska vastikkeessa on kysymys laskennallisesta erästä, se ei muuta pesänjaon ensimmäisessä vaiheessa määritettyä jakosuhdelukua.⁶² Siinä mielessä on tavallaan väärin puhua

⁵⁸ Ks. Kangas 1993, s. 208–209.

⁵⁹ Ehdotus 1935, s. 66–67.

⁶⁰ Kangas 1993, s. 218 ja 220; Lohi 2006, s. 2 ja 57.

⁶¹ Saarenpää 1984, s. 234.

⁶² Aarnio – Kangas 2016, s. 1120.

vastikesäännöksestä poikkeuksena puolittamisperiaatteeseen. Jos pesänjaossa toissijaisten perillisten suhteelliseksi pesäosuudeksi on PK 3:1.2:n mukaisesti määritetty 1:2, noudatetaan niin sanottua pääsääntöä eli puolittamisperiaatetta. Tämä ei kuitenkaan estä toissijaisia perillisiä vetoamasta PK 3:3:n vastikesäännökseen ja saamaan heille kuuluvan suhteellisen pesäosuuden lisäksi osakseen vastiketta lesken pesästä. Sanottua on syytä selventää esimerkin avulla:

Leski A ja ensiksi kuollut puoliso B olivat avioliitossa. Avioliitto päättyi B:n kuolemaan vuonna 2003. Puolisoilla oli avio-oikeus kaikkeen toistensa omaisuuteen. Kummallakaan ei ollut rintaperillisiä. B:n kuollessa häneltä jäi varoja 200 000 euroa ja A:n oma omaisuus oli 100 000 euroa. Pesän arvo B:n kuollessa oli täten yhteensä 300 000 euroa. A peri B:n jäämistön PK 3:1.1:n nojalla. Myöhemmin vuonna 2008 A antoi sisarenpojalleen X:lle 100 000 euron arvoisen lahjan. A kuoli itse vuonna 2015, jolloin hänen pesänsä säästö oli 150 000 euroa. Puolittamisperiaatetta noudattaen B:n toissijaisten perillisten pesäosuudeksi saatiin $\frac{1}{2}$ eli 75 000 euroa.

B:n toissijaiset perilliset vetosivat onnistuneesti PK 3:3.1:n vastikesäännökseen, minkä nojalla heille annettiin vastiketta heidän suhteellista pesäosuuttaan vastaava osa A:n antaman lahjan arvosta eli 50 000 euroa ($\frac{1}{2} \times 100\,000$). Näin ollen B:n toissijaisten perillisten osuudeksi saatiin yhteensä 125 000 euroa (75 000 + 50 000). A:n perillisille jäi täten vain 25 000 euroa (150 000 - 125 000).

Jos A ei olisi antanut X:lle 100 000 euron lahjaa, hänen pesänsä säästö olisi ollut 250 000 euroa. Tällöin puolittamisperiaatteen mukaan B:n toissijaisten perillisten pesäosuuden arvo olisi ollut 125 000 euroa ja A:n perillisille oli jäänyt loput 125 000 euroa. Esimerkin myötä havaitaan, että B:n toissijaisten perillisten saama vastike tosiasiallisesti korjaa heidän pesäosuutensa siihen määrään, mikä se olisi, jos lahjoitusta ei olisi tapahtunut. Vastaavasti lesken perillisten pesäosuus pienenee annetun lahjan arvon verran, jos vastikevaatimus menestyy.

Vastikesäännöksen olemassaolon vuoksi toissijaisten perillisten ei heti kannata huokaista helpotuksesta. Toissijaisten perillisten on nimenomaisesti vedottava PK 3:3:ään, jotta vastikeoikeus voi syntyä. Vastikevaatimuksen esittämistä ei ole kirjoitetussa laissa sidottu mihinkään nimenomaiseen määräaikaan.⁶³ Vaasan hovioikeus on ratkaisussaan 26.6.2000 S 99/45 todennut, että toissijaisen perillisen vastikevaatimusta ei voitu hyväksyä, sillä tämä ei ollut hakenut muutosta pesänjakajan toimittamaan jakoon. Vastikevaatimus olisi pitänyt esittää ennen kuin jako oli tullut lainvoimaiseksi. Tästä voidaan päätellä, että toimitetun jaon jälkeenkin vastikevaatimuksen voi siis vielä esittää, jos jako ei ole saanut lainvoimaa. Tämä koskee niin sopimus-

⁶³ Aarnio – Kangas 2016, s. 1117.

kuin toimitusjakoja. Varsinkin sopimusjaoissa toissijaisten perillisten on syytä olla tarkkana, sillä jakosopimukseen kirjataan usein ehto, jonka mukaan jako tulee asiakirjan allekirjoituksin lainvoimaiseksi. Toisin sanoen toissijaisten perillisten pitää olla varovaisia hyväksyessään tällaisia jakosopimuksia. Huolimattomuudesta voi seurata oikeudenmenetyks, jos vastikevaatimus myöhästyy.⁶⁴ Toissijaisilla perillisillä, jotka vetoavat vastikesäännökseen, on luonnollisesti näyttövelvollisuus lainkohdan soveltamisedellytysten olemassaolosta.

Säännöstä täytyy tulkita monesta kulmasta ennen kuin voidaan ottaa kantaa siihen, onko säännöstä mahdollista soveltaa kulloinkin käsillä olevassa pesänjaossa. Ensin on selvitettävä, onko leski antanut lahjan tai tehnyt jonkin muun siihen rinnastettavan oikeustoimen. Toiseksi on kysyttävä, onko leski jättänyt asianmukaisesti huomioon ottamatta toissijaisten perillisten oikeuden. Sen jälkeen on vielä selvitettävä, onko lesken tekemästä toimesta seurannut omaisuuden olennainen vähentyminen. Tässä yhteydessä on tietenkin otettava kantaa siihen, missä olennaisuuden raja kulkee. Mikäli kaikki edellytykset täyttyvät, voidaan ensiksi kuolleen puolison perillisille suorittaa pesästä vastiketta. Mikäli vastiketta ei voida maksaa pesän varoista, on lahjansaajan joko palautettava saamansa lahja tai sen arvo pesään. Palautusvastuun syntyminen edellyttää, että lahjansaaja on tiennyt tai hänen olisi pitänyt tietää lahjoituksen loukkaavaan toissijaisten perillisten oikeutta.

Seuraavaksi tarkastelen jokaista lainkohdan soveltamiselle asetettua edellytystä erikseen. Osa edellytyksistä on yhteisiä vastikkeen suorittamista tai lahjan palauttamista silmällä pitäen, mutta lahjan tai sen arvon palauttaminen edellyttää näiden yhteisten tekijöiden lisäksi sitä, että lahjansaaja ei ole ollut vilpittömässä mielessä. Mainittujen soveltamisedellytysten lisäksi käsitelen pesästä suoritettavaa vastiketta ja sen arvonmääritykseen liittyviä seikkoja.

4.4.2 Lahja tai siihen rinnastuva oikeustoimi

Ensimmäinen edellytys PK 3:3.1:n soveltamiselle on, että leski on antanut lahjan tai tehnyt muun siihen rinnastuvan toimen. Ongelmia tuskin aiheuttaa sen määrittelemisen, mitä lahjalla tarkoitetaan. Sen sijaan on olennaisempaa selvittää, mitä oikeustoimia lainkohdassa tarkoitetaan puhuttaessa lahjoihin rinnastuvista toimista. Myös omaisuuttaan pois luovuttavan lesken on syytä tietää, voidaanko hänen toimiaan myöhemmässä vaiheessa pitää lainkohdan tarkoittamina lahjoina tai lahjoihin rinnastuvina toimina. Jos leski haluaa varmistua siitä, että hänen

⁶⁴ Lohi 2006, s. 117.

antamansa lahja ei hänen kuolemansa jälkeen voi johtaa vastikesäännöksen soveltamiseen, on hänen otettava monta seikkaa huomioon.⁶⁵

Lahjassa on yksinkertaisesti kysymys siitä, että omaisuuserä siirtyy henkilöltä toiselle vastikkeetta. Kirjoitetussa laissa ei ole lahjaoikeustoimea koskevia säännöksiä. PK 3:3:n soveltamista silmällä pitäen on kuitenkin tarkennettava, mitä lahjalla juuri tässä yhteydessä ymmärretään ja millaiset lahjat voivat johtaa lainkohdan soveltamiseen. Säännöksen 3 momentissa määrätään, että mikäli lesken antama lahjanlupaus ei ole täytetty ennen lesken kuolemaa, sitä ei myöskään pidä täyttää, jos se loukkaa toissijaisten perillisten oikeutta. Selvää siis on, että lahjalla tarkoitetaan PK 3:3:ssa nimenomaan täytettyä lahjoitusta. Lahjanlupauslain (625/1947, LahjaL) mukainen lahjanlupaus ei voi täyttää vastikesäännöksessä tarkoitettua lahjan käsitettä. Säännöksen sanamuodosta on pääteltävissä, että kiello lesken antamien lahjanlupauksen täyttämistä ei ole ehdoton. Lahjanlupaus voidaan täyttää, jos se ei loukkaa ensiksi kuolleen puolison toissijaisten perillisten oikeutta. Tällöin vastikevaatimuksen esittämiselle ei ole edellytyksiä, sillä vastikesäännöstä voidaan soveltaa vain, mikäli leski ei ole toimissaan ottanut asianmukaisesti huomioon toissijaisten perillisten oikeutta. Toisin sanoen lahjanlupauksen täyttämistä harkittaessa lesken kuoleman jälkeen on ensin selvitettävä, toteutuuko toissijaisten perillisten oikeus lahjanlupauksen täyttämistä huolimatta. Käytännössä PK 3:3:n soveltamisedellytyksiä pohdittaessa hyvin harvoin törmätään täyttämättömiä lahjanlupauksia koskevaan problematiikkaan. Useimmiten ongelmia aiheuttavat lesken elinaikana täytetyt lahjoitukset.

Millaiset lahjat sitten voivat johtaa vastikesäännöksen soveltamiseen? Onko sillä vaikutusta, lahjoittaako leski alun perin itselleen omistajana kuulunutta omaisuutta vai sellaista omaisuutta, jonka hän on saanut perintönä puolisoltaan? Entä onko merkitystä sillä, onko lahjoitettava omaisuus ollut avio-oikeuden alaista vai avio-oikeudesta vapaata? Koska vastikesäännöksen soveltaminen edellyttää, että lahjoituksesta on pitänyt aiheutua omaisuuden olennaista vähentymistä, ei lesken antamia tavanomaisia lahjoja voida pitää lainkohdan tarkoittamina lahjoina.⁶⁶ Eloönjäänyt puoliso saa huoletta antaa sukulaisilleen ja muille tärkeinä pitämilleen henkilöille esimerkiksi syntymäpäivä- ja joululahjoja sekä muita merkkipäivälahjoja, kunhan ne ovat arvoltaan ja määrältään tavanomaisia. Jäljempänä luvussa 4.4.4, jossa pohdin omaisuuden

⁶⁵ Eloönjäänyt puoliso voi halutessaan ottaa myös tietoisien riskien. Jos hän on perillä vastikesäännöksen soveltamisedellytyksistä ja tiedostaa, että hänen antamansa lahja tai siihen rinnastuva toimi voi johtaa vastikkeeseen suorittamiseen tai peräti lahjansaajan palautusvastuuseen, hän saattaa silti menetellä aikomallaan tavalla. Niin sanottu uhka lainkohdan soveltamisesta siirtyy tällöin lahjansaajan ja lesken omien perillisten harteille.

⁶⁶ Walin – Lind 2008, s. 109.

olennaisen vähentymisen kriteerejä, käsittelen tarkemmin myös tavanomaisten ja merkittävien lahjojen välistä rajanvetoa.

Sillä, kenelle lahjoitettu omaisuus on alun perin kuulunut, ei ole merkitystä lainkohdan soveltamisedellytysten kannalta. Vastikkeen suoritusvelvollisuus voi tulla kysymykseen, vaikka leski olisi lahjoittanut sellaisia varoja, jotka olivat kuuluneet hänelle omistajana jo ennen ensiksi kuolleen puolison kuolemaa tai jotka leski oli saanut vasta puolisonsa kuoleman jälkeen. Myöskään sillä, onko lahjoitettu omaisuus ollut avio-oikeuden alaista vai ei, ei ole merkitystä.⁶⁷ Vaikka leski lahjoittaisi omaa avio-oikeudesta vapaata omaisuuttaan, jonka hän on saanut esimerkiksi perintönä puolisonsa kuoleman jälkeen, lahjoitus saattaa silti johtaa vastikesäännöksen soveltamiseen. Lesken oma ja puolisolta peritty omaisuus ovat todennäköisesti sekoittuneet toisiinsa, joten käytännössä sen selvittäminen, kummalle kuulunutta omaisuutta milloinkin on lahjoitettu, olisi työlästä – ellei jopa mahdotonta.

Yleensä eloonjäänyt puoliso saattaa antamallaan lahjoilla suosia omia sukulaisiaan, joten lahjansaajatkin löytyvät usein lesken perillisperistä. On kuitenkin mahdollista, että leski tekee lahjoituksia myös ensiksi kuolleen puolison toissijaisten perillisten hyväksi. Mikään ei myöskään estä leskeä lahjoittamasta omaisuuttaan hyväntekeväisyyteen tai muuhun yleishyödylliseen tai aatteelliseen toimintaan. Vastikesäännöksen soveltamisen kannalta on yhdentekevää, kuka lahjansaaja on. PK 3:3 voi tulla sovellettavaksi, vaikka lahjansaajana olisi ensiksi kuolleen puolison toissijainen perillinen tai jokin hyväntekeväisyystaho. Ratkaisevaa jälleen on, onko lahjoitus johtanut omaisuuden olennaiseen vähentymiseen.⁶⁸ Jos lahjansaaja on ensiksi kuolleen puolison toissijainen perillinen, hänellä on samalla oikeus vedota PK 3:3:ään ja vaatia vastiketta. Tässä tutkielmassa en kuitenkaan aio paneutua kysymyksiin, jotka koskevat toissijaiselle perilliselle annettua lahjaa vastikeperusteena.⁶⁹

PK 3:3.1:n mukaan myös lesken tekemä lahjaan rinnastuva oikeustoimi voi aiheuttaa omaisuuden olennaisen vähentymisen ja täten johtaa vastikesäännöksen soveltamiseen. Perintökaareissa tai sen esitöissä ei ole täsmennetty, mitä lahjaan rinnastuvilla toimilla tarkoitetaan. Lainsäätäjä lienee tarkoittanut, että alihintaiset luovutukset, toisin sanoen lahjanluonteiset kaupat, voidaan ymmärtää lainkohdan tarkoittamiksi lahjaan rinnastuviksi toimiksi. Tämä johtaa kysymään, mitä lahjanluonteisilla kaupoilla tässä yhteydessä tarkoitetaan ja millaiset oikeustoimet voidaan

⁶⁷ Hakulinen 1935, s. 295; Saarenpää 1984, s. 234; Kangas 2013, s. 450; Aarnio – Kangas 2016, s. 1117.

⁶⁸ SOU 1925:43, s. 175–177; Kangas 1993, s. 217–218; Walin – Lind 2008, s. 109.

⁶⁹ Toissijaisen perillisen saaman lahjan vaikutuksista ks. Lohi 2006, s. 123–127.

tulkita lahjanluonteisiksi kaupoiksi. Luovutuksen luonteesta ei ole epäselvyyttä tilanteessa, jossa eloonjäänyt puoliso on kauppakirjalla luovuttanut omaisuuttaan, mutta on saanut siitä vain selvästi nimellisen vastikkeen. Tällöin kyseessä on lahjanluonteinen kauppa tai peräti puhdas lahja. Tällaiset oikeustoimet eivät aiheuta ongelmia vastikesäännöksen soveltamisedellytyksiä pohdittaessa. Vaikeammaksi arviointi menee, kun lesken saama vastike on huomattavasti korkeampi ja joudutaan tekemään rajanvetoa lahjanluonteisen kaupan ja todellisen kaupan välillä.⁷⁰

Tulkinta-apua voidaan hakea muualta lainsäädännöstä. Perintö- ja lahjaverolain (378/1940, PerVL) 3 luvun 18 §:n 3 momentin mukaan käyvän hinnan ja suoritetun vastikkeen välinen erotus katsotaan lahjaksi, jos vastike on enintään kolme neljännessä käyvästä hinnasta. Tällöin luovutusta pidetään lahjanluonteisena kauppana ja luovutuksensaaja voi joutua lahjaverovelvolliseksi. Luontevaa olisi käyttää samanlaista määritelmää myös perintökaaren vastikesäännöstä sovellettaessa. Jos leski saisi vastiketta yli 75 % luovutetun omaisuuden käyvästä arvosta, vastikesäännöksen soveltaminen estyisi. Näin yksiselitteisesti asiaa ei kuitenkaan voida ratkaista. PerVL 3:18.3 voidaan ottaa lähtökohdaksi, mutta kutakin tilannetta on silti arvioitava tapauskohtaisesti. Usein lesken tekemissä luovutuksissa, joissa on sovittu käypää hintaa alemmasta kauppahinnasta, luovutuksensaajana on joku lesken sukulainen, tai kysymys on maatilän sukupolvenvaihdoksesta. On kysyttävä, annetaanko lesken ja luovutuksensaajan sukulaisuussuhteelle merkitystä. Lisäksi on punnittava, vaikuttaako luovutuksen sukupolvenvaihdostarkoitus asian arviointiin.

Oikeuskäytäntöä, jossa pohdittaisiin sitä, täyttääkö lesken tekemä toimi lahjanluonteisen kaupan kriteerit, ei juurikaan ole. PK 3:3:ää koskevia hovioikeuden ja korkeimman oikeuden ratkaisuja on runsaasti, mutta useimmissa tapauksissa on kysymys joko omaisuuden olennaisen vähentymisen määrittelystä tai lahjansaajan vilpittömän mielen arvioinnista. Ratkaisussa KKO 1995:76 ainakin sivuttiin lahjanluonteisen kaupan määritelmää vastikesäännöstä silmällä pitaen.

Tapauksessa leski oli myynyt rintaperilliselleen puolisoltaan perintönä saamansa tilan. Kauppahinnaksi oli sovittu 150 000 markkaa, minkä lisäksi leski oli pidättänyt tilaan elinikäisen asumisoikeuden. Ensiksi kuolleen puolison toissijaisten perillisten mukaan tilan käypä arvo oli kaupan-tekohetkellä ollut yli 500 000 markkaa, joten oikeustoimea oli pidettävä lahjanluonteisena kauppana. Samalla leski oli ottamatta asianmukaisesti huomioon toissijaisten perillisten oikeutta

⁷⁰ Lohi 2006, s. 82.

aiheuttanut omaisuutensa olennaisen vähentymisen. Myöhemmin toissijaiset perilliset esittivät vielä tilasta laaditun kiinteistönvälittäjän arvion, jonka mukaan tilan arvo oli kaupanteon aikaan ollut 410 000 markkaa. Toissijaiset perilliset vaativat kuitenkin, että tila tuli ottaa huomioon nykyarvostaan, joka samaisen lausunnon mukaan oli 910 000 markkaa. Kihlakunnanoikeus katsoi, että asiassa oli jäänyt näyttämättä, että kauppaa olisi pidettävänä lahjanluonteisena. Toissijaiset perilliset valittivat hovioikeuteen ja vaativat kihlakunnanoikeuden päätöksen kumoamista. Hovioikeus katsoi, että kauppahinta oli ollut alhaisempi kuin sukulaisten välisissä kaupoissa kyseisenä vuonna oli paikkakunnalla maksettu. Siitä huolimatta kauppahinta oli vastannut lasten ja vanhempien välisissä tilakaupoissa maksettuja hintoja. Hovioikeuden mukaan sukupolvenvaihdoskaupoissa käytettyjä hintoja voitiin käyttää vertailukohteina, kun arvioitiin tilakaupan luonnetta lahjanluonteisena kauppana. Hovioikeus pysytti alioikeuden ratkaisun. Asiaan haettiin muutosta korkeimmasta oikeudesta.

Korkeimman oikeuden mukaan PK 3:3:n tarkoituksena on suojata ensiksi kuolleen puolison toissijaisten perillisten oikeuksia. Siksi oikeustoimen lahjanluonteisuutta arvioitaessa tilan käypää arvoa ei voitu verrata paikkakunnalla lasten ja vanhempien välisissä tilakaupoissa toteutuneisiin hintoihin. Sen sijaan maksettua vastiketta tuli verrata tilan käypään arvoon vapailla markkinoilla. Tilan arvosta oli kaupanteon yhteydessä hankittu kaksi arviota. Toisen arvion mukaan tilan arvo oli ollut 410 000 markkaa ja toisen arvion mukaan arvo oli ollut 252 000 markkaa. Korkeimman oikeuden mukaan arviolausuntojen perusteella ei voitu riidattomasti osoittaa tilan käypää arvoa kaupantekoaikaan. Joka tapauksessa käypä arvo oli ollut suurempi kuin tilasta maksettu 150 000 markan kauppahinta. Korkeimman oikeuden mukaan tilan arvo on kuitenkin ollut lähempänä 252 000 markkaa kuin 410 000 markkaa. Kun vielä otettiin huomioon myyjän itselleen pidättämä elinikäinen asumisoikeus, tilan käyvän arvon ja maksetun vastikkeen erotuksen ei katsottu olevan niin suuri, että oikeustoimesta olisi aiheutunut omaisuuden olennainen vähentyminen.

Eri mieltä olleiden jäsenten mukaan arvioitaessa omaisuuden olennaista vähentymistä lähtökohdaksi oli otettava tilan käypä arvo kaupanteon hetkellä. Ja koska kaupalla ei ollut sukupolvenvaihdostarkoitusta, käypää arvoa ei voitu arvioida sukupolvenvaihdoskauppoihin vertaamalla. Sen sijaan arvioinnissa lähtökohtana piti pitää käypää arvoa vapailla markkinoilla. Eri mieltä olleet jäsenet arvioivat, että tilan arvo kaupantekohetkellä oli ollut yli 300 000 markkaa, vaikka käypä arvo ei ollutkaan selvitysten perusteella tarkasti määritettävissä. Niinpä oikeustoimessa oli kysymys lahjanluonteisesta kaupasta ja toissijaisilla perillisillä oli oikeus vastikkeeseen.

Ratkaisun valossa on selvää, että oikeustoimen lahjanluonteisuutta arvioitaessa ratkaisevaa on kaupantekohetken mukainen omaisuuden käypä arvo vapailla markkinoilla. Sukupolvenvaihdosehdoin toteutettuihin kauppoihin saatua vastiketta ei voida verrata, sillä sukupolvenvaihdoskaupoissa vastike on usein jonkin verran käypää arvoa alempi. KKO:n ratkaisussa ei kuitenkaan

oteta kantaa siihen, kuinka suuri maksetun vastikkeen ja todellisen käyvän arvon erotus saa olla, jotta kyse ei olisi vastikesäännöksessä tarkoitettusta lahjaan rinnastuvasta toimesta. *Tapani Lohi* on katsonut, että lähtökohtaisesti kutakin luovutusta on arvioitava tilannekohtaisesti pesän varojen mukaan. Jos pesässä on paljon omaisuutta, vastikkeen ja käyvän arvon erotus saa olla joko euromääräisesti tai suhteellisesti suurempi. Jos taas pesässä on vähemmän omaisuutta, on erotuksen oltava pienempi.⁷¹ *Matti Norri* sen sijaan antaa merkitystä myös sille, mikä luovutuksen kohde on. Hänen mukaansa leski voi luovuttaa sukupolvenvaihdostarkoituksessa pienen maatilan esimerkiksi omille perillisilleen ilman, että toissijaisten perillisten oikeus tulee loukatuksi. Tällaisella toimella eloonjäänyt puoliso tähtää yleensä tilanpidon jatkumiseen ja omien vanhuudenpäiviensä turvaamiseen.⁷²

Maatilan sukupolvenvaihdosta koskevassa Verohallinnon ohjeessa viitataan PerVL 3:18.3:een ja todetaan, että kysymys on lahjanluonteisesta kaupasta, jos vastike on enintään 75 % luovutetun omaisuuden käyvästä arvosta.⁷³ Kuten edellä olen todennut, pitäisin tätä perintö- ja lahjaverolaissa lausuttua $\frac{3}{4}$ -sääntöä lähtökohtana arvioitaessa oikeustoimen lahjanluonteisuutta – olipa kysymys sukupolvenvaihdoskaupasta tai ei. Pidän kuitenkin tarkoituksenmukaisena antaa arvoa myös lahjan kohteelle sekä vastikkeen ja käyvän arvon väliselle erotukselle suhteutettuna koko pesän säästöön. Yhtä joka tilanteeseen sopivaa sääntöä siitä, milloin lesken tekemässä oikeustoimessa on kysymys lahjanluonteisesta kaupasta, ei varmastikaan voida antaa. Lisäksi täytyy muistaa, että pelkästään oikeustoimen rinnastuminen lahjaan ei vielä riitä vastikesäännöksen soveltamiseen. Lesken tekemästä oikeustoimesta on pitänyt myös aiheutua omaisuuden olennaista vähentymistä ja toissijaisten perillisten oikeus on pitänyt tulla loukatuksi.

Kun alihintaisten kauppojen asema PK 3:3.1:n valossa on ratkaistu, herää kysymys, mitkä muut lesken tekemät toimet voivat rinnastua lahjoihin lainkohdan tarkoittamalla tavalla. Nopeasti arvioituna saattaisi vaikuttaa siltä, että muut lesken toimet eivät välttämättä voisi tulla kysymykseen vastikesäännöksen soveltamisedellytyksenä, koska pääsääntöisesti pesän arvon vähentyminen koituu niin toissijaisten perillisten kuin lesken omien perillisten vahingoksi. Leskellä ei myöskään ole velvollisuutta säilyttää omaisuutta vähentymättömänä. Asia ei kuitenkaan ole näin yksinkertainen. Jo Ruotsin perintölain esitöissä todetaan, että myös omaisuuden tuhlaaminen voi antaa toissijaisille perillisille vastikeoikeuden, jos pesän omaisuus on samalla olennaisesti vähentynyt ja leski on jättänyt toissijaisten perillisten oikeuden huomioon

⁷¹ Lohi 2006, s. 83–84.

⁷² Norri 1994, s. 708.

⁷³ Verohallinnon ohje dnro A262/200/2017, kohta 2.1.3.

ottamatta.⁷⁴ Koska vastikesäännös on lähes suoraan käännetty ruotsalaisesta alkuperäistekstistä suomeksi, sama ajatus seuranee suomenkieliseen säädöstekstiin. Lakiehdotuksen takana näyttäisi kytevän ajatus siitä, että eloonjääneen puolison tulisi säästää puolisoltaan perimäänsä omaisuutta tämän toissijaisille perillisille siitäkin huolimatta, että hänellä on oikeus määrätä omaisuudesta vapaasti *inter vivos*.

Vastikesäännöksellä voidaan puuttua muihinkin varallisuustilaa heikentäviin toimiin kuin lahjoituksiin ja alihintaisiin kauppoihin. Syynä tähän on vastikesäännöksen tausta-ajatus, jonka mukaan eloonjääneen puolison on otettava huomioon toissijaisten perillisten oikeus. Rajanveto hyväksyttävien ja sopimattomien toimien välillä on hankalaa. Lesken toiminnan on täytynyt olla hyvin moitittavaa, jotta vastikesäännös voi tulla sovellettavaksi. *Tapani Lohi* esimerkiksi katsoo, että erittäin huolimaton taloudenpito ja holtiton tuhlaaminen tai velkaantuminen voivat johtaa vastikesäännöksen soveltamiseen. Vastikeoikeutta ei kuitenkaan voi syntyä vain sillä perusteella, että leski on tehnyt huonoja taloudellisia ratkaisuja. Tällaisten toimien tulee samalla olennaisesti vähentää lesken pesän varallisuutta, jotta PK 3:3:ää voidaan soveltaa. Kynnys vastikesäännöksen soveltamiselle tulee muutenkin olla korkea, jos kysymys on jostakin muusta toimesta kuin lahjasta tai alihintaisesta kaupasta. Koska eloonjääneellä puolisollla ei ole omaisuuden säilyttämis- tai kartuttamisvelvollisuutta, leski ei ole velvoitettu ottamaan esimerkiksi perintöä tai lahjaa vastaan. Perinnöstä tai lahjasta kieltäytyminen ei aiheuta omaisuuden sopimatonta vähentymistä, joten vastikesäännöksen soveltamisedellytykset eivät Lohen mukaan täyty. Tilanteet, joissa eloonjäänyt puoliso on käyttänyt omaisuuttaan toisen henkilön elatukseen, jäävät niin ikään vastikesäännöksen soveltamisen ulkopuolelle.⁷⁵

4.4.3 Toissijaisten perillisten oikeuden huomioon ottaminen

Vastikeoikeuden syntyminen edellyttää, että leski on lahjalla tai muulla siihen rinnastuvalla toimella jättänyt asianmukaisesti huomioon ottamatta toissijaisten perillisten oikeuden. Vastikesäännöksen soveltamiseksi on tehtävä rajanvetoa sen suhteen, millaiset toimet ovat sallittuja ja millaiset toimet loukkaavat toissijaisten perillisten oikeutta. Kirjoitetussa laissa tai lain esitöissä ei ole otettu kantaa siihen, mitä toissijaisten perillisten oikeuden asianmukainen huomioon ottaminen tarkoittaa. Oikeuskäytännössä ja oikeuskirjallisuudessa kysymystä on käsitelty runsaasti.

⁷⁴ SOU 1925:43, s. 175–177.

⁷⁵ Lohi 2006, s. 71–74 ja 76–77. Vrt. Norri 1994, s. 708, jonka mukaan leski saa käyttää omaisuuden haluamallaan tavalla, ja ainoastaan lahjat ja alihintaiset kaupat voivat johtaa vastikesäännöksen soveltamiseen.

Ensimmäisenä herää kysymys lesken tarkoitusprien merkityksestä. Edellyttääkö vastikesäännöksen soveltaminen, että leski on tietoisesti toimillaan loukannut toissijaisten perillisten oikeutta? Oikeuskirjallisuudessa esitetyt kannanotot eroavat hieman toisistaan. *Ahti Saarenpään* mukaan vastikeoikeuden syntymisen edellytyksenä ei ole, että eloonjäänyt puoliso olisi tahallisesti aiheuttanut omaisuuden olennaisen vähentymisen. Saarenpää nostaa kuitenkin esiin, että luovutuksen tarkoitukselle voidaan antaa painoarvoa. Leskellä on voinut olla perusteltu syy sivuuttaa toissijaisten perillisten oikeus. Esimerkiksi lähisukulaisen asumisen turvaaminen voidaan nähdä syynä, joka estää vastikesäännöksen soveltamisen.⁷⁶ *Tuulikki Mikkola* sen sijaan on katsonut, että vastikeoikeus syntyy vain, jos leski on tietoisesti toimillaan loukannut toissijaisten perillisten oikeutta.⁷⁷ *Tapani Lohen* kanta asiaan ei ole yhtä jyrkkä. Hänen mukaansa voidaan antaa merkitystä sille, onko leski tietoisesti loukannut toissijaisten perillisten oikeutta. Jos eloonjäänyt puoliso on esimerkiksi olettanut, että ensiksi kuolleelta puolisolta ei ole jäänyt toissijaisia perillisiä, vastikeoikeutta ei synny.⁷⁸ Lesken käsityksen siitä, että toissijaisia perillisiä ei ole, tulee tällaisissa tilanteissa olla hyvin perusteltu. Jos ensiksi kuollut puoliso on esimerkiksi kertonut eloonjääneelle puolisolle, että hänellä ei ole perintöön oikeutettuja sukulaisia, eloonjääneen puolison pitänee voida luottaa tähän. Muussa tapauksessa lähtökohtaisesti voitaneen olettaa, että ensiksi kuolleella puolisollla on toissijaisia perillisiä, joilla on oikeus saada osuutensa lesken pesästä, ja että leski on tästä myös tietoinen.

Lohen mukaan sellaisiin luovutuksiin, joissa leskellä on ollut selvä lahjoittamistarkoitus, voidaan suhtautua melko ankarasti. Lesken on pitänyt tiedostaa, että hän voi antaa lahjoja ainoastaan siitä osasta omaisuutta, joka on menevä hänen omille perillisilleen. Ensiksi kuolleen puolison toissijaisille perillisille kuuluvaa osaa hän ei toimillaan saa vähentää. Lahjoittamistarkoituksen puuttuminen ei kuitenkaan estä PK 3:3.1:n soveltamista, vaikka Lohen mukaan lesken tarkoitusprien onkin annettava painoarvoa. Lahjoittamistarkoituksen puuttuessa lesken toimilta edellytetään joka tapauksessa moitittavuutta – mikä tahansa omaisuutta olennaisesti vähentävä toimi ei voi johtaa vastikeoikeuden syntymiseen. Esimerkiksi alihintainen kauppa voi jäädä PK 3:3.1:n soveltamisedellytysten ulkopuolelle, jos siihen ryhtymisen syynä on ollut jokin inhimillinen peruste, kuten huonosta taloudellisesta tilanteesta johtuva akuutti rahantarve.⁷⁹ *Matti Norri* taas pitää vastikeoikeutta mahdollisena vain niissä tilanteissa, joissa leski on

⁷⁶ Saarenpää 1984, s. 234.

⁷⁷ Mikkola 2010, s. 57.

⁷⁸ Lohi 2006, s. 82. Lohen mukaan myös lesken perusteltu käsitys siitä, että esimerkiksi ennakkoperintösäännökset korjaavat tehdyn lahjoituksen vaikutukset, saattavat estää vastikeoikeuden syntymisen. Suhtautuminen tähän jää kuitenkin avoimeksi.

⁷⁹ Lohi 2006, s. 77 ja 84–85.

selvästi toiminut epäasianmukaisesti. Toisin sanoen lesken on täytynyt tarkoituksella loukata toissijaisten perillisten oikeutta, jotta heille voi muodostua oikeus vastikkeeseen.⁸⁰ Nähdäkseni lainkohdan sanamuodon mukainen tulkinta ei edellytä leskeltä tahallista toissijaisten perillisten oikeuksien sivuuttamista. Leski on voinut tehdä oikeustoimen täysin tiedostamatta samalla loukkaavansa toissijaisten perillisten oikeutta perintöön. Toisaalta lesken on jossakin määrin täytynyt käsittää, että omaisuuden lahjoittaminen voi tehdä toissijaisten perillisten odotusoikeuden tyhjäksi. Siksi lesken tarkoituksperille on annettava jossakin määrin painoarvoa, mutta liikaa se ei vaakakupissa saa painaa.

Kuinka sitten on suhtauduttava lesken antamiin ennakkoperintöihin? Ennakkoperinnöthän ovat antamishetkellään lahjoituksia siinä missä sellaisetkin lahjat, joilla ei ole ennakkoperintöluonnetta. Luovutus taas ei voi olla ennakkoperintö, jos se ei ole lahjaoikeustoimi eli kokonaan tai osittain vastikkeeton.⁸¹ Ennakkoperinnön antamisen taustalla on siten aina lahjoittamistarkoitus. Edellä esitetyn valossa voitaisiin siten tulkita, että lesken antamat ennakkoperinnöt johtaisivat helposti vastikesäännöksen soveltamiseen. Näin ei kuitenkaan aina ole. PK 6:1.1:n mukaan ennakko vähennetään saajansa perintöosasta. Jos lesken perillisen saama ennakkoperintö voidaan kokonaan vähentää hänen perintöosastaan, toissijaisille perillisille ei muodostu vastikeoikeutta.⁸² Kun annettu ennakko saadaan pesänjaossa kokonaisuudessaan huomioitua, toissijaisten perillisten oikeus ei tule loukatuksi. Tilanne on toinen, mikäli ennakko on ollut ylisuuri. Ylisuuren ennakkoperinnön antaessaan leski nimittäin on sivuuttanut toissijaisten perillisten oikeuden, joten heillä saattaa olla oikeus vastikkeeseen.

Mielenkiintoinen kysymys koskee myös lesken suorittamien lakiosien ja vastikesäännöksen välistä suhdetta. Onko lakiosan suorittamisessa kyse sellaisesta epäasianmukaisesta toiminnasta, josta voi seurata vastikeoikeuden syntyminen? Tähän kysymykseen on vastattu ratkaisussa KKO 1998:113. Tapauksessa leski oli perinyt puolisonsa keskinäisen omistusoikeustestamentin nojalla. Testamentin mukaan puolisoiden omaisuus oli molempien kuoltua menevä kokonaan yhdelle rintaperillisistä. Ensiksi kuolleen puolison kuoleman jälkeen muut rintaperilliset vaativat lakiosiaan, ja osapuolet sopivat, että leski suorittaa kullekin lakiosaa vaatineelle rintaperilliselle 100 000 markkaa. Tämän lisäksi leski myi yhdelle heistä jäämistöön kuuluvan kiinteistön alihintaisella kaupalla. Lesken kuoleman jälkeen vaadittiin PK 3:3.2:n nojalla, että

⁸⁰ Norri 1994, s. 707.

⁸¹ Ennakkoperinnön keskeisistä elementeistä ks. Mikkola 2013, s. 313–315. Tässä yhteydessä ei ole tarkoituksenmukaista pohtia ennakkoperinnön instituutiota tarkemmin.

⁸² Aarnio – Kangas 2016, s. 1118.

kiinteistön saaneen perillisen tulisi palauttaa kiinteistö tai sen kauppahintaa vastaava arvo pesään, jotta testamentinsaajaperilliselle voitaisiin suorittaa hänen osuutensa vähentymättömänä. Pesänjakajan toimittamassa jaossa kiinteistön saanut rintaperillinen määrättiin suorittamaan testamentinsaajaperilliselle vastikkeena puolet lahjan arvosta. Vastikkeen suorittamiseen veloitettu perillinen vaati perinnönjakoa oikaistavaksi niin, että testamentinsaajaperillisen osuutta laskettaessa huomioitaisiin myös lesken maksamat lakiosat, yhteensä 300 000 markkaa.

Korkeimman oikeuden ratkaisussa todetaan, että PK 3 luvussa ei ole säännöksiä ensiksi kuolleen puolison jälkeen vaadittujen lakiosien vaikutuksesta toissijaissaajan osuuteen. KKO:n mukaan lakiosavaatimus voidaan kuitenkin rinnastaa PK 3:2:n tilanteisiin, joissa jakosuhteena on jokin muu kuin 1:2. Lakiosat vähentävät sekä ensiksi kuolleen puolison jäämistöä että pesän yhteenlaskettua säästöä. Maksetuilla lakiosilla on täten vaikutusta ensiksi kuolleen puolison toissijaissaajalle kuuluvaan osuuteen lesken pesästä. Lakiosien maksamista ei voida pitää PK 3:3:n tarkoittamana vastikkeeseen oikeuttavana epäasianmukaisena toimena.

Ennakkoperintöjen ja lakiosien jättäminen lähtökohtaisesti vastikesäännöksen soveltamisalueen ulkopuolelle käy järkeen. PK 6 luvussa on varauduttu siihen, miten ennakkoperinnöt otetaan huomioon osana saajiensa perintöosia. Jos ennakkoperinnöt lisäksi voisivat johtaa PK 3:3:n vastikesäännöksen soveltamiseen, vaikuttaisivat ne jakoon samanaikaisesti kahdella eri tavalla. Lakiosien määräämistä ja niiden suorittamista koskevat säännökset taas löytyvät PK 7 luvusta, joten olisi ristiriitaista, että lakiosien maksamisesta aiheutuisi myös sellaisia seuraamuksia, joita mainitussa luvussa ei ole otettu huomioon. Sillä, että ennakkoperinnön antaminen tai lakiosan maksaminen johtaisi vastikesäännöksen soveltamiseen, voisi olla yllättäviä seurauksia, joihin eloonjäänyt puoliso ei ole voinut varautua toimia tehdessään.

4.4.4 Omaisuuden olennainen vähentyminen

Jotta toissijaiset perilliset voisivat saada vastiketta pesästä, on lesken antaman lahjan tai siihen rinnastuvan toimen tullut aiheuttaa pesän omaisuuden olennainen vähentyminen. Siksi vastikesäännöksen soveltamisen kannalta on ensiarvoisen tärkeää selvittää, missä olennaisuuden raja kulkee. Kuinka paljon lesken omaisuus saa vähentyä ilman, että toissijaisille perillisille syntyy oikeus vastikkeeseen? Perintökaaren esitöissä kysymykseen ei ole vastattu, joten olennaisuuden raja täytyy määritellä oikeuskäytännön ja oikeuskirjallisuuden avulla.

Vaikka PK 3:3:n soveltamisedellytyksiä on monesti pohdittu korkeimmassa oikeudessa, ei kysymys omaisuuden olennaisen vähentymisen määrittelystä ole noussut esiin kovin usein.

Monissa tapauksissa on ollut riidatonta, että omaisuuden olennaista vähentymistä on tapahtunut, joten korkeimman oikeuden ei ole tarvinnut ottaa asiaan kantaa. Lähimmäksi käsillä olevaa kysymystä päästiin ratkaisussa KKO 1995:76, jota olen jo edellä käsitellyt. Ratkaisussa tunnustettiin, että omaisuuden on tullut olennaisesti vähentyä, jotta PK 3:3:ää voidaan soveltaa. Tuomioistuin ei kuitenkaan ottanut suoraan kantaa siihen, missä olennaisuuden raja kulkee, sillä tapauksessa jäi näyttämättä, mikä luovutetun omaisuuden käypä arvo oli luovutushetkellä varmasti ollut. Ratkaisusta voidaan tehdä kuitenkin se johtopäätös, että luovutetun omaisuuden luovutushetken käyvällä arvolla on asian arvioinnissa suurta merkitystä.

Koska kotimaista oikeuskäytäntöä ei juuri ole, olennaisuuden rajan määrittely on jäänyt pitkälti oikeuskirjallisuuden tehtäväksi. *Matti Norrin* mukaan olennaisuuskriteeri täyttyy vasta silloin, kun leski lahjoittaa pesän varoista vähintään kolmasosan.⁸³ Aivan näin suoraviivaisesti asiaa ei kuitenkaan näe *Urpo Kangas*. Hän lähestyy kysymystä niin, että vastikkeen suuruuden määrittely, samoin kuin sen arvioiminen, onko luovutuksesta aiheutunut omaisuuden olennaista vähentymistä, edellyttävät arvostusratkaisun tekemistä. Kankaan mukaan arvioinnissa on otettava huomioon sekä omaisuuden luovutushetken varallisuustilanne että varallisuustilanne lesken kuollessa. Vasta näitä arvoja vertaamalla saadaan selville, onko olennaista muutosta tapahtunut.⁸⁴ Kangas ei kuitenkaan ota kantaa siihen, missä olennaisuuden raja kulkee. Norrin malli taas kaipaa rinnalleen jonkinlaista varallisuustilanteiden keskinäistä vertailua, sillä ilman sitä ei saataisi selville, paljonko omaisuus on suhteellisesti vähentynyt. *Tapani Lohen* mukaan ei voida antaa tarkkaa euromääristä tai prosenttimääristä vastausta siihen, milloin omaisuuden vähentyminen on niin suurta, että se on lainkohdan tarkoittamalla tavalla olennaista. Lohi suhtautuu lisäksi kriittisesti Norrin lausumaan siitä, että kolmasosaa omaisuudesta olisi pidettävä olennaisuuden rajan ylittävänä määränä. Lohen mukaan edes puolet pesän säästöstä ei automaattisesti täytä PK 3:3:n soveltamisen kriteerejä siinä perustilanteessa, jossa pesänjakoon sovelletaan puolittamisperiaatetta.⁸⁵ Ruotsissa *Gösta Walin* sen sijaan on todennut, että olennaisesta vähentymistä puhutaan ainakin silloin, kun omaisuus on vähentynyt enemmän kuin 10 prosenttia.⁸⁶ Walin perustaa kantansa ruotsalaisen perintölain esitöistä ilmenevään avioliittolainsäädännön ja perintöläinsäädännön systemaattiseen yhteyteen.

⁸³ Norri 2017, s. 73.

⁸⁴ Kangas 1993, s. 218–219. Tarkastelen Kankaan esittämää arvostusmallia tarkemmin vastikkeen määrää koskevassa luvussa 4.4.5.

⁸⁵ Lohi 2006, s. 73–74.

⁸⁶ Walin – Lind 2008, s. 110.

Tärkeimpänä kannanottona olennaisuuskriteeriin voidaan pitää Ruotsin korkeimman oikeuden ratkaisua NJA 2013 s. 736. Tapauksessa puolisonsa perinyt leski oli ottanut yli miljoonan kruunun henkivakuutuksen ja määrännyt vakuutuksen edunsaajaksi uuden aviopuolisonsa. Vakuutukseen sijoitetut varat leski oli saanut Gran Canarialla sijainneen kiinteistön myynnistä. Asiassa oli riidatonta, että lesken omaisuus oli vakuutuksen ottamisen vuoksi vähentynyt 18 prosenttia. Kysymys kuului, täyttikö 18 prosentin vähentyminen olennaisuuskriteerin.

Alioikeus perusteli ratkaisuaan v. 1928 perintölain esitöillä (SOU 1925:43), joissa viitattiin avioliittolainsäädännön vastikesäännöksiin esitöineen: vastikeoikeus syntyy, jos puoliso on vähentänyt avio-oikeuden alaista netto-omaisuutta vähintään 10 prosenttia. Tällaisen vähentymisen katsotaan olevan ei-vähäistä. Alioikeuden mukaan olennaisen vähentymisen sen sijaan pitäisi olla jotain enemmän. Lopulta alioikeus katsoi, että 18 prosentin vähentyminen merkitsi omaisuuden olennaista vähentymistä ja vastikesäännöstä voitiin soveltaa. Hovioikeus ei muuttanut alioikeuden tuomiota, ja asia eteni lopulta korkeimpaan oikeuteen.

Korkein oikeus, samoin kuin alioikeus, viittasi perintölain esitöihin, joissa oli esimerkkinä vastikesäännöksen soveltamisesta käytetty tilannetta, jossa leski oli aiheuttanut omaisuudelle 30 prosentin vähentymisen. Korkein oikeus viittasi lisäksi avioliittolain vastikesäännösten yhteydessä omaksuttuun 10 prosentin rajaan. Korkeimman oikeuden mukaan esitöiden esimerkeillä ei kuitenkaan ollut tarkoitettu asettaa perintölain vastikesäännöksen olennaisuusvaatimukselle rajoja. Avioliittolain vastikesäännöksistä johdettua 10 prosentin rajaa ei voitu sellaisenaan käyttää perintölain vastikesäännöksen olennaisuuskriteerin arvioinnissa, sillä perintölaissa edellytettiin omaisuuden olennaista vähentymistä sen sijaan, että riittäisi vähentymisen olevan ei-vähäistä. Koska avioliittolain vastikesäännösten ja perintölain vastikesäännöksen taustalla vaikuttavat syyt ovat erilaisia, on myös soveltamiskriteerien oltava keskenään erilaiset. Korkein oikeus totesi ratkaisussaan, että mikäli pesän netto-omaisuus on vähentynyt noin 20–30 prosenttia, katsotaan omaisuuden olennaisesti vähentyneen perintölain vastikesäännöksen edellyttämällä tavalla. Koska tapauksessa vähentymistä oli tapahtunut vain 18 prosenttia, omaisuuden vähentyminen ei ollut olennaista eikä vastikesäännöstä voitu soveltaa.

Vaikka edellä käsittelemäni ratkaisu on ruotsalainen, voidaan se ottaa olennaisuuskriteerin arvioinnissa lähtökohdaksi myös Suomessa. Suomen ja Ruotsin perintölaite vastaavat puolison perintöoikeuden ja toissijaisten perillisten oikeuden osalta pitkälti toisiaan, ja niiden taustalla vaikuttavat samanlaiset arvot. Ratkaisu on lisäksi hyvin linjassa myös suomalaisessa oikeuskirjallisuudessa aiemmin omaksuttujen näkemysten kanssa. Yhdyn kuitenkin *Tapani Lohen*

mielipiteeseen siitä, että tarkkoja joka tilanteeseen sopivia rajoja ei voida asettaa ja jokainen tapaus pitää aina arvioida erikseen. Pitäisin silti 20–30 prosentin sääntöä varsin onnistuneena, sillä noin neljännes on jo merkittävä ja olennainen osa pesän varoista, olipa kyseessä sitten varakas tai vähemmän varakas pesä. Tällaisesta nyrkkisäännöstä on sitä paitsi varmasti apua yksittäisissä olennaisuuskriteerin arviointitilanteissa.

4.4.5 Vastike

Jos todetaan, että lesken antama lahja tai siihen rinnastuva toimi on aiheuttanut omaisuuden olennaisen vähentymisen ja leski on samalla jättänyt asianmukaisesti ottamatta huomioon toissijaisten perillisten oikeuden, täytyvät vastikkeen antamisen kriteerit. PK 3:3.1:n mukaan vastike ensiksi kuolleen puolison toissijaisille perillisille suoritetaan lesken perillisille tulevasta pesäosuudesta. Vastike maksetaan lesken pesän varoista, mutta se vähentää vain lesken perillisten pesäosuutta. Olen edellä luvussa 4.4.1 havainnollistanut, miten vastike vaikuttaa jakosuuksiin. Tässä luvussa käsittelem tarkemmin vastikkeen suuruuden määrittelyyn ja arvostamiseen liittyviä kysymyksiä.

Sen jälkeen, kun on todettu, että toissijaisilla perillisillä on oikeus saada vastiketta lesken pesästä, täytyy määrittää, minkä arvon mukaan suoritettava vastike määräytyy. Koska vastikkeen määrä korreloi annetun lahjan arvon kanssa, kysymys on itse asiassa sen arvioimisesta, minkä ajankohdan mukaan annettu lahja arvostetaan. Vaihtoehtoja on käytännössä kolme. Vastike voidaan määrätä lahjan antamishetken arvon mukaan tai lahja voidaan arvostaa lesken kuolinhetken tai pesänjaon toimittamisajankohdan arvoon. Perintökaaresta vastausta arvostamiskysymykseen ei löydy, joten asian tarkastelussa on lähdettävä liikkeelle vastikesäännöksen tavoitteista. On muistettava, että PK 3:3:n nojalla annettava vastike on oikeudenmukaisuuserä, jolla pyritään tasoittamaan lesken toimista aiheutunut epäsuhta. Arvostamisratkaisun tulee siten vastata tätä tarkoitusta.

Urpo Kangas puoltaa edellä mainittujen syiden vuoksi lesken kuolinhetken mukaisen arvon käyttämistä.⁸⁷ *Tapani Lohen* mukaan perinnönjakohetken arvon käyttäminen on usein toissijaisille perillisille edullisin vaihtoehto. Tällöin nimittäin lahjoitetun omaisuuden mahdollinen arvonnousu tulee myös toissijaisten perillisten hyväksi. Hyvin samanlaiseen lopputulokseen päästään myös käyttämällä lesken kuolinhetken mukaista arvoa. Molempien mallien tavoitteena on mahdollisimman täydellinen restituuutio. Lohi puoltaa kuitenkin enemmän lesken

⁸⁷ Kangas 1993, s. 218–219.

kuolinhetken mukaista arvonmäärittystä, sillä silloin osapuolet eivät jakoa viivytämällä voi aiheuttaa vahinkoa. Lohi katsoo silti, että arvonmäärittäminen on tapahduttava lahjoitushetken mukaisesti, sillä se kunnioittaa parhaiten leskelle kuuluvaa oikeutta määrätä omaisuudestaan. Analogista tukea lahjoitushetken käyttämiselle voidaan hakea myös muualta kirjoitetusta laista. Samanlaisten arvostamiskysymysten äärellä ollaan ennakkoperintö- ja lakiosasäännöksiä (PK 6:7 ja PK 7:3.3) sovellettaessa. Lakiosaa määrättäessä pesän varoihin lisätään perittävän antama ennakkoperintö, jolle pääsäännön mukaan annetaan lahjan antamisajankohdan mukainen arvo. Tällä lahjoitushetken säännöllä on sitä paitsi vakiintunut asema suomalaisessa jäämistöoikeudessa, mikä erityisesti puoltaa sen käyttämistä myös PK 3:3:n soveltamistilanteissa.⁸⁸

Jokaisella arvostamisvaihtoehdolla on sekä hyvät että huonot puolensa. Lahjoitushetken arvon käyttäminen voi olla joissakin tilanteissa selvästi helpoin ratkaisu, kun taas joissakin tilanteissa luovutetun omaisuuden käyvän arvon määrittäminen voi osoittautua vaikeaksi. Jos kysymyksessä on ollut puhdas lahja, josta on annettu lahjaveropäätös, on lahjoitushetken käyvän arvon määrittäminen helppoa. Käyvän arvon perusteellahan on jo maksettu lahjavero. Mahdolliseen lahjakirjaankin on voitu merkitä lahjan käypä arvo. Jos taas kyseessä on ollut alihintainen kauppa, luovutushetken käyvän arvon määrittäminen jälkikäteen on vaikeampaa, sillä kauppaan luovutuksen kohteen todellista arvoa tuskin on merkitty. Luovutuksesta on myös saatanut kuluja useita vuosia, mikä vaikeuttaa arvonmäärittäystä jälkikäteen. Myös lahjan käyvän arvon määrittäminen lesken kuolinhetken tai perinnönjaon toimittamishetken mukaan voi olla vaikeaa. Jos leski on vuosia aiemmin lahjoittanut tai alihintaisella kaupalla luovuttanut esimerkiksi kiinteää omaisuutta, täytyy luovutettu omaisuus kyetä arvostamaan siihen arvoon, mikä se olisi, jos omaisuus olisi edelleen lesken hallinnassa eikä luovutusta olisi tapahtunut. Luovutetun omaisuuden arvostaminen puhtaasti nykyhetken arvoon ei nimittäin johtaisi oikeaan lopputulokseen. Uusi omistaja on voinut toimillaan joko laskea tai nostaa omaisuuden arvoa merkittävästikin. Tällaiset uuden omistajan aktiivisesta toiminnasta johtuvat arvonmuutokset on eliminoitava, jotta lopputulos ei vääristy.

4.4.6 Lahjan tai sen arvon palauttaminen

PK 3:3.2:ssa säädetään, että mikäli vastiketta ei voida suorittaa, tulee lahja tai sen arvo palauttaa. Palautusvastuun edellytyksenä on, että lahjansaaja tiesi tai hänen olisi pitänyt tietää lahjoituksen loukkaavan toissijaisten perillisten oikeutta. Jo säännöksen sanamuodosta käy ilmi, että

⁸⁸ Lohi 2006, s. 92–95. Ks. ennakkoperinnön arvostamista koskevista ongelmista esim. Mikkola 2013, s. 316–317.

palautusvastuu on vastikkeen suorittamiseen nähden toissijainen keino. Toissijaisten perillisten osuuden vähentyminen pyritään aina ensin korjaamaan lesken pesästä maksettavalla vastikkeella. Vain siinä tapauksessa, että pesässä ei ole riittävästi varoja vastikkeen suorittamista varten, voidaan lahjansaajaan kohdistaa palautusvaatimus. Tällöinkin palautusvastuu voi syntyä vain, jos lahjansaaja on ollut vilpillisessä mielessä. Erityisesti vilpillisen mielen vaatimuksesta on kirjoitettu runsaasti. Myös oikeuskäytäntöä on paljon. Seuraavaksi käsittelemme lainkohdan soveltamisedellytyksiä tarkemmin.

Palautusvastuu viimesijaisena oikeussuojakeinona tarkoittaa, että aina, kun lesken pesän varoista on mahdollista suorittaa vastiketta, on toissijaisten perillisten tyydyttävä siihen. Heillä ei ole oikeutta vaatia tiettyä lahjoitettua omaisuutta palautettavaksi, jos pesän varoista maksettavalla vastikkeella heidän pesäosuutensa vähentyminen saadaan korjattua. Vain lesken pesän arvomääräisellä suuruudella on merkitystä asian arvioinnissa. Kun pesän varat riittävät vastikkeen maksamiseen, lesken antamat lahjat jäävät pysyviksi, vaikka ne olisivatkin aiheuttaneet omaisuuden olennaisen vähentymisen ja loukanneet toissijaisten perillisten oikeutta. On mahdollista, että leski on esimerkiksi lahjoittanut suuren osan rahavaroistaan, minkä vuoksi hänen kuollessaan pesän varat koostuvat lähinnä kiinteästä omaisuudesta. Toissijaiset perilliset saavat tällöin vastikkeena kiinteää omaisuutta, mikä ei välttämättä heidän mielestään ole tarkoituksenmukaista. Tyytymättömyys pesäosuuden varojen laatuun ei kuitenkaan oikeuta palautusvaatimuksen esittämiseen.⁸⁹ Toissijaisilla perillisillä ei ole esinekohtaista oikeutta lesken pesään, joten he eivät voi vaatia tietyn omaisuuden palauttamista vain sillä perusteella, että luovutettu omaisuus on esimerkiksi kuulunut aikanaan ensiksi kuolleelle puolisolle. Palautusvastuun soveltamiskynnyksen on sitä paitsi oltava varsin korkealla lahjansaajan oikeusturvan vuoksi. Lahjansaajan, varsinkin, jos hän on ollut vilpittömässä mielessä, on voitava luottaa siihen, että tehtyyn lahjoitukseen ei jälkikäteen puututa liian kevyin perustein.

Palautusvastuun asemaa viimesijaisena oikeussuojakeinona tukee esimerkiksi Kouvolan hovioikeuden ratkaisu 19.1.1994 S 92/105. Tapauksessa oli kysymys siitä, oliko lahjansaajalla velvollisuus palauttaa leskeltä saamansa lahja tai sen arvo pesään. Eloonjäänyt puoliso oli alihintaisella kaupalla luovuttanut kiinteistön ja antanut lisäksi rahalahjan. Lesken kuollessa pesä oli ylivelkainen. Kantajien mukaan lesken pesän arvo ilman lahjoituksia olisi ollut yli 80 000 markkaa. Kantajat vaativat lahjan arvon palauttamista. Hovioikeuden ratkaisun mukaan jo lesken jälkeen laaditusta perukirjasta kävi ilmi, että pesä oli ylivelkainen, ja se riitti sen toteamiseksi, että pesästä

⁸⁹ Lohi 2006, s. 150–152.

ei voitu suorittaa vastiketta. Koska vastikkeen maksaminen on ensisijainen keino palautusvastuuseen verrattuna, on aina ensin tutkittava, voidaanko lesken pesästä suorittaa vastiketta.

Jotta PK 3:3.2:n palautussäännöstä voidaan soveltaa, on myös 1 momentin vastiketunnusmerkistön täytyttävä. Ennen palautussäännöksen soveltamista pitää selvittää, olisiko toissijaisilla perillisillä ylipäänsä oikeus saada vastiketta lesken pesästä. Vasta sitten, kun on näytetty, että vastikeoikeus on syntynyt, mutta pesän varat eivät riitä vastikkeen suorittamiseen, on palautussäännöksen soveltaminen mahdollista. Vastiketunnusmerkistön täyttymisen lisäksi palautusvastuun syntyminen edellyttää, että lahjansaaja on ollut vilpillisessä mielessä. Niinpä palautussäännöksen tulkintakysymykset koskevatkin suurimmaksi osaksi tätä mala fides -vaatimusta.

Perintökaarta valmisteltaessa ehdotettiin, että lahjansaajan vilpillinen mieli ei olisi palautusvastuun edellytyksenä. Lain esitöiden mukaan vilpillisen mielen toteennäyttäminen koettiin vaikeaksi. Sen todistaminen, että lahjansaaja oli ollut niin tietoinen lahjoittajan taloudellisista oloista, että hänen olisi pitänyt ymmärtää lahjoituksen loukkaavan toissijaisten perillisten oikeutta, nähtiin lähes mahdottomaksi.⁹⁰ Korkeimman oikeuden lausunnossa sen sijaan todettiin, että palautusvastuun ulottaminen myös vilpittömässä mielessä oleviin lahjansajiin ei olisi tarkoituksenmukaista, sillä se heikentäisi oikeusvarmuutta. KKO:n lausunnossa nostettiin esille lisäksi se, että lahjansaajat ovat yleensä lesken sukulaisia, joten he myös oletettavasti tietävät lahjoituksen loukkaavan toissijaisten perillisten oikeutta. Lahjansajien vilpillinen mieli siis yleensä on näytettävissä toteen. Siksi KKO:n mukaan palautusvastuuseen piti kytkeä vilpillisen mielen vaatimus.⁹¹ Lopulta säännökseen sisällytettiin vaatimus lahjansaajan vilpillisestä mielestä. Näyttötaakka siitä, että lahjansaaja oli tiennyt tai ainakin tämän olisi pitänyt tietää lahjoituksen vähentävän toissijaisille perillisille kuuluvaa pesäosuutta, on palautusta vaativilla toissijaisilla perillisillä. Vilpillisen mielen vaatimus ja toissijaisten perillisten näyttövelvollisuus siitä suojaavat hyvin lahjansajaa.⁹²

Mala fides -vaatimuksesta johtuu, että palautussäännöksen käyttöala jää suppeammaksi, kun palautusvaatimusta ei voida kohdistaa kaikkiin lahjansajiin. Samalla se voi johtaa riitaisiin oikeudenkäynteihin, joissa arvioidaan, onko lahjansaaja ollut vilpillisessä mielessä vai ei. Useimmiten palautusvastuuta koskevissa oikeudenkäynneissä nimittäin on kysymys juuri vilpillisen mielen arvioinnista. Harvemmin osapuolet ovat yksimielisiä siitä, onko lahjansaaja

⁹⁰ Ehdotus 1935, s. 122.

⁹¹ KKO:n lausunto 1941, s. 13.

⁹² Kangas 1993, s. 221. Kankaan mukaan lähtökohta on siinä mielessä neutraali, että lahjansaajan ei oleteta olevan vilpittömässä mielessä, mutta hänen ei myöskään oleteta olevan vilpillisessä mielessä.

ollut vilpillisessä mielessä. Samalla, kun vilpillisen mielen vaatimus suojaa lahjansaajaa, aiheuttaa se toissijaisten perillisten oikeussuojan kaventumista. Koska palautussäännöksen soveltamisedellytykset ovat tiukat, jää myös säännöksen käytännön merkitys pienemmäksi.⁹³ Siitä huolimatta, että mala fides -vaatimus aiheuttaa ristiriitoja ja saattaa johtaa toissijaisten perillisten oikeuksien kaventumiseen, vilpillisen mielen vaatimus on paikallaan. Vilpittömässä mielessä olleita lahjansaajia on tarvetta suojata, sillä heille palautusvastuun syntyminen esimerkiksi pitkän ajan kuluttua olisi kohtuutonta. Vilpittömässä mielessä olleiden lahjansaajien tulee voida luottaa saantonsa pysyvyyteen.

Mitä lahjansaajan vilpillisellä mielellä sitten käytännössä tarkoitetaan? Mistä seikoista lahjansaajan on pitänyt olla tietoinen tai olisi pitänyt olla tietoinen, jotta hänen katsotaan olevan vilpillisessä mielessä? Yksinkertaisimmillaan voidaan sanoa, että lahjansaaja on ollut vilpillisessä mielessä, mikäli hän on tiennyt, että lahjan antanut leski on perinyt puolisonsa ja että lahjoituksen vuoksi vastikkeen suorittaminen lesken pesästä ei ole mahdollista.⁹⁴ Tämä ei vielä vastaa kysymykseen riittävän tarkasti. On kyettävä määrittelemään ne eksaktit seikat, jotka lahjansaajan olisi pitänyt tietää. Ratkaisussa KKO 1999:75, jota on runsaasti oikeuskirjallisuudessa kommentoitu, on otettu kantaa vilpillisen mielen kriteereihin.

Tapauksessa oli kysymys ennen kaikkea lahjansaajan vilpillisen mielen arvioinnista. Puolisonsa perinyt leski oli lahjoittanut kiinteistön sukulaiselleen. Lahjoituksesta oli seurannut pesän omaisuuden olennainen vähentyminen. Lahjansaajaa vaadittiin palauttamaan lahja tai sen arvo. Riitaisaa oli, oliko lahjansaaja tiennyt tai olisiko hänen pitänyt tietää lahjoituksen loukkaavan toissijaisten perillisten oikeutta. Lahjansaaja oli tunnustanut, että hän oli tiennyt lahjoittajan perineen puolisonsa ja että ensiksi kuolleella puolisollla oli elossa olevia sukulaisia. Tämän lisäksi hän oli tiennyt, että lahjoitettu kiinteistö oli muodostanut pääosan lahjoittajan omaisuudesta. Sen sijaan hän ei sanomansa mukaan ollut tiennyt, että lahjoitus oli loukannut ensiksi kuolleen puolison sukulaisten oikeutta. Korkeimman oikeuden mukaan lahjansaajan tietoisuus mainituista seikoista riitti osoittamaan, että lahjansaajan olisi pitänyt tietää lahjoituksen loukkaavan toissijaisten perillisten oikeutta. Korkein oikeus totesi päätöksessään, että lahjansaajan tietämättömyydelle oikeussäännöksistä ei pidä antaa merkitystä. Sillä, että lahjansaaja ei tunne PK 3 luvun säännöksiä, ei ole vaikutusta vilpillisen mielen arviointiin. Lahjansaajan katsottiin

⁹³ Lohi 2006, s. 156.

⁹⁴ Saarenpää 1984, s. 235.

olleen vilpillisessä mielessä ja hänet määrättiin valintansa mukaan joko palauttamaan lahja tai sen arvo.

Nostan tässä yhteydessä esiin myös kärjäoikeuden ja hovioikeuden perustelut asian ratkaisussa, sillä ne avaavat myös KKO:n ratkaisun taustaa. Kärjäoikeus antoi vilpillisen mielen arvioinnissa merkitystä myös sille, että lahjansaaja oli vanhempiansa kanssa ollut paljon tekemisissä lahjoittajan kanssa ja he olivat hoitaneet tämän taloudellisia asioita. Tämän seurauksena lahjansaaja oli saanut tietoonsa, että lahjoitettu kiinteistö muodosti valtaosan lahjoittajan omaisuudesta. Myöhemmin hovioikeudessa lahjansaaja tunnustikin tienneensä asiasta. Kärjäoikeuden mukaan olakseen vilpillisessä mielessä lahjansaajan ei tarvinnut tietää toissijaisten perillisten oikeudesta saada vastiketta tai vaatia lahjan palauttamista. Riittävää oli, että lahjansaaja oli täytynyt ymmärtää lahjoituksen jollakin tavalla loukkaavan ensiksi kuolleen puolison perillisten oikeutta.

Hovioikeuden mukaan lahjansaaja oli ollut tietoinen kaikista niistä seikoista, joiden perusteella oli ollut mahdollista havaita lahjoituksen loukkaavan toissijaisten perillisten oikeutta. Sen sijaan ratkaisun kannalta tärkeänä pidettiin sitä, miten tuli suhtautua lahjansaajan väitteeseen, ettei hän ollut tiennyt lahjoituksen loukkaavuudesta. Hovioikeus katsoi, että 19-vuotiaan lahjansaajan, joka ei ollut saanut opetusta perintöoikeudesta eikä tuntenut PK 3 luvun monimutkaisia säännöksiä, ei pitänytkään tietää lahjoituksen loukkaavan toissijaisten perillisten oikeutta. Hovioikeus päätyi tällaiseen ratkaisuun siitä huolimatta, että tietämättömyyttä oikeussäännösten sisällöstä ei yleensä suojata.

Korkeimman oikeuden ratkaisun perusteella on varsin selvästi määriteltävissä ne kriteerit, joiden on täytyttävä, jotta lahjansaajan katsotaan olleen tietoinen lahjoituksen loukkaavuudesta. Lahjansaajan pitää tietää, että lahjoittaja on leski, joka on perinyt ensiksi kuolleen puolisonsa. Lahjansaajan on myös oltava tietoinen, että ensiksi kuolleella puolisollla on elossa olevia sukulaisia, joilla on oikeus saada osuus lesken pesästä. Tämän lisäksi lahjansaajan pitää tietää, että lahjan kohde muodostaa valtaosan lahjoittajan omaisuudesta. Mainittujen kriteerien täytyessä merkitystä ei enää ole sillä, miten hyvin tai huonosti lahjansaaja on tuntenut lesken pesänjakoa koskevat perintökaaren säännökset.⁹⁵ Ellei lahjansaaja nimenomaisesti tunnusta tienneensä mainituista seikoista, jää tietoisuuden arviointi viime kädessä tuomioistuimen tehtäväksi. Miten siis voidaan todentaa, että lahjansaaja on tiennyt lahjoittajan perhesuhteista tai taloudellisesta tilanteesta?

⁹⁵ Kangas 1999, s. 536; Lohi 2006, s. 157–158. Lohen mukaan lahjansaajan on lisäksi tiedettävä, oliko lahjoittajalla ja hänen ensiksi kuolleella puolisolllaan ollut avio-oikeutta toistensa omaisuuteen. Sen arvioiminen, muodostaako lahjan kohde pääosan lahjoittajan omaisuudesta, edellyttää, että lahjansaajalla on tarkat tiedot lahjoittajan taloudellisista oloista ja lahjan kohteen arvosta.

Koska lahjansaaja usein on lesken sukulainen tai perillinen, sen arvioiminen, mitä lahjansaaja tiesi lesken perhesuhteista, ei yleensä tuota ongelmia. On varsin todennäköistä, että tällöin lahjansaaja on tietoinen lahjoittajan siviilisäädystä ja sukulaisuussuhteista. Jos lahjansaaja on tiennyt, että lahjoittaja on ollut lapsettomassa avioliitossa ja jäänyt leskeksi, hänen pitäisi osata ottaa huomioon muun muassa aviovarallisuussuhteista johtuvat seuraukset. Mikäli lahjan antanut leski taas on itse kertonut, että ensiksi kuolleelta puolisoilta ei ole jäänyt sukulaisia, lahjansaaja voinee luottaa tähän. Lahjansaaja ei aina kuitenkaan ole lesken sukulainen. Tällöin sen näyttäminen toteen, että lahjansaaja on tiennyt lahjoittajan olevan puolisonsa perinyt leski, voi olla vaikeampaa.⁹⁶ Jos lahjansaaja on täysin ulkopuolinen eikä tunne lahjanantajaa tai tämän perhesuhteita, vilpillisen mielen kriteerit tuskin täyttyvät. Lahjansaajalle ei myöskään voida asettaa selonottovelvollisuutta lahjanantajan perhe- tai varallisuusoloista.

Lahjansaajien vilpillistä mieltä arvioitiin myös Itä-Suomen hovioikeuden ratkaisussa 29.3.1994 S 92/804. Hovioikeus katsoi, että koska lahjansaajat olivat hoitaneet lesken ja tämän ensiksi kuolleen puolison asioita ja heillä oli ollut näihin läheinen suhde, heidän olisi pitänyt tietää lahjoituksen loukkaavan toissijaisten perillisten oikeutta. Ratkaisusta on pääteltävissä, että läheisen suhteen vuoksi lahjansaajat tiesivät tai heidän olisi pitänyt tietää, että lahjoittaja oli puolisonsa perinyt leski ja että ensiksi kuolleella puolisoilla oli elossa olevia sukulaisia. Sen perusteella, että lahjansaajat olivat hoitaneet puolisoitten asioita, he tiesivät tai heidän olisi pitänyt tietää, että pesän varallisuus muodostui lähes kokonaan luovutetusta kiinteistöstä. Oikeuskäytännössä harmillisen usein kysymys lahjansaajan vilpillisestä mielestä jää vain pintapuolisen arvioinnin varaan. Esimerkiksi ratkaisussa KKO 1981 II 41 lahjansaajien vilpillisen mielen arviointi jäi varsin kevyeksi. KKO katsoi, että koska lahjansaajista toinen oli lahjan antaneen lesken veli, joka oli hoitanut puolisoitten asioita ja toiminut myös ensiksi kuolleen puolison perunkirjoituksessa uskottuna miehenä, vilpillisen mielen kriteerit täyttyivät. Toinen lahjansaajista taas oli lesken kasvattipoika, joten läheisen suhteen perusteella hänenkin katsottiin olleen vilpillisessä mielessä. Palautusvastuun kannalta ainoastaan lahjansaajan tietoisuudella lahjoituksen loukkaavuudesta on merkitystä. Palautusvastuun syntyminen ei edellytä, että lesken tarkoituksena olisi ollut lahjoituksella loukata toissijaisten perillisten oikeutta.⁹⁷ Esimerkiksi edellä käsittelemässäni Itä-Suomen hovioikeuden ratkaisussa 29.3.1994 S 92/804 todettiin, että palautusvelvollisuus ei edellyttänyt lesken tietoisuutta lahjoituksen loukkaavuudesta.

⁹⁶ Lohi 2006, s. 165–166.

⁹⁷ Aarnio – Kangas 2016, s. 1126. Palautusvastuun syntyminen ei edellytä myöskään leskeltä tarkoitusta suosia lahjansaajaa.

Kuten vastikkeen suorittamisvelvollisuuden osalta, on myös palautusvelvollisuuden osalta ratkaistava arvostamiskysymys. Mikäli lahjansaaja palauttaa jakoon saamansa lahjan, arvostamisongelmaa ei varsinaisesti ole. Omaisuuserällä on se arvo, mikä sillä palautushetkellä sattuu olemaan. Jos taas lahjansaaja palauttaakin jakoon lahjan arvon, on kysyttävä, minkä ajankohdan arvon mukaan lahjan arvo on palautettava. Arvostamiskysymykseen onkin vastattu ratkaisussa KKO 1990:46. Tapauksessa osakeyhtiö oli ostanut puolisonsa perineeltä leskeltä alihintaisella kaupalla kiinteistöjä, minkä vuoksi pesän omaisuus oli olennaisesti vähentynyt ja toissijaisten perillisten oikeus tullut loukatuksi. Yhtiön katsottiin olleen vilpillisessä mielessä ja täten velvollinen palauttamaan lahjan tai sen arvon. Korkein oikeus katsoi, että lahjan arvo piti määrätä luovutusajankohdan käyvän arvon perusteella.⁹⁸

Samaa luovutusajankohdan sääntöä on noudatettu ratkaisussa KKO 1999:75, jossa lahjansaaja velvoitettiin joko palauttamaan lahjaksi saamansa kiinteistö tai sen luovutusajankohdan mukainen arvo. Ratkaisun perusteella korkeimman oikeuden tiukka kanta vaikuttaa olevan, että lahjan kohteen arvon muutoksilla ei ole vaikutusta palautusvastuun arvomäärään. Vaikka lahjan kohteen arvo on merkittävästi vähentynyt lahjansaajasta riippumattomista syistä, ei luovutusajankohdan säännön noudattaminen ole kohtuutonta. Ratkaisu onkin saanut osakseen kritiikkiä, sillä korkein oikeus ei ottanut arvostuksessa lainkaan huomioon lahjoitukseen sisältynyttä ehtoa hallintaoikeuden pidättämisestä, vaikka se todellisuudessa vaikutti alentavasti lahjan kohteen arvoon.⁹⁹ Kritiikki voi olla osaltaan aiheellista, mutta nähdäkseni luovutusajankohdan sääntö on silti lahjansaajien tasapuolisen kohtelun kannalta paras vaihtoehto. Jos leski on samanaikaisesti antanut sukulaisilleen X:lle ja Y:lle samanarvoiset lahjat, toiselle rahaa ja toiselle kiinteistön, kirpaisee mahdollinen palautusvelvollisuus lahjansaajia yhtä paljon, jos lahjat arvostetaan luovutusajankohdan mukaan. Mikäli lahjan kohteen arvo sen sijaan määritettäisiin palautushetken mukaiseksi, voisivat lahjansaajat joutua keskenään hyvin eriarvoisiin asemiin. Rahalahjaan on purrut korkeintaan inflaatio, kun taas kiinteistön arvo on voinut alentua tai nousta hyvinkin radikaalisti lahjansaajasta riippumattomista syistä.

⁹⁸ Vähemmistöön jääneiden eri mieltä olleiden jäsenten mukaan lahjan palauttamisesta ja lahjan arvon palauttamisesta pitäisi seurata suurin piirtein toisiaan vastaavat lopputulokset. Siksi lahjan arvoa ei pitäisi määrätä luovutus hetken mukaan. Sen sijaan arvo pitäisi määrätä sen hetken mukaan, jolloin lahjan palauttamista vaaditaan.

⁹⁹ Kangas 1999, s. 536–537.

4.5 Pesän vaurastumisen erottaminen

4.5.1 Pesän vaurastumisesta yleisesti

Varsinainen lesken perillisten suoja säännös on PK 3:4.1, jonka mukaan pesän vaurastuminen on tietyissä tilanteissa luettava lesken perillisten hyväksi. Mikäli pesän arvo on lesken kuollessa suurempi kuin se on ollut ensiksi kuolleen puolison kuollessa, vaurastuminen luetaan lesken perillisten hyväksi, jos saadaan selvitettyä, että leski on saanut perintönä, testamentilla tai lahjana omaisuutta taikka vaurastuminen johtuu lesken puolisonsa kuoleman jälkeen harjoittamasta ansiotoiminnasta. Tämäkään säännös ei ole yksiselitteinen. Pesän vaurastumista ei missään nimessä automaattisesti eroteta lesken perillisille eikä mikä tahansa vaurastuminen kelpaa säännöksen soveltamisen edellytykseksi.

Pelkästään lesken järkevästä ja taitavasta omaisuuden hallinnoimisesta seurannut pesän vaurastuminen ei oikeuta lesken perillisiä vetoamaan vaurastumisedun erottamiseen. Jos leski on esimerkiksi säästänyt tai sijoittanut puolisoltaan perimäänsä omaisuutta ja sijoitukset ovat vuosien varrella tuottaneet ja niiden arvo on kasvanut, kuuluu tällainen pesän vaurastuminen yhtä lailla molempien perillistahojen hyväksi lesken kuoleman jälkeen. Myöskään rahan arvon muutoksista johtuvaa pesän arvon kasvamista lesken perilliset eivät voi lukea hyväkseen, vaan tällainen pesän kasvu jaetaan molemmille perillistahoille.¹⁰⁰

Vaurastumisedun erottamista koskevaa säännöstä on tulkittu varsin suppeasti ja sanamuodon mukaisesti, kuten poikkeussäännöksiä kuuluukin tulkita. Ratkaisussa KKO 1992:99 oli kysymys siitä, tuliko ensiksi kuolleen puolison henkivakuutuksen perusteella maksettu korvaus erottaa lesken perillisten hyväksi PK 3:4.1:n nojalla. Henkivakuutuksen edunsaajina olivat omaiset, minkä perusteella korvaus oli maksettu leskelle ja perinnönjättäjän kuolinpesälle. Pesänjakaja oli erottanut pesästä lesken perillisten hyväksi mainitut vakuutuskorvaukset. Korkein oikeus linjasi, että PK 3:4.1:n luettelo on tyhjentävä eikä se sanamuotonsa osalta sovellu henkivakuutuskorvauksiin. Näin ollen henkivakuutuskorvauksia ei voida poikkeussäännöksen nojalla erottaa lesken perillisille. Merkitystä ei myöskään ole sillä, että henkivakuutuskorvaukset ovat vastikkeettomia ja luonteeltaan henkilökohtaisia. Näin ollen lesken mahdollisesti saamat henkivakuutuskorvaukset tulevat lesken jälkeen toimitettavassa pesänjaossa puolitettavaksi pääsäännön mukaan.

¹⁰⁰ Ehdotus 1935, s. 123; Kangas 2013, s. 449; Aarnio – Kangas 2016, s. 1108.

Vielä korkeimman oikeuden antaman ratkaisun jälkeen oikeuskirjallisuudessa on pohdittu henkivakuutuskorvausten asemaa lesken jälkeen toimitettavassa pesänjaossa. Henkivakuutuskorvausten kohteluun vaikuttavat niin testamenttia kuin avio-oikeutta koskevat määräykset, joten oikeuskirjallisuudessa vakuutuskorvausten kohtaloa ei ole pidetty niin yksiselitteisenä kuin se korkeimman oikeuden ratkaisun perusteella näyttäisi olevan.

Urpo Kankaan mukaan ensiksi kuolleen puolison toissijaisilla perillisillä ei pitäisi olla minkäänlaista oikeutta leskelle maksettua vakuutuskorvaukseen, jos ensiksi kuollut puoliso on tehnyt rajoittamattoman omistusoikeustestamentin puolisonsa hyväksi. Kankaan näkemyksen mukaan ensiksi kuolleen puolison tekemällä testamentilla olisi vielä lesken jälkeen toimitettavassa pesänjaossa sellainen vaikutus, että lesken saama henkivakuutuskorvaus erotettaisiin lesken omille perillisille.

Kangas tunnustaa kuitenkin, että tilanne on ongelmallisempi, mikäli ensiksi kuollut puoliso ei ole tehnyt rajoittamatonta omistusoikeustestamenttia lesken hyväksi. Tällöin lesken kuoltua myös vakuutuskorvaukseen sovelletaan pääsääntönä olevaa puolittamisperiaatetta, ellei ole jotakin muuta syytä, minkä vuoksi jakosuhdeluku olisi jokin muu kuin 1:2. Vielä monimutkaisemmaksi tilanne menee, mikäli puolisoilla ei ole avio-oikeutta toistensa omaisuuteen. Jakosuhdelukua määritettäessä on silloin kysyttävä, kumman omaisuutena vakuutuskorvausta on pidettävä, lesken vapaaomaisuutena vai ensiksi kuolleen puolison omana omaisuutena. Kangas katsoo, että koska vakuutusopimuslaissa (543/1994, VakSopL) ei ole säädetty henkivakuutuskorvauksen kuulumisesta vakuutuksenottajan varoihin osituksessa, on vakuutuskorvaus luettava lesken avio-oikeuden ulkopuoliseen omaisuuteen.

Kangas pitää mahdollisena, että henkivakuutuksen perusteella maksettua korvausta voitaisiin pitää PK 3:4.1:ssä mainittuihin vastikkeettomiin saantoihin rinnastuvana saantona, jolloin vakuutuskorvaus voitaisiin erottaa jaossa lesken perillisille. Samalla Kangas kuitenkin toteaa, että ratkaisun KKO 1992:99 perusteella PK 3:4.1:a ei voida soveltaa henkivakuutuskorvauksiin.¹⁰¹

Vaikka Kankaan pohdinta on syvällistä ja hän nostaa esiin mielenkiintoisia seikkoja, on silti mielestäni ainoa oikea ratkaisu soveltaa PK 3:4.1:a tiukasti sanamuotonsa mukaan. Poikkeussäännöksenä sen laaventavaa tulkintaa ei voida perustella. Lainsäätäjä on tietoisesti valinnut ne edellytykset, joilla tietty varallisuus voidaan pääsääntö ohittaen erottaa yksin lesken perillisten hyväksi.

PK 3:4.1:a voidaan siis soveltaa vain, jos sen edellyttämät tunnusmerkit täyttyvät. Ensinnäkin pesän on tullut vaurastua. Toiseksi vaurastumisen tulee johtua jostakin lainkohdassa mainitusta seikasta. Vaikka leski olisi puolisonsa kuoleman jälkeen saanut merkittävän perinnön, sitä ei

¹⁰¹ Ks. henkivakuutusten kohtelusta tarkemmin Kangas 1995, s. 383–388.

voida erottaa lesken perillisille, mikäli pesä ei ole vaurastunut. Tilanne voi olla tällainen, jos leski on ennen kuolemaansa tuhlanut tai käyttänyt saamansa perinnön. Lesken saamista vastikkeettomista suorituksista tai hänen ansiotoiminnastaan saamistaan varoista huolimatta lesken pesän säästö voi olla jopa pienempi kuin puolisoiden pesän yhteenlaskettu säästö on ollut ensiksi kuolleen puolison kuollessa.

Säännös on sanamuotonsa mukaan lesken *perillisten* suojasäännös. Leski on kuitenkin voinut tehdä omasta pesäosuudestaan testamentin muiden kuin lakimääräisten perillistensä hyväksi tai hän on voinut solmia uuden avioliiton puolisonsa kuoleman jälkeen. Lesken lakimääräiset perilliset eivät välttämättä ole hänen ainoita oikeudenomistajiaan. Niinpä on syytä tarkentaa, että PK 3:4.1:iin voivat lakimääräisten perillisten lisäksi vedota myös muut lesken oikeudenomistajat, kuten testamentinsaajat tai uusi puoliso.¹⁰²

Vaikka vaurastumisedun erottamista koskevaa säännöstä pitää tulkita ja soveltaa tiukasti sanamuotonsa mukaan, säännöksen konkreettinen soveltaminen ei onnistu yksin säännökseen nojaten. Tiukkarajaisuudesta huolimatta on tarpeen kurkistaa säännöstekstin taakse ja ottaa selvää siitä, miten lainkohtaa pitää tulkita. Seuraavaksi käyn läpi, mitä vaurastumisedulla ylipäänsä tarkoitetaan ja miten se määritetään. Sen jälkeen tarkastelen yksityiskohtaisemmin niitä eri tilanteita, joissa vaurastumisedun erottaminen lesken perillisille on mahdollista. Erityistä huomiota kiinnitän siihen, miten PK 3:4:ään vetoavien lesken perillisten on näytettävä toteen lainkohdan soveltamisedellytysten olemassaolo eri tilanteissa.

4.5.2 Vaurastumisedun määrittäminen

Kuten todettua, lesken pesän on tullut vaurastua, jotta PK 3:4.1:a voidaan soveltaa. Siksi on ensin laskettava, onko vaurastumista tapahtunut. Pesä on vaurastunut, mikäli sen loppuomaisuus on suurempi kuin alkuomaisuus. Loppuomaisuudella tarkoitetaan pesän arvoa lesken kuollessa ja alkuomaisuudella pesän arvoa ensiksi kuolleen puolison kuollessa. Sekä alku- että loppuomaisuudesta puhuttaessa tarkoitetaan pesän nettoarvoa eli pesän varoja velkojen vähentämisen jälkeen. Vaurastumisen määrittäminen on puhtaasti laskennallista. Jos loppuomaisuus on esimerkiksi 660 000 euroa ja alkuomaisuus on ollut 540 000 euroa, on vaurastumisen määrä 120 000 euroa. Vaurastumisen määrä on samalla se lesken perillisille PK 3:4.1:n nojalla mahdollisesti erotettavan vaurastumisedun enimmäismäärä.¹⁰³

¹⁰² Lohi 2006, s. 56.

¹⁰³ Savolainen 1967, s. 469–470; Kangas 2013, s. 449; Aarnio–Kangas 2016, s. 1113–1114.

Käytännössä laskelman asettama yläraja lesken perillisille erotettavasta vaurastumisedusta voi johtaa siihen, että lesken perilliset eivät saa hyväkseen lesken saamaa perintöä tai muuta lainkohdan tarkoittamaa suoritusta kokonaisuudessaan. Leski on voinut saada 170 000 euron perinnön, mutta pesä on todellisuudessa vaurastunut ainoastaan 120 000 euroa. Tällöin lesken perilliset eivät voi saada osakseen lesken saamaa perintöä sellaisenaan. Vaurastumisedun enimmäismäärän asettaminen on kuitenkin oikeudenmukainen ratkaisu, sillä leski on tällaisessa tilanteessa mitä ilmeisimmin käyttänyt osan saamastaan perinnöstä omiin elinkustannuksiinsa tai muihin menoihinsa, minkä takia pesän vaurastuminen on todellisuudessa jäänyt saatua perintöä pienemmäksi.

Oma mielenkiintoinen kysymyksensä sen sijaan on, pitääkö rahan arvon muutokset huomioida määrittäessä alkuomaisuuden arvoa. Tätä kysymystä ei ole juurikaan pohdittu oikeuskäytännössä tai oikeuskirjallisuudessa. Myös lainvalmistelutöissä asia on jätetty huomiotta. Käytännön juridiikan parissa ongelmaan saatetaan silti törmätä yllättävän usein, sillä monesti ensiksi kuolleen puolison kuoleman ja lesken kuoleman välissä on vuosia tai jopa vuosikymmeniä. Selvää on, että rahan arvo on muuttunut sitä enemmän, mitä pidempi aika kuolemantapausten väliin jää.

Ratkaisussa Turun HO 27.9.1999 S 99/26, jossa oli kysymys siitä, voidaanko lesken pesän vaurastuminen lukea lesken perillisten hyväksi PK 3:4:n nojalla, sivuttiin kysymystä rahan arvon muutosten huomioon ottamisesta. Pesänjakaja oli toimittamassaan pesänjaossa erottanut lesken perillisille 60 000 markan varallisuudenlisäyksen PK 3:4:n perusteella. Lesken perilliset olivat vaatineet, että kaikki lesken talletukset, määrältään 117 000 markkaa, olisi tullut erottaa heille sen perusteella, että ne olivat lesken ansaitsemia ja säästämiä. Todellisuudessa talletusten määrä oli ensiksi kuolleen puolison kuoleman jälkeen kasvanut noin 100 000 markkaa. Pesänjakaja oli ratkaisussaan katsonut, että pesän vaurastuminen johtui vain osittain lesken ansiotulon ja -eläkkeen säästämisestä ja oli siksi hyväksynyt lesken perillisten vaatimuksen vain 60 000 markan määräisenä.

Ensiksi kuollut puoliso oli kuollut vuonna 1974 ja leski vuonna 1990. Tapauksen kantajat eli ensiksi kuolleen puolison toissijaiset perilliset vaativat, että vuoden 1974 markka tuli muuttaa vuoden 1990 markan arvoa vastaavaksi kertoimella 3,12. Tällöin pesä olisi todellisuudessa vaurastunut vain noin 43 000 markkaa 100 000 markan sijaan. Koska asiassa oli jäänyt selvittämättä, että pesän vaurastuminen olisi johtunut lesken ansiotulojen ja -eläkkeiden säästämisestä, pesänjakajan ratkaisu oli poistettava ja asia palautettava pesänjakajalle uudelleen ratkaistavaksi. Turun

hovi oikeus ei siten ratkaisussaan ottanut kantaa siihen, pitäisikö rahan arvon muutos huomioida vaurastumisen määrää laskettaessa.

Kuten ratkaisun perusteella kaikesta huolimatta nähdään, rahan arvon muutosten huomioon ottamisella voi olla suuri vaikutus pesänjaon lopputulokseen. Jos ensiksi kuolleen puolison toissijaisten perillisten vaatimus olisi menestynyt, vaurastumisedun enimmäismääräksi olisi voitu määrittää 43 000 markkaa sen sijaan, että pesän katsottiin vaurastuneen 100 000 markkaa. Erotus on merkittävä ja vaikuttaa jo yksittäisten pesän osakkaidenkin oikeuksien toteutumiseen.

Käsillä olevaan ongelmaan on ottanut kantaa *Matti Savolainen*. Hänen mukaansa PK 3:4 näyttäisi edellyttävän, että esimerkiksi inflaatiosta johtuva rahan arvon aleneminen voitaisiin lukea lesken perillisten hyväksi.¹⁰⁴ Alkuomaisuuden määrittäminen edellyttää joka tapauksessa markkojen muuntamista euroiksi, jos ensiksi kuollut puoliso on kuollut ennen euron käteisvaluutan käyttöönottoa 1.1.2002. Yksinkertaisimmillaan tämä tapahtuu jakamalla markkamäärä luvulla 5,94573. Mikäli myös varsinaiset rahan arvon muutokset on otettava huomioon, tulee alkuomaisuuden määrittämisestä monimutkaisempaa. Myös loppuomaisuuden määrittämiseen voi liittyä haasteita. Lesken reaalisessa pesään voidaan joutua lisäämään tiettyjä laskennallisia eriä. Esimerkiksi toissijaisten perillisten vaatiman PK 3:3.1:n mukaisen menestyneen vastikkeevaatimuksen myötä pesän arvoon lisätään omaisuuden vähenemisen arvo.¹⁰⁵

PK 3 luvussa ei ole varsinaisia määräyksiä siitä, pitääkö lesken perintönä, lahjana tai testamentilla saaman omaisuuden arvonnousu tai -lasku ottaa huomioon lesken jälkeen toimitettavassa pesänjaossa. Edellä olen todennut, että esimerkiksi lesken järkevästä talouden hallinnoimisesta johtuva pesän arvon nousu jaetaan ensiksi kuolleen puolison toissijaisten perillisten ja lesken perillisten kesken suhteellisuusperiaatetta noudattaen. *Urpo Kangas* on kuitenkin katsonut, että pesänjaossa tulisi huomioida ajan kulumisen vaikutus omaisuuden arvonnousuun tai -laskuun, sillä arvonnousujen huomioon ottamatta jättäminen olisi perintökaaren esitöiden hengen vastaista. Jos leski on puolisonsa kuoleman jälkeen saanut PK 3:4:ssä tarkoitetun vastikkeettoman saannon, jonka arvo on ajan kuluessa noussut, tulee sekä toissijaisten perillisten että lesken perillisten saada osakseen heille kuuluvaan pesäosuuteen kohdistuva arvonnousu. Myös *Tuulikki Mikkola* on samoilla linjoilla. Pääsääntöisesti pesän arvonnousut jaetaan suhteellisuusperiaatetta noudattaen. Kuinka tällaiset saantohetken ja lesken kuoleman välisenä aikana tapahtuneet arvonnousut tai -laskut sitten otetaan huomioon? Vastaus on yksinkertainen: lesken pesä

¹⁰⁴ Savolainen 1967, s. 470 alaviite.

¹⁰⁵ Ks. loppuomaisuuden määrittämisestä tarkemmin Savolainen 1967, s. 470–471.

arvostetaan puhtaasti jakohetken mukaiseen arvoon. Tällöin arvonnousu sisältyy jaettavaan pesään. Sen sijaan, jos leski on saanut lainkohdan tarkoittaman vastikkeettoman saannon vain hieman ennen kuolemaansa, lesken perillisille voidaan PK 3:4.1:n perusteella erottaa vain kyseisen perinnön, testamenttisaannon tai lahjan nimellisarvo, sillä ajan kuluminen ei ole ehtinyt vaikuttaa omaisuuden arvoon.¹⁰⁶

Pelkkä vaurastumisen määrän selvittäminen ei vielä riitä. Kun sekä vaurastumisedun enimmäismäärä että todellisen lisäyksen suuruus on onnistuttu määrittämään, täytyy lisäys konkreettisesti ottaa huomioon, kun eloonjääneen puolison toissijaisten perillisten ja lesken perillisten pesäosuuksia määrätään. Perintökaassa ei ole ohjetta siitä, miten se tapahtuu. Savolainen on katsonut, että luontevin tapa on jättää lisäyksen arvoa vastaava osa lesken jäämistön ulkopuolelle määritettäessä pesäosuuksia suhteellisuusperiaatteen mukaisesti. Tällöin lesken perilliset saavat itselleen ainakin vaurastumisen määrän, vaikka muutoin heidän osuutensa pesästä olisikin nolla.¹⁰⁷ Selvennän tätä esimerkin avulla:

A:n ja B:n avioliitto on päättynyt B:n kuolemaan. Heillä on ollut avio-oikeus toistensa omaisuuteen. B:n kuollessa häneltä jäi varoja 120 000 euroa ja A:lla oli omia varoja 180 000 euroa. Leski A kuoli kymmenen vuotta myöhemmin, jolloin hänen pesänsä säästö oli yhteensä 310 000 euroa. A oli leskeysaikanaan saanut 40 000 euron perinnön, jonka hänen perillisensä vaativat erotettavaksi PK 3:4:n nojalla.

Ensin on selvitettävä, onko vaurastumista tapahtunut. Vähentämällä loppuomaisuudesta alkuomaisuus saadaan selville vaurastumisen määrä. A:n kuollessa loppuomaisuus oli 310 000 euroa, kun taas B:n kuollessa alkuomaisuus oli 300 000 euroa (120 000 + 180 000). Todetaan, että pesä on vaurastunut 10 000 euroa (310 000 - 300 000). A:n saama perintö on todellista vaurastumista suurempi, mutta vaurastumisetuna lesken perillisille voidaan erottaa vain vaurastumisedun enimmäismäärä 10 000 euroa.

B:n toissijaisten perillisten pesäosuutta laskettaessa vaurastumisen määrä jätetään siis lesken pesän ulkopuolelle (310 000 - 10 000 = 300 000). Toissijaisille perillisille tuleva osuus on pääsääntön mukaan puolet lesken pesästä eli 150 000 euroa (300 000 / 2). Lesken perillisille tuleva osuus saadaan vähentämällä lesken reaalisesta pesästä toissijaisille perillisille kuuluva pesäosuus (310 000 - 150 000 = 160 000). Näin lesken perillisten hyväksi luetaan pesän todellinen vaurastuminen 10 000 euroa, minkä lisäksi he saavat puolittamisperiaatteen mukaisen osuutensa 150 000 euroa.

¹⁰⁶ Ks. arvonnoususta Kangas 1993, s. 210–215; Mikkola 2010, s. 58.

¹⁰⁷ Savolainen 1967, s. 472–473.

4.5.3 Lesken saama perintö, testamentti tai lahja

PK 3:4.1:n mukaan pesän vaurastuminen voidaan lukea lesken perillisten hyväksi, jos leski on puolisonsa kuoleman jälkeen saanut perintönä, testamentilla tai lahjana vastaavan omaisuuden. Lainkohta vaikuttaa varsin selvältä ja sen soveltaminen yksinkertaiselta. Kun on saatu selvitettyä, että PK 3:4:n mukaista vaurastumista on tapahtunut, voidaan lesken saamat edellä mainitut vastikkeettomat saannot erottaa pesästä lesken oikeudenomistajille. Ei liene myöskään epäselvää, mitä perinnöllä, testamentilla tai lahjalla tarkoitetaan. Lainkohdan sanamuodon mukaan on silti selvitettävä, että leski on saanut omaisuutta nimenomaan perintönä, lahjana tai testamentilla. Kysymys kuuluukin, millaista selvitystä edellytetään ja kenen vastuulla selvityksen tekeminen on.

Vastaus kysymykseen näyttötaakasta on yksiselitteinen. Lainkohtaan vetoavilla lesken perillisillä on velvollisuus näyttää toteen, että lainkohdassa asetetut edellytykset täyttyvät. Perinnön, testamenttisaannon ja lahjan kohdalla riittää, että lesken perilliset osoittavat lesken saaneen tällaisen vastikkeettoman varallisuudenlisäyksen puolisonsa kuoleman jälkeen. Sen sijaan syyhteyden olemassaoloa vastikkeettoman saannon ja pesän vaurastumisen välillä heidän ei tarvitse näyttää toteen. Tällaiseen lainsäädäntöratkaisuun on päädytty, sillä olisi liian monimutkaista, kenties jopa mahdotonta, selvittää, kuinka paljon vastikkeeton saanto lopulta on lesken pesää vaurastuttanut.¹⁰⁸ Lesken perillisten osuuteen voidaan erottaa lesken saama perintö, testamentti tai lahja, vaikka leski tosiasiallisesti olisikin kyseisen omaisuuserän eläessään tuhlannut tai esimerkiksi lahjoittanut edelleen. Tällöin pesän vaurastuminen todellisuudessa on johtunut pääasiassa muista seikoista, mutta se ei poista lesken perillisiltä oikeutta saada osakseen vaurastumisetua PK 3:4:n nojalla.

Millaista näyttöä lainkohdan tarkoittamasta vastikkeettomasta saannosta sitten edellytetään? Nähdäkseni riittää, että lesken perilliset esittävät vaikkapa saantokirjan, kuten lainvoimaisen testamentin tai perinnönjakosopimuksen taikka lahjakirjan. Testamentti- ja perintösaannot ovat kenties vielä helpommin toteennäytettävissä kuin osa lahjoituksista. Omaisuuden siirtyminen testamentilla tai perintönä edellyttää aina allekirjoitettua asiakirjaa, joko PK 10 luvun muotomääräykset täyttävää ja lainvoiman saanutta testamenttia tai PK 23 luvun mukaista perinnönjakokirjaa. Sen sijaan lahjoista vastaavanlaisia saantokirjoja ei välttämättä aina laadita, sillä sääntely ei sitä edellytä. Poikkeuksen muodostavat kiinteän omaisuuden lahjoitukset, joista on

¹⁰⁸ Kangas 1993, s. 210; Lohi 2006, s. 56; Walin – Lind 2008, s. 115.

laadittava maakaaren (540/1995, MK) muotovaatimukset täyttävä lahjakirja. Voitaneen olettaa, että lahjat, joita lesken perilliset PK 3:4.1:n perusteella vaativat erotettavaksi itselleen, ovat yleensä määrältään tavanomaista lahjaa suurempia. Pienemmistä lahjoituksista lesken perillisillä ei välttämättä edes ole tietoa, mutta lesken saamista arvoltaan merkittävistä lahjoista he kenties ovat tietoisia. Arvoltaan suuremmista lahjoista mitä todennäköisimmin on laadittu asianmukaiset lahjakirjat, jolloin lahjoituksen toteennäyttäminen on helppoa, kunhan asiakirjat vain ovat tallessa.

Aina lesken perillisillä ei kuitenkaan ole esittää saantokirjaa: se on voinut hävitä tai sellaista ei välttämättä ole koskaan laadittukaan. Selvitykseksi vastikkeettomasta saannosta täytyy tällöin riittää jokin muu peruste, sillä näyttökynnystä ei voida nostaa turhan korkeaksi. Lesken vastikkeetta saamien kiinteistöjen osalta saantoperuste on yleensä helposti selvitettävissä lainhuutoja kiinnitysrekisteristä, johon voidaan MK 7:5:n nojalla merkitä myös saantotiedot. Irtaimen omaisuuden osalta saantoperusteen toteennäyttäminen voi olla vaikeampaa. Pitäisin mahdollisena, että lesken saama rahasuoritus voitaisiin näyttää toteen myös esimerkiksi pankkitilin tiliotteella. Tilitapahtuman viestikenttään on saatettu esimerkiksi merkitä, että suorituksessa on ollut kysymys lahjasta tai perinnöstä. Haasteeksi voi kuitenkin muodostua, että vanhoja tiliotteita ei välttämättä ole enää tallessa tai edes pankista saatavissa.

4.5.4 Lesken harjoittama ansiotoiminta

Eloonjääneen puolison saamien perintö- ja testamenttisaantojen sekä lahjojen lisäksi PK 3:4.1:n mukaan lesken perillisten hyväksi voidaan erottaa myös lesken ansiotoiminnasta johtuva pesän vaurastuminen. Edellytyksenä tällöin on, että vaurastuminen johtuu nimenomaan ensiksi kuolleen puolison kuoleman jälkeen harjoitetusta ansiotoiminnasta. Toisin kuin vastikkeettomien saantojen perusteella tapahtunut vaurastuminen, on lesken ansiotoiminnasta johtuva pesän vaurastuminen aiheuttanut ongelmia lainkohdan soveltamisessa.¹⁰⁹ Säännöksen onnistunut soveltaminen edellyttää, että soveltaja tuntee säännöksen taustat ja tietää, miten sitä pitää tulkita. Lainkohdan sanamuoto jättää tulkinnanvaraa, johon vastauksia on haettava erityisesti lain esitöistä sekä oikeuskäytännöstä. Ensiksi on kysyttävä, mitä lainkohdassa tarkoitetaan ansiotoiminnalla, ja toiseksi on selvitettävä, millaista näyttöä siitä edellytetään.

Vuoden 1935 ehdotuksessa lähdetään siitä, että lesken harjoittamasta erityisestä taloudellisesta toiminnasta johtuva pesän vaurastuminen voi mahdollistaa puolittamisperiaatteesta

¹⁰⁹ Norri 1994, s. 708.

poikkeamisen. Jos leski on säästänyt tällaisesta toiminnasta kertynyttä tuloa ja pesä on vaurastunut, voidaan säästetty tulo erottaa lesken perillisille. Kohtuuskäytökulmat puhuvat sen puolesta, että lesken perilliset saavat osakseen lesken aktiivisesta toiminnasta koituneen arvonnäköisyyden.¹¹⁰ Tätä kattavammin kotimaisissa lain esitöissä ei ole otettu kantaa siihen, mitä ansiotoiminnalla tai erityisellä taloudellisella toiminnalla tarkoitetaan. Koska suomalainen perintölainsäädäntö muistuttaa pitkälti Ruotsin sääntelyä ja perintökaaren uudistamisen yhteydessä mallia on haettu juuri ruotsalaisista säännöksistä esitöineen, voidaan ruotsalaiseen lainvalmisteluaineistoon tukeutua etsittäessä vastausta kysymykseen ansiotoiminnan käsitteen laajuudesta. Ruotsin perintölain valmisteluaineistossa todetaan, että jos eloonjäänyt puoliso on säästänyt työstään saamia tuloja ja pesä on siitä syystä vaurastunut, voidaan vaurastuminen erottaa eloonjääneen puolison perillisten hyväksi. Samoin kohdellaan lesken harjoittamasta elinkeinotoiminnasta kertyneitä tuloja.¹¹¹

Aulis Aarnio ja *Urpo Kangas* ovat kuitenkin nostaneet esiin, että perintökaareissa käsitteenä on käytetty juuri ansiotoimintaa (*förfärvsverksamhet*), kun taas Ruotsin vastaavassa *Ärvedabalken*in säännöksessä käsitteenä on *förfärvsarbete*, jonka suomenkielinen käännös on ansiotyö. Tämä johtaa kysymään, onko suomalaisella ja ruotsalaisella säännöksellä myös sisällöllistä eroa. Toisin sanoen on kysyttävä, onko suomalaisen säännöksen piiriin tarkoituksella rajattu ainoastaan sellainen toiminta, jossa leski kantaa yrittäjäriskiä, vai voidaanko lainkohdan katsoa sisältävän myös ansiotyössä käymisen. Aarnion ja Kankaan mukaan lainkohdan tarkoittama ansiotoiminta käsittää elinkeinotoiminnan, jota leski harjoittaa yrittäjänä ja johon liittyy yrittäjäriski. Vaurastumisedun erottaminen kuitenkin olisi mahdollista myös silloin, kun eloonjäänyt puoliso on kerryttänyt varallisuuttaan henkilökohtaisella työpanoksella ja pesä on lesken tekemän työn johdosta vaurastunut. Työansioden säästäminen siis voi oikeuttaa vaurastumisedun erottamiseen.¹¹²

Yrittäjäriskin sisältävän ansiotoiminnan ja tavallisen ansiotyön asettaminen samalle viivalle tässä yhteydessä on perusteltua. Jos ansiotoiminnalla ymmärrettäisiin vain varsinainen elinkeinotoiminta, asetettaisiin yrittäjinä toimineet ja muualla töissä olleet lesket ja heidän perillissensä eriarvoiseen asemaan. Sillä, ovatko eloonjääneen puolison säästämät varat peräisin

¹¹⁰ Ehdotus 1935, s. 123. Ehdotuksessa tuodaan lisäksi ilmi, että arvonnousu voi johtua osin lesken ansiotoiminnasta ja osin pesän muiden varojen tuotosta. Tällöin nämä molemmat seikat on otettava asianmukaisesti jaossa huomioon.

¹¹¹ SOU 1925:43, s. 183–184. Jos leski on harjoittanut elinkeinotoimintaa, täytyy lisäksi huomioida, että vain elinkeinotoiminnasta työn perusteella saatu tulo voidaan ottaa vaurastumisetuna huomioon. Pääomatulot sen sijaan jaetaan toissijaisten perillisten ja lesken perillisten kesken.

¹¹² Aarnio – Kangas 2016, s. 1109–1110.

yritystoiminnasta vai ansiotyöstä, ei pitäisi olla merkitystä. Molemmat vaativat leskeltä aktiivista toimimista. Jos lainkohdan soveltamisen edellytyksenä olisi nimenomaisesti elinkeinotoiminnan harjoittaminen, jäisi säännös usein soveltamatta, sillä yrittäjänä toimiminen on harvinaisempaa kuin ansiotyössä käyminen.

Sen jälkeen, kun on saatu selvitettyä, että myös ansiotyöstä kertyneet tulot voidaan lukea PK 3:4:n piiriin, herää kysymys eloonjääneen puolison saamien muiden tulojen ja suoritusten kohtelusta. Aiemmin kappaleessa 4.5.1 olen todennut, että lesken saamia henkivakuutuskorvauksia ei voida pitää PK 3:4:n tarkoittamina tuloina tai saantoina. Voidaanko lesken saamat ja säästämät eläketulot kuitenkin erottaa hänen perillisilleen vaurastumispykälän mukaan?

Leskelle kertyneiden eläkkeiden kohtelusta on jonkin verran oikeuskäytäntöä. Kouvolan hovioikeuden ratkaisussa 28.2.1986 S 84/286 oli kysymys siitä, voitiinko eläkkeiden säästäminen katsoa lainkohdan tarkoittamaksi ansiotoiminnaksi. Hovioikeuden kanta oli selvä: lesken virkasuhteeseen perustuneen ansioeläkkeen säästäminen täytti PK 3:4.1:n edellytykset ja pesän vaurastuminen voitiin lukea lesken perillisten hyväksi siltä osin, kuin vaurastuminen oli johtunut ansioeläkkeen säästämisestä. Sen sijaan lesken saamaa perhe-eläkettä ei voitu erottaa lesken perillisille vaurastumisena, sillä se ei perustunut lesken tekemään ansiotyöhön tai ansiotoimintaan.

Myös toisessa Kouvolan hovioikeuden ratkaisussa (12.4.2001 S 00/301) otettiin kantaa lesken saamien eläkkeiden ja muiden korvausten kohteluun vaurastumisedun erottamista silmällä pitäen. Asian taustalla oli pesänjakajan toimittama jako, jota lesken perilliset moittivat. Leski oli puolisonsa kuoleman jälkeen saanut maatalousyrittäjäeläkettä noin 50 000 markkaa, kansaneläkettä noin 211 200 markkaa sekä sotilasvammakorvauksia 346 136,50 markkaa, minkä lisäksi hän oli saanut korkotuloja pankkitalletuksista sekä metsänmyyntituloja 233 560,08 markkaa. Pesänjakaja oli toimittamassaan jaossa katsonut, että pesä ei ollut vaurastunut PK 3:4:n edellyttämällä tavalla, ja pesä tuli jakaa puolittamisperiaatteen mukaan. Maatalousyrittäjäeläke siinänsä olisi täyttänyt lainkohdan mukaisen ansiotoiminnan vaatimukset, mutta pesänjakajan mukaan kyseinen eläketulo oli ollut niin vähäistä, että pesä ei ollut sen perusteella vaurastunut lain vaatimalla tavalla.

Lesken perilliset vaativat, että maatalousyrittäjäeläkkeen ohella myös sotilasvammakorvauksia oli pidettävä lainkohdan tarkoittamina henkilökohtaisina ansiotuloina. Hovioikeus pysytti asiassa Lappeenrannan käräjäoikeuden ratkaisun, jossa oli kattavasti otettu kantaa niin

maatalousyrittäjäeläkkeen kuin sotilasvammakorvauksen asemaan. Käräjäoikeuden mukaan maatalousyrittäjäeläkettä voitiin pitää PK 3:4:ssa tarkoitettuna ansiotulona. Sotilasvammakorvauksen asema sen sijaan ei ollut yhtä selvä. Sen tulkitsemista ansiotoiminnan tuloksi puolsi, että korvausta maksettiin sotaan osallistumisesta johtuvan alentuneen työkyvyn vuoksi. Toisaalta tätä tulkintaa vastaan puhui se, että lainkohdassa edellytettiin nimenomaan ”toimintaa”. Lainsäätäjän tarkoituksena oli ollut erottaa toisistaan sellaiset tulot, joilla oli yhteys lesken harjoittamaan aktiiviseen toimintaan, sekä tulot, joilla ei ollut tällaista yhteyttä. Sotilasvammakorvaus oli sitä paitsi kaikille yhtä suuri, joten sitä oli vaikea tulkita ansiotoiminnan tuloksi. Lesken perilliset olivat vedonneet korvauksen henkilökohtaiseen luonteeseen, mutta käräjäoikeus katsoi, että sillä ei ollut merkitystä. Ratkaisevaa oli ainoastaan tulon liittyminen ansiotoimintaan. Käräjäoikeuden mukaan sotilasvammakorvausta ei voitu pitää PK 3:4:n tarkoittamana tulona. Siitä, että kansaneläke ei ollut lainkohdan tarkoittama suoritus, asianosaiset olivat olleet yksimielisiä. Myös käräjäoikeus katsoi samoin.

Mainittujen hovioikeuden ratkaisujen perusteella voidaan tehdä se johtopäätös, että vaurastumispykälän nojalla voidaan lesken perillisille erottaa vain sellaisia tuloja, jotka ovat sidoksissa lesken aktiiviseen toimintaan, kuten työssäkäyntiin tai elinkeinon harjoittamiseen. Kansaneläkelain (568/2007) nojalla maksettavia eläkkeitä, kansaneläkettä ja perhe-eläkettä, ei voida lukea lainkohdassa tarkoitetuiksi suorituksiksi, sillä ne eivät ole yhteydessä lesken harjoittamaan toimintaan. Sen sijaan ansiotulo ja -eläke ovat sellaisia eriä, jotka voidaan vaurastumisetuna erottaa lesken perillisille.

Matti Norri on lisäksi nostanut esiin, että ansiotulon tai -eläkkeen kertymisajankohdalla ei ole merkitystä. Ratkaisevaa on, milloin kyseinen erä on ansaittu. Tämä tarkoittaa, että jos eloonjäänyt puoliso on jo ennen ensiksi kuolleen puolison kuolemaa harjoittanut ansiotoimintaa, jaetaan tästä saadut tulot molempien perillistahojen hyväksi. Ensiksi kuolleen puolison kuoleman jälkeen ansaitut varat sen sijaan voidaan erottaa lesken perillisille. Vastaavasti jos leski on ollut eläkkeellä jo ensiksi kuolleen puolison kuollessa, ”leskenä ollessa kertyneistä, mutta ennen ensiksi kuolleen kuolemaa harjoitettuun ansiotoimintaan perustuneista eläkkeistä säästyneet varat jaetaan puoliksi ensiksi kuolleen perillisten ja lesken perillisten kesken”.¹¹³ Tulkintani on, että aina, kun leski on ollut eläkkeellä jo puolisonsa kuollessa ja nauttinut aiemmin tekemäänsä ansiotyöhön perustuvaa eläkettä, noudatetaan säästettyjen eläkkeiden osalta puolittamisperiaatetta. Tällöin eläketulo nimittäin perustuu molempien puolisoitten elinaikana harjoitettuun

¹¹³ Norri 1994, s. 709.

toimintaan. Jos taas leski on leskeksi jäädessään ollut työelämässä ja jatkanut vielä puolisonsa kuoleman jälkeen ansiotyötä tai -toimintaa, voidaan tähän puolison kuoleman jälkeen tehtyyn ansiotyöhön perustuva ansioeläke erottaa lesken perillisille vaurastumisetuna. Ennen puolison kuolemaa tehtyyn ansiotyöhön perustuvaa eläkettä sen sijaan ei voida erottaa lesken perillisille. Käytännössä rajanveto aiheuttaa ongelmia lainkohdan soveltamisessa, sillä niin molempien puolisoitten elinaikana tehtyyn ansiotyöhön perustuvat kuin leskeysaikana tehtyyn ansiotyöhön perustuvat eläketulot ovat mitä todennäköisemmin sekoittuneet toisiinsa ja niiden erottaminen toisistaan on vaikeaa.

Edellä esitetyn perusteella havaitaan, että suurin merkitys ansiotoiminnasta johtuvan vaurastumisedun erottamisella on tilanteissa, joissa eloonjäänyt puoliso on jäänyt leskeksi suhteellisen nuorena. Työelämässä ollut nuori leski on ehtinyt puolisonsa kuoleman jälkeen kerryttää niin ansiotulojaan kuin ansioeläkettään. Mitä pidempään leski on ehtinyt olla työelämässä puolisonsa kuoleman jälkeen, sitä suurempi osuus hänelle kertyneestä ansioeläkkeestä perustuu nimenomaan leskeysaikana tehtyyn ansiotyöhön. Ainakin todennäköisyys sille, että pesän vaurastuminen on johtunut lesken harjoittamasta ansiotoiminnasta, on tällöin suurempi.

Jotta vaurastumisedun erottaminen ei olisi liian helppoa, täytyy muistaa, että lesken säästämiä ansioeläkkeitä tai -tuloja ei voida sellaisenaan erottaa lesken perillisille. Jos on esimerkiksi selvitetty, että leski on saanut puolisonsa kuoleman jälkeen palkkatuloja yhteensä 300 000 euroa, on tästä vähennettävä se summa, jonka leski on tarvinnut omiin elinkustannuksiinsa ja toimeentuloonsa. Osa saaduista tuloista on luonnollisesti mennyt kulutukseen, joten koko tuloa ei voida pitää vaurastumisetuna. Saadusta tulosta reaalisesti säästetty osuus sen sijaan voidaan erottaa lesken perillisille.¹¹⁴ Mikäli leskellä on PK 3:4.1:n tarkoittamien tulojen lisäksi muita tuloja, on menot ja kulutus suhteutettava eri tulolajeihin.¹¹⁵ Ei siis voida ajatella, että leski olisi säästänyt nimenomaan ansiotulonsa tai -eläkkeensä ja käyttänyt kulutukseen pelkästään muita tulojaan. On mahdollista, että eläkkeellä oleva leski saa ansioeläkkeen lisäksi esimerkiksi kansaneläkettä tai perhe-eläkettä. Tällöin lesken kulutus on myös jaettava kaikkien hänen saamiensa eläkelaajien kesken. Kuten edellä olen todennut, tulot usein sekoittuvat keskenään. Siksi olisikin käytännössä mahdotonta näyttää toteen, että leski olisi käyttänyt kulutukseen ainoastaan muita tuloja ja säästänyt kaikki saamansa ansiotulot ja -eläkkeet.

¹¹⁴ SOU 1925:43, s. 183–184; Aarnio – Kangas 2016, s. 1111–1112.

¹¹⁵ Wallin – Lind 2008, s. 116.

Toisin kuin PK 3:4.1:ssa mainittujen vastikkeettomien saantojen osalta, edellytetään lainkohdan tarkoittamalta ansiotoiminnalta ja pesän vaurastumiselta syy-yhteyttä. Tämä on selvästi luettavissa jo säännöksen sanamuodosta: vaurastumisen edellytetään johtuvan ansiotoiminnasta. Ei siis riitä, että eloonjäänyt puoliso on harjoittanut ansiotoimintaa ja että pesä on samanaikaisesti vaurastunut. Olennaista on, että vaurastuminen on johtunut nimenomaan ansiotoiminnasta.¹¹⁶ Kausaliteettivaatimuksen myötä herää kysymys näyttötaakasta ja vaadittavasta näytöstä. Kenen vastuulla on selvittää, että pesän vaurastuminen johtuu nimenomaan lesken harjoittamasta ansiotoiminnasta? Entä millaista näyttöä siitä vaaditaan?

Koska PK 3:4 on nimenomaan lesken perillisten suojasäännös, on näyttötaakka lainkohdan soveltamisen edellytysten olemassaolosta luonnollisesti lesken perillisillä eli sillä taholla, joka säännökseen voi vedota. Kausaliteettivaatimuksen vuoksi ansiotoiminnasta johtuvasta vaurastumisesta edellytetään laajempaa näyttöä kuin lesken saamista vastikkeettomista saannoista. Perintökaaren esitöissä ei ole tarkasteltu näyttötaakkaa ja näyttöä koskevia kysymyksiä lainkaan. Oikeuskirjallisuudessa on tunnustettu, että vaatimus syy-yhteyden toteennäyttämisestä on selvä, mutta aiheuttaa helposti näyttöongelmia. Lesken perillisiltä ei esimerkiksi voida vaatia täydellistä näyttöä ansiotoiminnan ja vaurastumisen välisestä syy-yhteydestä.¹¹⁷ Sen selvittämiseksi, millaista näyttöä pidetään riittävänä, on syytä tukeutua oikeuskäytäntöön. Korkeimman oikeuden ennakkopäätöksiä asiasta ei ole, mutta muutamissa hovioikeustason ratkaisuisia asiaa on joissain määrin käsitelty.

Helsingin hovioikeuden ratkaisussa 25.11.1992 S 91/1078 oli kysymys siitä, voitiinko pesänjako oikaista niin, että PK 3:4.1 tulisi sovellettavaksi ja pesän vaurastuminen täten erotettavaksi lesken perillisten hyväksi. Riidatonta oli, että pesä oli vaurastunut. Lesken perilliset olivat esittäneet, että leski oli säästänyt kaikki saamansa virkaeläkkeet ja käyttänyt kulutukseen vain leskeneläkkeen, minkä vuoksi pesän arvo oli kasvanut 180 000 markkaa ensiksi kuolleen puolison kuoleman jälkeen. Kantajat taas olivat esittäneet, että pesän vaurastuminen johtui pääasiassa ensiksi kuolleen puolison tilivaroille maksetuista talletuskoroista, joiden määrä oli yli 100 000 markkaa. Alioikeus katsoi, että lesken saamasta eläkkeestä tuli joka tapauksessa vähentää lesken toimeentuloonsa tarvitsemien varojen määrä eikä virkaeläkettä voinut sellaisenaan erottaa lesken perillisille. Kun tämän lisäksi huomioitiin kertyneet talletuskorot, alioikeus katsoi, että

¹¹⁶ Syy-yhteyden vaatimuksesta ks. Lohi 2006, s. 56.

¹¹⁷ Walin – Lind 2008, s. 116.

asiassa jäi näyttämättä syy-yhteys eläkkeiden säästämisen ja pesän vaurastumisen välillä. Hovioikeus pysytti alioikeuden ratkaisun.

Ratkaisussa ei oikeastaan otettu kantaa siihen, millaista näyttöä syy-yhteyden olemassaolosta edellytetään. Lesken perilliset olivat näyttäneet, että leski oli puolisonsa kuoleman jälkeen saanut virkaeläkettä yhteensä noin 290 000 markkaa. Sen sijaan oli jäänyt osoittamatta, että leski olisi säästänyt saamansa virkaeläkkeet ja siten saanut aikaan pesän vaurastumisen. Ratkaisun perusteella ei voida päätellä, miten lesken perillisten olisi pitänyt näyttää toteen, että leski oli säästänyt nimenomaan virkaeläkkeensä.¹¹⁸ Pikemminkin ratkaisevaa asiassa näytti olevan se, että vastaajat olivat ikään kuin vastanäyttönä esittäneet, että ensiksi kuolleelta puolisolta jääneet varat olivat lesken hallinnon aikana tuottaneet merkittävästi ja täten vaurastuttaneet pesää. Lesken perillisiltä vaadittavan näytön laatuun ja määrään ei siis tarvinnut ottaa juurikaan kantaa. Myös Turun hovioikeuden ratkaisussa 23.10.1996 S 96/483 painotettiin, että näyttötaakka ansiotoiminnan ja pesän vaurastumisen välisestä syy-yhteydestä on vaurastumisedun erottamista vaativilla lesken perillisillä. Ratkaisussa ei kuitenkaan tarkemmin eritelty vaadittavaa näyttöä eikä sen riittävyyttä.

Kouvolan hovioikeuden ratkaisussa 12.4.2001 S 00/301, jota olen käsitellyt myös aiemmin tässä luvussa, otettiin tarkemmin kantaa syy-yhteyden vaatimukseen ja näyttöä koskeviin ongelmiin. Tapauksessa lesken perilliset vaativat muun muassa, että lesken säästämä maatalousyrittäjäeläke pitäisi erottaa heille PK 3:4.1:n mukaisena vaurastumisetuna. Näyttönä mainittujen eläketulojen säästämisestä lesken perilliset esittivät tiliotteita parin vuoden ajalta. Tiliotteista ilmeni, että maatalousyrittäjäeläke oli sekoittunut muiden tulojen ja varojen kanssa, minkä lisäksi se oli ollut suhteellisesti vain pieni osa lesken kaikista tuloista. Vaikka tapauksessa maatalousyrittäjäeläkettä ei voitukaan erottaa lesken perillisille sen takia, että pesän vaurastuminen johtui pääasiassa muista syistä, voidaan ratkaisusta tehdä se johtopäätös, että esimerkiksi tiliotteet voivat riittää näytöksi. Ratkaisussa nostettiin kuitenkin esiin, että leski ei ollut käsitellyt saamaansa maatalousyrittäjäeläkettä erillisenä eränä, mikä oli käynyt ilmi nimenomaan tiliotteista ja mikä osaltaan aiheutti syy-yhteyden puuttumisen.

Ratkaisussa nostettiin esiin lainkohdan perimmäinen tarkoitus, joka on syytä muistaa myös syy-yhteydskysymyksen kohdalla. PK 3 luvun säännösten tarkoituksena on pitää eloonjääneen

¹¹⁸ Vaikka lesken perilliset olisivat kyenneet näyttämään toteen sen, että leski oli säästänyt kaikki saamansa virkaeläkkeet, ei vaurastumisetua olisi voitu pelkästään sillä perusteella erottaa lesken perillisille. Säästetyistä eläkkeistä olisi pitänyt siitä huolimatta vähentää se määrä varoja, minkä leski olisi tarvinnut toimeentuloonsa. Kuten edellä olen todennut, kulutus pitää jakaa eri tulolajien kesken.

puolison pesän jako yksinkertaisena toimituksena. Lainsäätäjät ei ole tarkoittanut, että lesken kuoleman jälkeen puolisoitten oikeudenomistajat joutuisivat juurta jaksaa selvittämään, miten leski on omaisuutta puolisonsa kuoleman jälkeen hallinnut ja kuinka suuri osa pesän varoista on tosiasiallisesti lesken itse aktiivisesti kerryttämää. Kausaliteettivaatimus käy kuitenkin selvästi ilmi jo lainkohdan sanamuodosta, joten se on tulkinnassa ratkaiseva kriteeri.

Siitä huolimatta, että lesken harjoittaman ansiotoiminnan ja pesän vaurastumisen välisen syy-yhteyden arvioinnista on oikeuskäytäntöä, selvää rajaa näytön riittävyydelle ei rakennu. Ratkaisujen valossakin jää hieman auki, millaista näyttöä vaurastumispykälään vetoavien lesken perillisten on esitettävä väitteensä tueksi. Selvää on, että täydellistä näyttöä ei voida vaatia, sillä se johtaisi siihen, että ansiotoiminnasta johtuvan vaurastumisedun erottaminen ei olisi milloinkaan mahdollista. Jonkinasteista näytön epätäydellisyyttä on siedettävä, jotta lesken perilliset voivat saada oikeutensa toteutetuksi. Vaikuttaa siltä, että näytön riittävyuden arviointi on hyvin tapauskohtaista. Käytännössä menestyksekkäs vaurastumisedun erottamista koskeva vaatimus kuitenkin edellyttää, että lesken perilliset esittävät asiakirjoja siitä, että leski on säästänyt ansiotulonsa ja täten vaurastuttanut pesää. Pelkkä suullinen väite syy-yhteyden olemassaolosta ei yksin riitä.

5 POIKKEUSPERUSTEIDEN YHTÄAIKAISUUS

PK 3 luvun säännökset, joilla puolittamisperiaatteesta voidaan poiketa, eivät ole toisiaan pois-sulkevia. Jo perintökaaren esitöissä on tunnistettu, että vastikkeen suorittaminen ja vaurastumisedun erottaminen voivat tulla eteen samassa pesänjaossa.¹¹⁹ Ensiksi kuolleen puolison toissijaiset perilliset voivat vaatia vastiketta PK 3:3:n nojalla samanaikaisesti, kun lesken perilliset vaativat vaurastumisedun erottamista PK 3:4:n nojalla. Lesken pesä on nimittäin voinut vaurastua PK 3:4:n edellyttämällä tavalla, vaikka leski olisikin lahjoittamalla omaisuuttaan aiheuttanut omaisuuden olennaisen vähentymisen niin, että toissijaisille perillisille on syntynyt PK 3:3:n mukainen vastikeoikeus. Sekä vastikevaatimus että vaurastumisedun erottamista koskeva vaatimus voivat menestyä yhtä aikaa. Kuinka tällaiset vastakkaiset vaatimukset sitten otetaan jaossa huomioon?

Sinänsä vaatimusten yhtäaikaisuus ei ole ongelma. Pesänjakolaskelmaan vain tulee useampi huomioon otettava tekijä lisää. Koska lesken pesästä erotetaan aina ensin toissijaisille perillisille kuuluva pesäosuus, on vastikevaatimus otettava huomioon ennen vaatimusta vaurastumisedun erottamisesta. Tämä käy ilmi myös PK 3:4.2:n sanamuodosta, jonka mukaan PK 3:3:n mukainen vähentyminen on otettava huomioon lesken perillisen vaatiessa vaurastumisedun erottamista. Vaatimusten yhtäaikaisuus ei vaikuta pesän vähentymisen arviointiin. Ensin selvitetään, onko omaisuuden olennaista vähentymistä tapahtunut ja täytyvätkö muut edellytykset vastikkeen suorittamiselle. Menettely ei eroa tilanteesta, jossa käsillä on ainoastaan toissijaisten perillisten vastikevaatimus. Vasta sen jälkeen, kun vastikekysymys on ratkaistu, arvioidaan, onko lesken pesä vaurastunut PK 3:4:ssä säädetyllä tavalla ja onko vaurastumisedun erottamiselle edellytyksiä.¹²⁰

Vaikka toissijaisten perillisten vastikevaatimus ratkaistaankin ensin, lesken perillisten menestekäs vaatimus vaurastumisedun erottamisesta voi joskus vähentää toissijaisten perillisten vastikevaatimuksen vaikutusta. Kun PK 3:4:n soveltamiseksi selvitetään alku- ja loppuomaisuutta vertaamalla, onko vaurastumista tapahtunut, täytyy toissijaisille perillisille suoritettavaksi tuleva vastike lisätä laskennallisena eränä loppuomaisuuteen. Koska vastike kasvattaa laskennallista loppuomaisuutta, voi se samalla lisätä vaurastumisetuna erotettavaa määrää. Siltä

¹¹⁹ Ehdotus 1935, s. 123.

¹²⁰ Savolainen 1967, s. 473.

osin, kuin vastikevaatimus ja vaatimus vaurastumisedun erottamisesta ovat päällekkäisiä, ne kuitenkin kumoavat toisensa.¹²¹ Selvennän sanottua esimerkin avulla:

Ensiksi kuolleen puolison kuollessa pesän yhteenlaskettu säästö on ollut 200 000 euroa (alkuomaisuus). Lesken kuollessa pesän säästö on 240 000 euroa (loppuomaisuus). Ilman PK 3 luvun poikkeusperusteiden soveltamista pesä jaettaisiin ensiksi kuolleen puolison toissijaisten perillisten ja lesken perillisten kesken siten, että kumpikin perillistaho saisi omaisuudesta $\frac{1}{2}$ eli 120 000 euroa. Jos toissijaiset perilliset kuitenkin vetoavat PK 3:3:een ja vaativat vastiketta sillä perusteella, että lesken tekemän lahjoituksen vuoksi pesän arvo on vähentynyt 70 000 euroa, puolittamisperiaatteesta poiketaan. Jos samalla lesken perilliset vaativat PK 3:4:n nojalla erotettavaksi lesken saaman 30 000 euron perinnön, tulee myös tämä huomioida jaossa.

Pesän varat ovat reaalisesti lisääntyneet 40 000 euroa (240 000 - 200 000). Todetaan, että lesken perillisten vaatimus 30 000 euron vaurastumisedun erottamisesta voidaan hyväksyä täysimääräisenä, joten se vähennetään loppuomaisuudesta. Samalla toissijaisten perillisten vaatima 70 000 euron vastike lisätään loppuomaisuuteen. Toissijaisten perillisten pesäosuus määräytyy täten seuraavan kaavan mukaan: $\frac{1}{2} \times (240\,000 - 30\,000 + 70\,000) = 140\,000$. Lesken perillisten pesäosuudeksi jää siten 100 000 euroa (240 000 - 140 000).

Hankaluus yhtäaikaisissa vaatimuksissa ei liity pesänjaon laskennalliseen puoleen. Sen sijaan vaatimusten yhtäaikaisuus voi monimutkaistaa ja pitkittää jakoa muilla tavoin. Ilman vastiketäi lisäysvaatimuksia jakoprosessi on hyvin selkeä: lesken pesän varat jaetaan perillistahoille pääsääntöisesti puoliksi ilman sen kummempia selvityksiä leskeysaikana tapahtuneista toimituksista. Jos taas toissijaiset perilliset esittävät vastikevaatimuksen, heidän on näytettävä toteen, että edellytykset vastikesäännöksen soveltamiselle ovat olemassa. Samoin jos lesken perilliset esittävät vaatimuksen vaurastumisedun erottamisesta, on heidän näytettävä toteen, että edellytykset vaurastumispykälän soveltamiselle ovat käsillä. Mikäli tällaiset vaatimukset esitetään yhtä aikaa, on ennen jaon laskennallista osuutta selvítettävä yllättävän paljon eri seikkoja. Luonnollisesti selvitystyö vie aikaa ja saattaa aiheuttaa perillisperissä turhautuneisuutta ja väsymystä. Pahimmassa tapauksessa pesänjako voi venyä monivuotiseksi prosessiksi, jos selvitettävää asioita on paljon ja osapuolet ovat lisäksi keskenään eri mieltä.

¹²¹ Savolainen 1967, s. 473; Lohi 2006, s. 103–104.

6 LOPUKSI

Tutkimukseni tarkoituksena oli selvittää, miten PK 3 luvun poikkeussäännöksiä pitää tulkita, jotta niitä voidaan soveltaa puolisonsa perineen lesken jälkeen toimitettavassa pesänjaossa. Tutkimuksessani havaitsin, että poikkeussäännökset jättävätkin odotettua enemmän tulkinnanvaraa soveltajalleen, vaikka nopeasti vilkaistuna lainkohdat vaikuttavat selviltä ja yksiselitteisiltä. Poikkeussäännösten tulkinta ja soveltaminen edellyttävät, että soveltaja tuntee myös säännösten taustalla vaikuttavat tekijät. On ymmärrettävää, että niin puolittamisperiaate kuin sen poikkeuksetkin juontavat juurensa lähes sadan vuoden takaiseen suomalaiseen maatalousyhteiskuntaan. Puolison perintöoikeus on säädetty parenteeliperiaatetta noudattavan perimysjärjestyksen täydennykseksi, koska puolisoiden välisen elämänyhteyden on katsottu olevan niin merkittävä, että eloonjääneelle puolisolle on annettu oikeus perintöön ennen muita perittävän sukulaisia. Samalla on kuitenkin haluttu varmistaa, että myös perittävän sukulaisilla säilyy oikeus perintöön. Erityisesti kiinteän omaisuuden säilyttäminen suvun hallussa on ollut yksi painavimmista seikoista toissijaisten perillisten perintöoikeuden taustalla. Sen vaikutus näkyy yhä edelleen, vaikka maailma säännösten ympärillä on muuttunut. Toissijaisten perillisten oikeus perintöön onkin toteutettu niin, että he saavat osuutensa vasta lesken kuoltua.

Lesken kuoleman jälkeen toimitettavassa pesänjaossa pääsääntönä noudatettava puolittamisperiaate kohtelee lesken perillisiä ja ensiksi kuolleen puolison toissijaisia perillisiä jaossa tasa-puolisesti: kumpikin jakotaho saa puolet lesken pesästä. Poikkeussäännösten soveltaminen näyttäisi horjuttavan tätä tasapainoa. Mikäli puolittamisperiaatteesta poiketaan, saavat joko lesken perilliset enemmän kuin ensiksi kuolleen puolison perilliset tai toisinpäin. Kun kuitenkin otetaan huomioon kokonaiskuva, poikkeussäännökset tosiasiasa korjaavat tiettyjä leskeysaikana tapahtuneita varallisuusolojen merkittäviä muutoksia, jotka asettaisivat jakotahot pesänjaossa eriarvoiseen asemaan. Poikkeussäännösten soveltaminen ei ole aivan yksinkertaista. Tiettyyn poikkeussäännökseen vetoavan perillisen on nimittäin näytettävä toteen, että säännöksen soveltamisedellytykset täyttyvät. Ensin on kuitenkin osattava tulkita säännöstä, johon aiotaan vedota.

PK 3 luvun poikkeussäännöksiä, kuten muitakin poikkeussäännöksiä, tulee aina tulkita enemmän suppeasti kuin laajentavasti. Poikkeussäännösten tulkinnan tulee myös olla tarkkarajaista. Esimerkiksi PK 3:4:ssä säädetään, että vain lesken perintönä, testamentilla tai lahjana saama omaisuus taikka lesken harjoittamasta ansiotoiminnasta johtuva vaurastuminen voidaan erottaa lesken perillisille. Kuten olen tutkimuksessani tuonut esiin, listaa on pidettävä tyhjentyvänä ja

sitä ei voida analogisesti laajentaa koskemaan muita lesken saamia luonteeltaan henkilökohtaisia korvauksia tai suorituksia. Kuitenkin vaikkapa ansiotoiminnan käsite on ennen säännöksen soveltamista avattava ja soveltajan on ymmärrettävä, mitä sillä tarkoitetaan. Samanlaisia kysymyksiä on pohdittava myös muiden poikkeussäännösten, kuten PK 3:3:n mukaisen vastikesäännöksen kohdalla. Tulkintaopit mielessä pitäen on esimerkiksi selvitettävä, mitä lainkohdassa tarkoitetaan lahjalla tai siihen rinnastuvalla oikeustoimella ja milloin omaisuus on vähentynyt olennaisesti.

Eräänlainen poikkeus pääsääntöön tulee myös, jos puolisoilla ei olekaan ollut avio-oikeutta kaikkeen toistensa omaisuuteen. Tällöin jakosuhdeluvuksi määräytyy jokin muu kuin 1:2. Puolittamisperiaatetta ei noudateta myöskään silloin, jos perittävä on testamentilla määrännyt omaisuutta muulle kuin eloonjääneelle puolisolle. Näissä tilanteissa tulkinnan sijaan päänvaivaa aiheuttaa pikemminkin jakolaskelman laatiminen. Oma lukunsa puolittamisperiaatteesta poikkeamisessa on, jos sekä lesken perilliset että ensiksi kuolleen puolison toissijaiset perilliset vetoavat poikkeussäännöksiin yhtä aikaa. Tällöin pesänjako prosessina voi jonkin verran venähtää, sillä molempien jakotahojen on selvitettävä ja näytettävä, että mainittujen poikkeussäännösten soveltamiselle on olemassa edellytykset. Sinänsä itse säännösten tulkinta noudattaa samaa kaavaa kuin tilanteessa, jossa vaaditaan vain yhden poikkeussäännöksen soveltamista.

Puolittamisperiaatteesta ja sen poikkeuksista huolimatta on syytä muistaa, että pohjimmiltaan pesänjaossa ja perinnönjaossa lähtökohtana on osapuolten sopimusvapaus. Ensiksi kuolleen puolison toissijaiset perilliset, lesken perilliset ja mahdolliset testamentinsaajat voivat pesäosuuksien suuruutta ja laatua koskevista normeista huolimatta sopia jaon sisällöstä haluamallaan tavalla. PK 3 luvun säännökset ovat lopulta vain jakoa ja puolittamisperiaatetta ohjaavia normeja.¹²² Pesän osakkaat voivat sopia esimerkiksi PK 3:4:n mukaisen vaurastumisedun erottamisesta myös sopimusvapautensa nojalla, vaikka lainkohtaan vetoavat lesken perilliset eivät pystyisikään näyttämään toteen kausaaliyhteyttä lesken harjoittaman ansiotoiminnan ja pesän vaurastumisen välillä. Vastaavasti osapuolet voivat sopia PK 3:3:n mukaisen vastikkeen suorittamisesta, vaikka ensiksi kuolleen puolison toissijaiset perilliset eivät saisikaan riittävästi selvitettyä, että lesken antamasta lahjasta on aiheutunut omaisuuden olennainen vähentyminen. PK 3 luvun säännökset ohjaavatkin ennen kaikkea pesänjakajien toimittamia pesänjakoa, joissa

¹²² Perintökaaren järjestelmästä ja sopimusvapaudesta ks. Saarenpää 2004, s. 604–607 ja 612. Jäämistöoikeudessa sopimusvapaudella on keskeinen asema. Osapuolet voivat inter partes sopia jaon sisällöstä, mutta eivät jaon muodosta.

osapuolet eivät keskenään ole päässeet sopimukseen jaosta. Samanlainen vaikutus jakonormeilla on tuomioistuinten ratkaisutoiminnassa.

PK 3 luvun säännökset perustuvat sille lähtökohdalle, että puolisoilla on ollut avio-oikeus kaikkien toistensa omaisuuteen ja ensiksi kuolleen puolison jäämistö vastaa puolta koko pesän omaisuudesta. Siksi lesken jälkeen tehtävässä pesänjaossa puolittamisperiaatteesta voidaan ainakin vielä puhua pääsääntönä. Mutta miten on asian laita muutaman vuosikymmenen päästä? Avioehtosopimusten yleistyessä puolittamisperiaatteen asema pääsääntönä varmasti heikkenee. Samaan aikaan syntyvyys on kääntynyt laskuun ja lapsettomia aviopareja on enemmän kuin koskaan, joten puolison perintöoikeus tulee jatkossa entistä merkittävämmäksi. Nykyinen sääntely ei välttämättä enää vastaa muuttuviin tarpeisiin. Mikäli avio-oikeusjärjestelmää uudistetaan, on myös pesänjakoa koskevat normit päivitettävä vastaamaan uutta sääntelyä. Avio-oikeusjärjestelmän uudistuksesta onkin aika ajoin puhuttu. Joidenkin oikeuskirjallisuudessa esitettyjen kantojen mukaan avio-oikeutta olisi syytä supistaa esimerkiksi säätämällä ennen avioliiton solmimista hankittu omaisuus avio-oikeudesta vapaaksi. Tämä edellyttäisi, että puolisoiden olisi pidettävä avio-oikeuden alaiset ja avio-oikeudesta vapaat omaisuuslajit erillään toisistaan.¹²³ Suuret laivat tosin kääntyvät hitaasti. Niin perintökaari kuin avioliittolaki ovat voimaantulonsa jälkeen pysyneet suurimmaksi osaksi ennallaan. Pieniä uudistuksia on aika ajoin tehty, mutta pääpiirteittäin molemmat lait ovat vuosikymmeniä vanhoja. Mahdollinen avio-oikeusjärjestelmän uudistaminen ja sitä seuraava perintökaaren uudistaminen tuskin tapahtuvat ihan kädenkäänteessä. Siihen asti on sovellettava ja tulkittava nykyisiä säädöksiä, vaikka ne eivät kaikilta osin enää nyky-yhteiskuntaa palvelekaan.

¹²³ Helin 2010, s. 1312 ja 1322.